

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 688

Sami Paşazade Sezai

Doç. Dr. Zeynep Kerman

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 20

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 688

SAMİ PAŞAZADE SEZAİ

Hazırlayan:
Doç. Dr. Zeynep KERMAN

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ: 20

Kapak Düzeni : Saim ONAN

Onay: 11.9.1986 tarih ve 928.1 - 3440 sayı.
Birinci Baskı, Aralık 1986
Baskı Sayısı: 20.000
Ulucan Matbaası — ANKARA

İ Ç İ N D E K İ L E R

Ö N S Ö Z

Sami Paşazade Sezai, Abdülhak Hâmid ve Recaizade Ekrem'le birlikte, Tanzimat'tan sonra yetişen ikinci edebî nesle mensuptur. Bu nesil, üstad olarak kabul ettiği Namık Kemal'in fikirlerini ömür boyu müdafaa etmiştir.

Devir dolayısıyle potilik fikirlerini açıkça söyleyemeyen Abdülhak Hâmid ve Ekrem'in aksine Sezai, 1901'de Paris'e kaçarak Jön Türklere katılmış ve siyasî fikirlerini Şurâ-yı Ümmet'teki makalelerinde dile getirmiştir. Edebî eserlerinde estetik gayeyi ön planda tutan Sezai, edebiyatı sosyal faydanın emrinde gören Namık Kemal ile, sanatı sanat için yapan Servet-i Fünuncular arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Sami Paşazade Sezai'yi geniş okuyucu kitlesine tanıtmak amacıyle kaleme alınan bu küçük kitap, yazarın hayat hikâyesi, eserlerinin genel bir değerlendirmesi, üzerinde yapılan ilmî çalışmalar ve seçme metinlerden oluşmaktadır. Kitabın sonuna, seçilen metinlerde geçen, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları içine alan bir sözlük konulmuştur.

Zeynep KERMAN

HAYATI VE ESERLERİ

Sami Paşazade Sezai, III. Ahmed devrinde Ordu ile Mora'ya gitmiş ve sonraları Trapoliçe'de tekke kurmuş olan bir şeyh ailesindendir. Sezai'nin dedesi Halveti şeyhi Eşşeyh Elhac Ahmed Necib Efendi'dir. Bu zat müderris ve şairdi. Aile ilmiyeye intisap etmekle beraber, askerlikten de uzaklaşmamıştır. Nitekim, Ahmed Necib Efendi, Mora Rumlarının isyan ederek altı ay Trapoliçe'yi kuşatmaları sırasında maddî ve manevî olarak askerler arasında bulunur, esir düşerek şehit edilir. Bu şehadet ailenin tarihinde bir dönüm noktası olur; Ahmed Necib Efendi'nin üç oğlu, Sami, Baki ve Hayrullah Efendiler esir düşerler, bütün mallarına el konulur. Ailenin ekmek parasını bir müddet evlerindeki Rum hizmetçi çalışarak temin eder. Bu Rum hizmetçinin gayretleri, İngiliz konsolosunun kefil olması ve rehin bırakmak şartıyle ailenin Mısır'a göç etmesine müsaade edilir. Sezai'nin iki amcası rehin kalmak isterler. İskenderiye'de aile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın büyük ilgisiyle karşılanır. Sami Paşa'yı üzen ve kahreden rehin bıraktığı kardeşleriyle, Rumların tekkenin mescidine taktıkları haçtır. Orada tekrar ezan okunduğunu duymaksa, en büyük emelidir. Bunu da Mehmed Ali Paşa'nın oğluyla birlikte gerçekleştirir. İbrahim Paşa maiyetinde Mora isyanını bastırmaya gider ve dileğini yerine getirir, kardeşlerini kurtarır, fakat aile artık Mora'ya dönmez.

Sami Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın ilgisi ve yakınlığı dolayısıyle yirmi beş yıl kadar Mısır'da kalır, Mora isyanının sebeplerini ve gelişmesini kaleme alır, mükâfaten Bulak matbaası müdürü olur, 1831'de Mehmed Ali Paşa'nın başmuavinliğine yükselir.

İbrahim Paşa ölünce, hidiv olan Abbas Paşa ile aralarındaki siyasî görüş ayrılıkları su yüzüne çıkar. Sami Paşa 1849'da Mısır'dan uzaklaştırılır. Osmanlı İmparatorluğu hizmetine giren Sami Paşa, Rumeli müfettişliğinde, Trabzon, Vidin, Edirne, Girit valiliklerinde, Meclis-i Tanzimat üyeliğinde, Maarif Nâzırlığında, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Aliyye, Meclis-i Âyân üyeliklerinde bulunur.

Mısır'dan İstanbul'a geldiğinde Sami Paşa, Taşkasap'taki büyük konağı satın alır.

Sami Paşa ile birlikte Mısırlı pek çok zengin aile İstanbul'a yerleşmek zorunda kalır. Bu göç hadisesi İstanbul'un sosyal hayatında büyük bir değişiklik ve hattâ yeni bir moda başlatır. Bu aileler vasıtasıyle İstanbul'da alafranga bir yaşayış tarzı hüküm sürmeğe başlar. Cevdet Paşa **Maruzat**'ında, bu durumu şiddetli bir şekilde tenkit ederek "Elhâsıl Mısır döküntüleri İstanbul ahalisinin ahlâkını bozmağla devlet ve millete azim zararları dokundu" der (1).

Sami Paşazade Sezai, işte Taşkasap'taki bu konakta, Sami Paşa'nın ikinci hanımı Gülârâyiş Hanım'dan 1859 temmuzunda dünyaya gelir. Çocukluk ve ilk gençliği bu muhteşem ve müreffeh konakta geçer. Eserlerinde

---

1) Dr. Güler Güven, **Sami Paşazade Sezai ve Eserleri**, basılmamış doktora tezi, s. 11.
(Biyografisine ait bilgiler, bu esere dayanılarak verilmiştir.)

derin akislerini bulacağımız konak hayatını [2] anlayabilmek için, Güler Güven'in doktora tezinden biraz bilgi vermeği faydalı buluyorum :

"Taşkasap'ta, Sarı Musa sokağı başlarında geniş bir sahayı kaplayan bahçelerin ortasında gülkurusu rengine boyanmış, iki katlı, geniş saçaklı ve selâmlık cephesinde çıkıntı yapan daireleri sütunlara istinad eden Sami Paşa konağı, İstanbul'un güzel yapılarından birisiydi. Konağın geniş bahçeleri yüksek duvarlarla çevrilmişti. Molla Gürani, Haseki, Perşembe Pazarı ve Taşkasap semtlerine açılan dört kapısı, harem ve selâmlık dairelerindeki yirmi birer odadan kırk iki odası, büyük direkli sofaları, dört büyük odası ve bahçeleri ile konak büyük bir yapıydı. Büyük salonlar hattat Yesarîzade'nin yazılarıyle ve bu salonların dışarılara doğru çıkıntılı direkleri altın yaldızlı tezyinat ile süslenmişti; ayrıca her kapının üzerinde musanna levhalar vardı. Konağın selâmlık bölüğü, bilhassa buradaki yaldızlı daire eski mimarîmizin bütün güzelliklerini, hususiyetlerini taşıyordu... Selâmlık cephesinde, üst kattaki yaldızlı daire, ileriye doğru bir çıkıntı teşkil ediyor ve bu çıkıntı dört büyük direğe dayanıyordu. Yaldızlı daire, bir divan odasını, bir kütüphane odasını, kileri, musluğu ve servis merdivenini ihtiva etmekteydi. Yaldızlı daireye selâmlık tarafındaki üst kat sofasından geçiliyordu. Aşağıdaki sokak merdiveninin sahanlığı üstünde direklere tutturulmuş bulunan bu büyük sofanın tavanı güneş göbekliydi. Haremde veya selâmlıkta konağın tavanları ortasında göbekler kâmilen yaldızlı idi. Sofada ayrıca gayet sanatkârane işlenmiş bir musluk taşı da vardı... Bu sofadan yaldızlı dairenin kütüphane kısmına girilirdi. Talik mü-

---

2) Bu hayatın akislerini Sergüzeşt romanıyle «Düğün» adlı hikâyesinde bulmak mümkündür.

zehheb yazılarla bir kat daha zenginleşen kütüphane ve teneffüs odası abanozdan mamul levhalar içinde devrin en güzel yazılarını toplamıştı. Kütüphanenin yan tarafında divan odası ve binanın cephesine rastlayan direkler üstündeki kısmı teşkil eden yaldızlı oda bulunuyordu. Yaldızlı odanın dört köşesinde üstleri Üsküdar çatması kaplı yerli minderler vardı. Salonun bütün cepheleri pencereli idi. Kapılar, pencere kenarları yaldızlı cevizdendi. Tavan file şeklinde yaldızlı yapraklarla sarılmış bir şekilde inşa edilmişti. Ayrıca odanın iki tarafında pervazlara kadar uzanan kabartma yaldızlı yapraklarla işlenmiş hücreler, dolaplar bulunuyordu. Yaldızlı odanın tepe penceleri ve altları boş saçaklarla direkleri, bunların altındaki fıskıyeli havuzlar ilk bakışta, hattâ her bakışta insana hayranlık ve o kadar da zevk ve inbisat verirdi. Eski Türk eşyasıyle döşenmiş divan odasının güzel parçalarından birisini de üzerine meşhur hattatlarımızdan biri tarafından Âyet-el-Kürsî yazılmış bir ayna teşkil ediyordu. Selâmlık dairesinin tek kanatlı olan oda kapılarına üzerleri devrin tanınmış hattatları tarafından altın yaldızlı beyitler yazılmış siyah abanoz levhalar asılıydı... Konakta yalnız divan odasında büyük bir çini Viyana sobası kuruluydu. Diğer odalar büyük göbekli pirinç mangallarla ısınırdı. Döşemelerin kumaşları, halılar, seccadeler, yol halıları kâmilen şark mamulâtı, âvîzeler ve aplikler kâmilen bronzdan idi. Harem dairesinin hususiyetini büyük hamamı teşkil ediyordu. Hamam çok güzel çinilerle döşeliydi. Maşallahlar, diğer süsler ve hazine kapaklarının üstündeki kafesli pirinç yazılar bu hamama ayrı bir güzellik veriyordu.

Bu büyük konağın asıl cümle kapısı Taşkasap tarafındaydı. Sabahın erken saatlerinde bu büyük kapının iki kanadı da açılır ve bu suretle kalabalık konakta hayat başlamış olurdu. Konakta oturanların sayısı yüz ki-

şiyi buluyordu. Sami Paşa, ikinci hanımı Gülârâyiş Hanım, üçüncü hanımı Sünbülbaha Hanım, çocukları, gelin hanımlar... dadılar, kalfalar, bacılar, lalalar, kâhyalar, ağalar, hademeler, seyisler ve aşçılar kocaman konağı ve müştemilâtını ve misafir dairelerini doldurmuşlardı. Doğrusu burası bir konak, bir saray değil, belki bir kasaba idi. Konak içinde daimî dolaşışlar, daireye bölmelerden, mâbeyn odalarından geçişler, sofalardan sofalara gidiş gelişler, konağın kapılarından giriş çıkışlar, orada hiç durmayan bir hayat gösterirdi. Akşam saatlerinde konağın odalarından ziyade geniş sofalarda oturulur, o devirde konakların içinde açık saçık kıyafetlerle dolaşmak hoş görülmediği için âdeta misafirlik havası içinde toplanılır, sohbet edilirdi... Herkes vaktinde yatar, kalkar; vaktinde üstünü başını giyer, vaktinde mektebine veya dairesine gider, evde kalanlar da ev işleriyle meşgul olurlar veya hususi hocalarıyle çalışırlardı. Kalabalık aileye sık sık gelen misafirler selâmlıkta ve haremde günlerce yerler, içerlerdi. Konağın başlıca özelliği ciddiyetiydi; orada içkili eğlencelerin yeri yoktu. Yalnız düğünlerde hokkabaz, ortaoyunu ve hayal oyunlarına müsaade edilirdi" [3].

Sami Paşa'nın bu muhteşem konağında, Cevdet Paşa'nın tenkit ettiği aşırı eğlence ve sefahat asla görülmez. Sami Paşazade Sezai'nin hâtıra türündeki yazılarında görüleceği üzere, burası âdeta bir fikir ve kültür merkezidir, ciddi ve ağırbaşlı bir hayat yaşanır. Sami Paşa birkaç dil bilen kültürlü bir insandır. Konakta edebî toplantıların yanısıra, sosyal ve siyasî meseleler de tartışılır. Konağa devam edenler arasında Ahmed Vefik Paşa, Ziya Paşa, Ali Suavi'yi zikretmek dahi havayı vermeğe yeterlidir sanırım. Konağın çocuklarına özel ders veren-

---

3) Dr. Güler Güven, aynı eser, s. 13—15.

ler arasında Çankırılı Haşim, Mehmed Galip, Resul Mestî, Muallim Feyzî Efendiler devrin en meşhur öğretmenleridir. Sezai'de şiir zevkini uyandıranlar arasında ise Nevres Efendi, Üsküdarlı Hakkı Bey, Yenişehirli Avni Bey başta gelir. Çocuklar, Mösyö Fabre'dan Fransızcayla beraber Fransız ihtilâlini ve hür düşünce kavramını da öğrenirler.

Sami Paşa'nın Çamlıca'daki köşkünü ise Abdülhak Hâmid "Bir mekteb-i edebdi bu virâne bir zaman" diye veciz bir şekilde tavsif etmişti. Çamlıca'nın Sezai'nin hayatındaki asıl önemi, Hâmid ve Ekrem'le burada dost olmalarıdır.

Yazı hayatına heves edişi on dört yaşlarına rastlar. Sezai'nin **Kamer** adlı bir dergiye ailesinden gizli bir yazı gönderdiği ve hattâ idarehanesini ziyaret ettiğini "Musahabe-i Edebiyet» ([4]) den öğreniyoruz.

Sezai'yi en çok etkileyen yazarların başında Namık Kemal gelir. 1877'de Namık Kemal tevkif edildiğinde on yedi yaşında olan Sezai'nin sık sık hapishaneye, Namık Kemal'i ziyarete gitmesi, tanışmalarına vesile olur. Mektuplaşmaları bundan sonra başlar. Sezai, ömrü boyunca ona ve fikirlerine bağlı kalmış; saygı ve sevgisini muhafaza etmiştir. Hattâ Abdülhak Hâmid'le birlikte, eski inşada bir usta olan babası Sami Paşa'ya karşı Namık Kemal'i ve fikirlerini savunmaktan bile çekinmemiştir.

Tahsilini konakta özel hocalardan yapan Sezai, 1879 yılında Evkaf-ı Hümâyun Mektubî Kalemi'ne girer, bir

---

4) "Musahabe-i Edebiye", **Servet-i Fünun**, nr. 273, 23 Mayıs 1312/4 Haziran 1896, s. 195—198; **Rumuzü'l-Edeb**, s. 228—238; **Sami Paşazade Sezai'nin Hikâye—Hâtıra—Mektup ve Edebî Makaleleri**, haz. Zeynep Kerman, İstanbul 1981, s. 135—139. (Bu kitap bundan sonraki notlarda Z. K. diye gösterilecektir).

yıl sonra 1880'de Londra sefareti II. kâtipliğine tayin edilir. O yıllarda Sezai'ye göre İngiltere, medeniyetin ve özellikle hürriyetin beşiğidir. Babasının engellemesi ve izin vermemesi üzerine Londra seyahati ertelenir ve ancak babasının ölümünden sonra gerçekleşebilir.

Onun bu ilk seyahati ile ilgili dikkate değer bilgileri **İkdam**'da neşrettiği ve **Rumuzü'l-Edeb**'e aldığı "İlk Seyahatin Tesiratı" adlı yazısında bulmaktayız ([5]).

Bu yazıdan öğrendiğimize göre, Sezai, daha Avrupa'ya gitmeden Batı edebiyatını ve özellikle Fransız romantiklerini okumuş, hattâ Victor Hugo'nun **Les Contemplations**'ununu, Lamartine'in **Méditations**'ununu, Alfred de Musset'nin **Geceler**'ini "ruh ve kalbin levâzımı" sayacak kadar sevmiştir.

Sezai, ilk yurt dışı seyahatini vapurla yapar, Marsilya'dan trenle Paris'e geçer, on beş gün kadar bu şehirde kaldıktan sonra, dört yıl sürecek Londra memurluğuna başlar.

İstanbul'dan ayrılırken, bindiği vapur ucuz atlatılan bir kaza geçirir. Tanzimat devri Türk aydınlarının daima gitmeyi özlediği Paris, Sezai'ye göre bir "memleket-i ziya vü zekâ" dır ve ona âdeta binbir gece masallarını hatırlatır.

Karanlık bir gecede Manş'ı geçerek Londra'ya ulaştığında ise her tarafı siyah bir sisle örtülü bulur. Öğle yemeğinden sonra "sisler içinde Londra'yı... dört milyon ahaliyi bulmağa" çalışır.

Londra'da geçirdiği dört yıla ait bazı intibalarını Sezai

---

5) "İlk Seyahatin Tesiratı", **İkdam**, nr. 1570, 22 Teşrin-i sani 1898; Z.K., s. 90—93.

"Londra Hâtıratından" ([6]) "İngiltere Hâtıratı I-II" ([7]) adlı hâtıra yazılarında sanatkârane bir uslûpla dile getirir.

Bu yıllarda İngiliz edebiyatını yakından tanıyan Sezai, Hâmid'e yazdığı mektuplarda Shakespeare'i yüceltir. Londra'nın sosyal hayatı, müzeleri, tiyatroları yanında, İngiliz ve dünya politikasını tanır. Osmanlı devlet politikasının kayıtsızlığı onu derinden yaralar. Bu arada fasahatçilerle Recaizade Ekrem ve Hâmid arasındaki münakaşalara Londra'dan gönderdiği ve **Tercüman-ı Hakikat** gazetesinde imzasız olarak çıkan yazılarıylâ katılır ([8]) ve yeni edebiyatı kuvvetle müdafaa eder.

Bu arada izin alarak Paris'e geçen Sezai, Hâmid'e yazdığı mektuplarda Paris hayatını ve özellikle oradaki edebî hayatına dair dikkate değer bilgiler verir. Paris'te Théâtre Française'in oyunlarını seyretmesi tiyatroya yakın ilgi duyduğunun bir delilidir.

1882 yazında, Londra sosyal hayatı onu yorar ve Londra civarında, kendisine Çamlıca'yı hatırlatan Bannet adlı sayfiyeye yerleşir.

1885'te izinle geldiği İstanbul'dan dönüşünde azle-

---

6) "Londra Hâtıratından", **Servet-i Fünun,** nr. 296—298, 31 Teşrin-i evvel 1312/11 Kasım 1896, s. 155—157, 7 Teşrin-i sani 1312/19 Kasım 1896, s. 172—174, 14 Teşrin-i sani 1312/26 Kasım 1896, s. 182—185; Z.K., s. 113—117.

7) "İngiltere Hâtıratı I—II, Gayret, nr. 27, 4 Temmuz 1302/16 Temmuz 1886, s. 106—107, nr. 28, 11 Temmuz 1302/23 Temmuz 1886, s. 110—111; Z.K., s. 233—236.
"Musahabe", İkdam. nr. 1583, 5 Kânun-ı evvel 1898; Z.K. s. 236—239.

8) "Londra'dan Mektup I—II", **Tercüman-ı Hakikat,** nr. 1303, 16 Teşrin-i evvel 1882, nr. 1314, 2 Teşrin-i sani 1882; Z.K. s. 306—316.

dilir, 1886 kışını Paris'te geçiren Sezai, Tunuslu Mahmud bin Âyât'ın kızı Latife Hanım'la kısa süren bir evlilik yapar.

1886 ağustosunda tayin edildiği Viyana sefareti II. kâtipliği vazifesini kabul etmez, başka bir memuriyet ister. Verilmeyince 1901'e kadar kalacağı İstanbul'a döner; Hariciye Nezareti İstişare Odası muavinliğine tayin edilir.

İstanbul'da geçirdiği 1886 - 1901 yıllarını içine alan devre, Sezai'nin edebî bakımdan en verimli devresidir. 1888'de **Sergüzeşt**'i, 1891'de **Küçük Şeyler**'i, 1898'de **Rumuzü'l - Edeb**'i yayınlar. **Sergüzeşt** "esaret" temi ve buna paralel olarak "hürriyet" kavramını işlediğinden Sezai sıkı takibe alınır. 1901'e takaddüm eden yıllarda Sezai, İstanbul'un havasını âdeta teneffüs edilemez diye niteler. Edebi faaliyetlerinin yanı sıra akrabalarından Ayetullah ve Baki Bey'lerin de tesirleriyle Sezai, Jön Türklere katılır. Pek çok fikirdaşı gibi, o da yurt dışına kaçma çarelerini arar.

Sezai, yurt dışına kaçışını âdeta bir senaryo havasında **Servet-i Fünun**'da neşrettiği "1901'e Ait Bir Hâtıra" başıklı yazısında anlatmıştır ([9]). Hem komik, hem de hazin olan bu hadiseyi Sezai şöyle dile getirir :

"Bir gün tanıdığım bir zat, bir haftaya kadar Anadolu savâhilinden gelerek Galata rıhtımından hareketle doğru Marsilya'ya gidecek bir vapura binebileceğimi ve bunun için yüz otuz altın vasıta olanlara, elli altın da kaptana vermek lâzım geldiğini söyledi. Bu teklifi ben kabul ettim. Bu ve sair bütün masrafı da biraderim Hasan Bey tediye etti. Verilen karar bu idi : Vapura hare-

---

9) "1901'e Ait Bir Hâtıra", **Servet-i Fünun** nr. 1481—7, 1 Kânun-ı sani 1340/1924; Z.K., s. 255—260.

ketten bir gece evvel girmek, Beyoğlu'ndaki Luxembourg gazinosunda sokağa nâzır pencerenin yanında akşam saat sekizde hazır bulunmak, sokakta, yan cebinde bir kırmızı mendil olarak geçecek, evvelce tanıdığım bir kadını uzaktan takip ile o her nereye giderse ve beni her nereye götürürse gitmek! Akşam vapura, muvaffak olamazsam mahbese gireceğim bir pazartesi gününün sabahı, Şişli'de, su terazisinin karşısındaki evde yatağımdan kalktım. Hava güzel, ay mayıs, mevsim bahardı. Bir müddet sonra aşağıya salona indim. Açık bir pencerenin yanında yeğenim küçük Samiye piano çalıyor, bahçede bir iki bahar kuşu hanendelik ediyor, şark güneşi bunları dinlemek için pencereden içeri giriyordu. Nağmeleri, o giren ziyadan başka bir şey olmayan şarkın bu kuşları, semanın bu çocukları, benim en mahrem aile-i kalbiyemdendir. O çocuğu, bu kuşları bir daha görmemek, işitmemek üzere terkedeceğim bir sabah-ı iftirak! Bir hal-i istiğrakta kaldıktan sonra, birdenbire ayağa kalkarak: 'Yolcu yoluna gerek' dedim. Yukarı yatak odasına çıktım. Yanıma en küçük bir çanta bile almamak şerâit-i hicretten idi. Kaydettiğim bazı notları ihtiva eden defteri, birkaç mendil, ütülenmemiş bir iki yakalık, diş fırçası ile tozunu cebime koydum. Büyük bir seyahate çıkmak için bütün eşyam bundan ibaretti.

Bir aralık refah içinde geçirdiğim mazinin hâtıratı, halin, hayalin kalbe dokunan revâbıtı bana 'gitme, gitme!' diyorlardı. Bunların hepsini âdeta elimle itiyordum. Aile ile son bir sabah taamı olarak sofrada toplandık. Onlar hiç bir şey bilmiyorlar, ben ise kader gibi olacak şeyleri bilerek yanlarından geçip gidiyordum. Fakat şunu da biliyordum ki, bu hareketimi mazur göreceklerdi. Fransa'dayken en büyük müşkilleri iktiham eder bir fedakârlık, bütün şehre kurulmuş hile ve hıyanet şebekelerini hükümsüz bırakan bir metanet ve basiretle yedi sene,

her ay —nâdiren bir iki gün tefâvütle— mukannen surette îsal-i peyam ve muavenet ile hayatımı temin eden hemşirem Melek Hanım'a, Avrupa'ya gitmeğe niyetim olduğunu, fakat daha karar vermediğimi, karar verdikten iki gün sonra söylemiştim. Çünkü ihtimal-i avdet pek meşkûk olan bir seyahati haber vermenin ailece bâis olacağı teessürâtın bana da sirayet ederek, muhtaç olduğum büyük bir azmin sarsılmasından âdeta korkuyordum.

Artık evden, ailemden belki bir daha görmemek üzere ayrıldım. Şimdi Beyoğlu sokaklarında yürüyordum. Dükkânlara girip çıkıyor, bildiğime, bazen de bilmediğime âşinâlık ediyordum. Bir an evvel saat-i telâkinin çalmasını bekliyordum. Şu geçtiğim akabenin içine mi, yahut öte tarafına mı düşeceğim? Fakat vakit geçmiyor, semada güneş, zeminde zaman, takvimde saat birdenbire durdu. Meyusâne Luxembourg gazinosuna girerek ve ömrümde ilk defa olarak oradaki biriyle karşı karşıya domino oynadım. Yine sokağa çıktım. Gidip uzaktan tekrar bizim eve bakmak, onlar beni görmeden bir defa daha onları görmek istedim. Bizim ev! Ah... İnsan oraya giremez, kapısına kadar gidip çalsa bile artık o evi bulamaz. Senelerle beraber yürünse oraya vâsıl olunamaz. Aralarına girsem bile artık onların sesleri işitilmez. İşitilse de anlaşılmaz. Bana onlar nücûmdan inen bir sükût ile mestur göründü. O sarı saçlı, o güzel yüzlü, o güzel kalblilere karşı ben başka bir dünyaya doğuyorum. Garip ve vahdet-âyin bir yıldız gibi...

Etrafıma baktım, ortalık kararmağa başlamış. Yani'de iştihasız bir akşam taamından sonra Luxembourg'a gelerek, ısmarladığım bir kahvenin ücretini peşin vererek, pencerenin yanında beklemeğe başladım. Dedikleri saatte, söyledikleri alâmette bir kadının geçtiğini görür görmez, hemen sokağa çıkarak takip ediyordum. Kader

bana bir kadın suretinde rehber olmuştu. Arkasından gidiyordum. Beni nereye götürüyor?... Şu saptığım sokaklar, dönüm yerleri, insan tali' ve istikbalinin güzergâhları mıdır? Benim istikbalim şu karanlık köşede ağlayan çeşmenin yanında mı?...

Medhalinde iki hafiyenin beklediği dar bir sokağa girerek, epeyce yürüdükten sonra bir kapıyı çaldı. Hemen açılan kapıdan içeri girerek birinci katta, karanlıkta uzun boylu bir adam bizi alıp bir salona götürdü. Heyecan içinde olan bu adam : 'Sizi buraya girerken acaba hafiyeler gördü mü?' Beni göstererek: 'Çünkü bu adam çok takip olunuyor' diyor ve rehber olan madama muttasıl piano çalması için ısrar ediyordu. Madam sarılı bir parmağını göstererek itiraz etmek istediyse de 'Ne olursa olsun, mutlak piano çal, gürültü et' diyordu. Bu gürültü arasında bilmem ne suretle bir kadeh bira istedim. O uzun adam hiddetle: 'Böyle zamanda içki içilmez, otur, şimdi kaptan gelecek, ben böyle korkulu işlere niçin karıştım' diyip duruyordu. Pianonun gürültüleri içinde beklerken kapı açılarak, iki kişi salona girdi. Birisi orta boylu, sivri sarı sakallı, ikincisi Korsikalı, dolgun bıyıklı, esmerdi. Bu vapurun kaptanı imiş, Bana hitaben: 'Eğer itidalinizi tamamiyle muhafaza edeceğinize eminseniz... yoksa netice ikimiz için de iyi olmaz. Vâkıa bana bir şey yapamazlar. Yalnız vapurumu bundan sonra rıhtıma yanaştırmamak tarzında can sıkıcı müşkilât gösterirler. Fakat size ne yapacakları malûm' dedi. Benden teminat aldıktan sonra ayağa kalktık. Başıma eski, kirli, müstekreh bir şapka giydirdiler. Gitmek üzere iken Fransızca: 'Görüyorsunuz ki, hayatımı müstakim ve namuskâr ellerinize tevdi ediyorum' dedim. Bu aralık bilmem ne oldu ki, şimdiye kadar sükût içinde bir hayal-i dûrâdûr olan kadın, birdenbire kaptanın önüne diz çökerek: 'İşittiniz mi ne söyledi? İşte önünüz-

de diz çöktüm, size yalvarıyorum. Bu adam kaybolup gitmesin. Ah! Onun bütün bir ailesi var. Çok yalvarırım size... onu yolda düşürmeyin, zâyi etmeyin, bir kenar-ı selâmete götürün. Ben..'. (......) Bu iyi gönüllü kadının, bu dilsiz hayalin hiç beklenilmeyen sûz ü güdâzı bana çok dokundu. Bununla beraber kaptanla beraber: 'Kâfi! Kâfi! Merak etmeyin madam. Artık yürüyelim' dedik. Şimdi üçümüz de Beyoğlu caddesinden geçiyorduk. Bu başımdaki masallarda okunan sihirli bir külâh mıydı ki, ben herkesi görüyorum, tanıyorum, fakat beni hiç kimse görmüyor, yanımdan geçen bildiklerim bile beni tanımıyor. Büsbütün başka bir vaziyet, büsbütün yeni bir hal! (...).

Merdivenli yokuşu iniyoruz. Son basamaklara geldiğimiz zaman yürürken birdenbire duran sivri sakallı adamı görmek için başımı çevirdiğim vakit, aynı vücudu olmayan bir gölge gibi, karanlıklar içinde kaybolup gitti. Vapurun önüne geldik. Kaptanın evvelce haber verdiği cihetle, vapurdan rıhtıma uzatılmış iskelenin medhalinde biri iskemleye oturmuş, diğeri ayakta iki polis, vapurun yanına kimseyi uğratmıyorlardı. Evvelce verilen karar üzerine kaptan, Türkçe bir iki kelime ile iskemlede oturanın hâl ve hatırını soruyor, ben de hiç bir kelime söylemeyerek ayaktakinin yanında duruyordum. Yedi sene Paris, vatan yolunda mücadele, istikbalim ve belki hayatım, bir küçük hareket, bir küçük şüphe üzerine polisin elinin kımıldamasına muallak kalmıştı.. Yine evvelden verilen karar mucibince kaptan bana: 'Haydi, siz vapura çıkın' dedi. Ben sükûnetle yavaş yavaş çıkmağa başladım. O geceki hâlet-i ruhiye ile bana, çıkarken, her basamakta bir devri geçiyorum gibi geldi. Vapurun güvertesinde deniz tarafındaki peykeye oturduğum zaman, derin bir yorgunluk hissettim. Bir müddet sonra gelen kaptan, gösterdiğim itidale ve milletime dair se-

nâkâr birkaç kelime söyledikten sonra, hemen kamarama inmemi ve yarın akşam üzeri, vapurun hareketine kadar oradan çıkmamamı tenbih etti. Hareketinden evvel vapurda elektrik ziyaları işlemediğinden, bir mum yakarak, kamaranın kapısını kapayıp gitti.

Ferdası salı günü gurubdan bir iki saat evvel kaptan kamarama gelerek Fransız edasıyle: 'Sıvışıp gidiyoruz, güverteye çıkabilirsiniz!' dedi. Uzun bir uykudan sonra, dinlenmiş bir halde güverteye çıktım.

Vapur Sarayburnu'nu dönmüş, Marmara'da ilerliyordu. Bütün İstanbul şehri, minareleri, kuleleri, Bizans'ın kaleleri, burcu bârûsu, Boğaziçi muallakta, havada gibi görünüyordu. Bu güneşli şehir, bu gümüşten bünye, âsümandan akseden hıyat-ı şuaından altın damarlarıyla uzaktan parlıyor. İşte orada, şark cihetinde, her dakika gözümden uzaklaşan o mai tepenin arkasında çocukluğum geçmişti" [10].

Bu maceralı yolculuktan sonra Paris'te Jön Türklere katılan Sezai, Ahmed Rıza'nın çıkardığı, İttihad ve Terakki'nin organı **Şurâ-yı Ümmet**'te, II. Abdülhamid ve rejimini şiddetle tenkit eden politik makaleler yazar. Sezai, Paris'teki yedi yıllık faaliyetine ve bazı Jön Türklere ait dikkate değer bilgileri "1901'den İtibaren Paris'te Geçen Seneler" [11], "Paris Hâtıratından" [12], "Pa-

---

10) Bk. Z.K., s. 257—260.

11) "1901'den İtibaren Paris'te Geçen Seneler", **Servet-i Fünun**, nr. 1486—12, 5 Şubat 1340/1924, s. 182—185; Bk. Z.K., s. 260—265.

12) "Paris Hâtıratından", **Servet-i Fünun**, nr. 1488—14, 19 Şubat 1340/1924, s. 214—215; Bk. Z.K., s. 266—269.

ris'te Yedi Sene" ([13]) adlı hâtıra yazılarında sanatkârane bir üslûpla dile getirmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yurda dönen Sezai, 1909'da Selânik'teki İttihad ve Terakki'nin toplantısına katılır ve Mustafa Kemal ile tanışır ([14]). 1909 - 1921 yılları arasında Madrit sefirliğinde bulunur. 1914'te sıhhati bozulduğundan, 1914—1921 yılları arasında uzun süreli izinlerle vazifesinden sık sık ayrılır. Doktorların tavsiyesi üzerine 1916—1918 yıllarını İsviçre'de geçirir. **İkdam**'da ve **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**'nda neşredilen "İsviçre Hâtıratı" ([15]) başlıklı yazıları bu devrenin mahsulüdür.

İspanya yılları ise edebiyatımıza "Gırnata" ([16]) ve "El-Mescidü'l-Câmia : Elhamra" ([17]) başlıklı nefis nesirleri kazandırır.

Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya savaşı ve Millî Mücadele yıllarını yurt dışında geçiren Sezai derin bir elem ve ızdırap içinde, vatanının maruz kaldığı haksız saldırılar karşısında, o zamana kadar müdafaa ettiği ve örnek aldığı Batı medeniyeti hakkındaki fikirlerini değiştirir. "İsviçre Hâtıratı'nda, Çanakkale zaferiyle ilgili

---

13) "Paris'te Yedi Sene I—II", **Servet-i Fünun**, nr. 1943, 26 Mart 1341/1925, s. 296—299, nr. 1504, 11 Haziran 1341/1925, s. 52—55; Bk. Z.K., s. 270—277.

14) Dr. Güler Güven, aynı eser, s. 68.

15) "İsviçre Hâtıratı", **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**, nr. 14—15, 21, 28 Kânun-ı sani 1332/1916, s. 241—244, 257—258; II, **İkdam**, nr. 7337, 13 Temmuz 1333/1917; Bk. Z.K., s. 240—248.

16) "Gırnata", **Vakit**, nr. 1416, 19 Teşrin-i sani 1337/1921; **İclâl**, s. 58—68; Bk. Z.K., s. 166—170.

17) "El-Mescidü'l-Câmia: Elhamra", **Yeni Kitap**, nr. 7, Teşrin-i sani 1927, s. 12—17; Bk. Z.K., s. 277—280.

yazısında ([18]), "Kahraman Türk Zabiti" ([19]), "Yaralı Bir Askerle" ([20]), başlıklı yazılarında ve Süleyman Nazif'in kitapları için yazdığı makalede ([21]) bu fikir değişikliği açıkça görülür.

1921'de azledilen Sezai, yurda döner ve hayatını hikâye ve makaleleriyle sürdürür, **Sergüzeşt'in** ikinci baskısını ve **İclâl'i** neşreder.

1927 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "hidemat-ı vataniyye tertibinden" 100 lira maaş bağlanan Sezai, İstanbul Belediyesi'nin kiraladığı Mühürdar'daki evinde son yıllarını kısmen rahat bir şekilde geçirir. 1936 yılı 26 nisanında bu evde zatürrieden vefat eder ve Küçüksu mezarlığına defnedilir.

Sami Paşazade Sezai, Tanzimat'ın ikinci edebî nesline mensuptur. Abdülhak Hâmid ve Recaizade Ekrem gibi o da Namık Kemal'in tesiri altında kalmış, ömür boyu onun fikirlerinin ateşli bir savunucusu olmuştur. Namık Kemal ve ailesindeki Jön Türklerin tesiriyle ikinci edebî nesil içinde politika ile en çok uğraşan o olmuştur.

Sami Paşazade Sezai, **Sergüzeşt** romanından başka hikâye, musahabe, hâtıra ve gezi yazılarıyle tercümelerinin bir kısmını topladığı **Küçük Şeyler** (1891), **Rumuzü'l- Edeb** (1898) ve **İclâl** (1924) adlı üç kitap yayınlanmıştır.

---

18) "Çanakkale'ye Dair", Yeni Mecmua, Çanakkale (Yeni Mecmua'nın fevkalâde nüshası), 5—18 Mart 1915, s. 40—41; Bk. Z.K., s .337—338.

19) "Kahraman Türk Zabiti", **Tanin**, nr. 2362, 3 Temmuz 1331/16 Temmuz 1915, **İclâl**, s. 69—70; Bk. Z.K., s. 170—171.

20) "Yaralı Bir Askerle", **İclâl**, s. 71—73; Bk. Z.K., s. 171—172.

21) "Malta Geceleri ve Çalınmış Ülkeler", **Son Telgraf**, nr. 130, 24 Teşrin-i evvel 1340/1924; Bk. Z.K., s. 347—351.

Sezai, 1897'de yayınladığı **Şîr** adlı piyesle tiyatro sahasında da eser vermiş, ancak bu türde devam etmemiştir.

1934—1935 yıllarında **Konak** adlı bir romana başlayan Sezai, ancak 32 sahifelik bir müsvedde bırakabilmiştir. Bu müsveddeleri inceleyen Dr. Güler Güven, **Konak**'la "Eski Bir Mektep" ([22]) adlı hikâyesi arasında büyük bir benzerlik bulmaktadır ([23]).

Sami Paşazade Sezai, edebiyatımızda genellikle **Sergüzeşt** yazarı olarak değerlendirilmiş; romanın getirdiği şöhret, onun hikâyeci ve denemeci yönünü âdeta silmiştir. Halbuki, onun Servet-i Fünunculara asıl tesir eden ve çığır açan eseri **Küçük Şeyler**'dir. Büyük Türk romancısı Halid Ziya, bu tesiri **Kırk Yıl** adlı hâtıratında şöyle dile getirir:

"**Küçük Şeyler** beni çıldırttı (...) Bu, bana yeni bir ufuk, memleketin nesir ve sanat semasında vaadlerle dolu parlak bir maşrık göstermiş oldu" ([24]). Böylece Halid Ziya, küçük hikâye vâdisinde kendisine asıl tesir eden ve yol gösterenin Sezai olduğunu açıkça itiraf eder. Hiç şüphesiz Halid Ziya'nın mükemmel hale getirdiği sanatkârâne realizmin Türk edebiyatındaki öncüsü Sezai'dir.

Türk roman tarihinde **Sergüzeşt**'in önemini ve tuttuğu yeri anlayabilmek için, kendisinden önceki yazarlara kısaca göz atmak yerinde olur.

---

22) "Eski Bir Mektep", **Yeni Kitap**, nr. 10, Şubat 1928, s. 6—9, Bk. Z.K., s. 224—228.

23) Bk. aynı eser, s. 130. Dr. Güler Güven'in bu konuda ayrıca müstakil bir araştırması da vardır: "Sami Paşazade Sezai'nin bitmemiş bir roman müsveddesi: Konak", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 31 Aralık 1973, s. 97—113.

24) Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, c. III, İstanbul 1936, s. 79.

Türk romanının kurucusu sayılan Ahmed Midhat Efendi, Tanpınar'ın deyişiyle "evlerde okuma saati" yaratmış, yani Türklere roman okuma zevk ve alışkanlığını aşılamış bir yazarımızdır. Fakat o, mükemmelin ve güzelin peşinde değildir. Midhat Efendi, sanatın didaktik yani öğretici yönüne önem verir.

Namık Kemal, **İntibah**'ta faydalı ile güzeli birleştirmeğe çalışmış, fakat Divan edebiyatı zihniyet ve üslûbundan kurtulamamıştır. Servet-i Fününculardan önce, ancak Sezai, **Sergüzeşt**'te aktüel bir konuyu estetik bir şekilde işlemiştir. Halid Ziya'dan önce ilk defa Sezai'nin **Sergüzeşt**'iyle roman türü, çeşitli unsurları arasında sıkı bir münasebet bulunan organik bir yapı bütünlüğü haline gelir. Sezai, Türk romanında insan - mekân arasında dengeli bir münasebet kuran ilk romancımızdır.

Sergüzeşt, Batı'da **Tom Amca'nın Kulübesi** adlı romanla dünya çapında aktüel bir tem haline gelmiş olan, dünyada esaretin kaldırılmasına büyük tesirde bulunan ve bizi de etkileyen "esaret" meselesini işler.

Sezai, "esaret" temini romantik bir açıdan ele alarak, toplumumuzdaki sosyal bir yaraya parmak basmak istemiştir. Gayesi esaret müessesesinin gayrî insanî yönü üzerinde Türk toplumunu düşünmeğe sevketmektir.

Romanda Sezai, hayata ve olaylara küçük Dilber'in gözüyle bakar. Bu suretle yazar ezen-ezilen, kuvvetli-zayıf tezadını çarpıcı bir şekilde belirttiği gibi, Dilber'in başından geçen feci hadiseler vasıtasıyle toplumun merhamet duygularını da harekete geçirmek ister.

Sezai'nin bu aktüel temi işlemesini sadece batıya bağlamak son derece yanlış olur. O, konaklarında beraber yetiştiği cariyeler dolayısıyle onların hayatlarını çok

yakından müşahede etmiş, ıztıraplarını âdeta ruhunda duymuştur. Unutmamak gerekir ki, Sezai'nin annesi de bir esiredir ve bu, yazarın çocukluk yıllarında duyduğu en büyük ıztıraplardan biridir.

Sergüzeşt romanının yayınlanması, Türk basınında büyük akisler uyandırır, başka Abdülhak Hâmid, Halid Ziya ve Hamdullah Suphi olmak üzere pek çok edebiyatçımız "esaret" konusunu işleyen eserler verirler. Romanın tenkit edilecek tek yönü bizce, Sezai'nin esareti doğuya has bir müessese gibi göstermesi, Amerika'daki köleliği, Avrupa'daki sömürgeciliği ve bir dereceye kadar kölelik diyebileceğimiz serf sistemini görmezlikten gelmesidir.

Sergüzeşt'te açıkça görüleceği üzere, Sezai aslında romantik bir mizaca sahiptir. Sezai, Beşir Fuad'ın tenkitleriyle başlayan realist akımın da tesirinde kalmış, hikâye ve hâtıralarıyle gezi notlarında kuvvetli bir müşahede neticesi vücuda gelen realist tablolar, yer yer duygu yüklü cümleler ve sanatkârane ifadelerle şahsîleştirilmiştir. Bu bakımdan Sezai'yi Türk edebiyatında romantizmden realizme geçişi hazırlayan bir yazar olarak değerlendirmek yerinde olur.

Bu iki akımın tesiri onun bütün eserlerinde olduğu gibi, siyasî makalelerinde bile görülür. **Şurâ-yı Ümmet**'in Paris ve İstanbul'daki faaliyetinde önemli rol oynayan Sezai'nin politik yazılarının ileri görüşlü ve objektif olduğu söylenemez.

II. Abdülhamid ve rejimini, batılı politikacıların görüşleri doğrultusunda değerlendiren ve sürekli tenkit eden Sezai, bu yazılarında da yer yer romantik duygulara kapılarak sanatkârâne bir üslûp kullanır.

Sezai, hiç şüphesiz Halid Ziya'dan önce ilk büyük üslûp ustamızdır. Fakat o, Halid Ziya gibi Türk dilinin morfolojisi ve sentaksı üzerinde sistemli bir şekilde düşünmediğinden, cümleleri Halid Ziya'nınkiler kadar sağlam ve iyi inşa edilmiş değildir.

Sezai, gençliğinden itibaren, Tanzimat'tan sonra vücuda gelen yeni edebiyatı müdafaa etmiştir. Önce de belirtildiği gibi, aşırı fasahatçıların yeni edebiyat ve edebiyatçılara hücumları esnasında Recaizade'nin safında yer almış, yeniliklere açık tutumunu ömrü boyunca devam ettirmiştir.

1898'de yayınladığı **Rumuzü'l-edeb**'de çıkan "Musahabe" başlıklı yazısında Sezai, Türk dili konusunda:

"Edebiyat bahsinde de Karagöz'ün fikrindeyim. Karagöz dese ki: Bir adam hem Arap, hem Türk, hem Acem olmadığı gibi bir edebiyat da hem Arap, hem Türk, hem Acem olamaz. Dünyada başka bir milletin sarfiyle yazar, okur bir kavim yoktur. Bilmem ne cevap veririz. Dünyanın bütün elsine-i kemali bir araya gelse bir Türkte Türkçe kelimelerin hâsıl ettiği tesiri vücuda getiremez. Belki de biz Türklere sözün Arap ve Lâtin milletleri derecesinde tesiri olmaması Arabî ve Farisînin kesret-i istimalinden neş'et ediyor. Asıl şikâyet de bu kesret veya suiistimale aittir. (...) Öyle düşünüyorum ki, esasen fikirler, nazarlar mümkün olduğu kadar Türkçeye matuf olmalıdır" ([25]) der.

Millî edebiyat akımı başladıktan sonra da Türk dilinin sadeleşme fikrini destekleyen yazılar kaleme alan

25) "Musahabe", **İkdam**, nr. 1441, 16 Temmuz 1898; **Rumuzü'l-Edeb**, s. 58—66 Bk. Z.K., s. 64.

Sezai "Bir Mektup" ([26]) ve "Lisan" ([27]) başlıklı yazılarında Mehmet Emin Yurdakul'u ve onun açtığı çığırı destekler ve bunu "Türklüğün mevcudiyet-i maneviyesini gösterecek" tek yol olarak değerlendirir :

"Şüphe yoktur ki, şiirin vatanı semadır. Semâ-yı lâtenahînin ise hududu, milliyeti yoktur. Bizim istediğimiz o semâ-yı safâ-yı lâ-tenahîde Türk dili ile, Türk kanadı ile imkân-ı itilâyı tecrübe etmek, anlamaktır. Bize bunu anlatacak mükâlemeler, mubahaseler, mücadeleler, mukarebeler değil, Türk edebî makale, Türkçe şiirlerdir.

Makalelerimin birinde demiştim ki: Sözün Türklere, Arap ve Lâtin milletleri kadar tesiri olmaması, belki kendi dilimizi söyleyemediğimizdendir. Bu söz, düşünen zihinler için lâ-şey addolunamaz zannederim. Meşhur olan müelliflerimiz eserlerinin hiç olmazsa yirmi otuz defa tab'olunmamasından şikâyette hakları vardır. Fakat söylediğimiz bu fevkalâde güzel, bu pür-âheng-i marifet lisan ne lisanıdır? O tasvir edilen âli, rakik hissiyat kimin hissiyatıdır? İtiraf edilir ki, bu lisan ve hissiyat kanun-ı tekemmüle tâbi bir büyük teâli ve terakkidir. Fakat bu terakki ve teâli tabiatımızdan, aslımızdan değil, garptandır. Nef'î'lerin, Bâkî'lerin, Nâbi'lerin o ihtişam-ı kelâmı, o debdebe-i şiiri asıl ve neslimizin tabiatından neş'et etmediğinden sınaîdir, yapmadır. Eski şairlerimizin hemen hepsi "décadent" oldukları cihetle, âheng-i üslûpları fevkalâdeliği ile beraber kalbe dokunmaz, bir şey söylemez. Divanları bugün İstanbul'dan ziyade Şiraz'da tesir hâsıl edebilir. Şimdi söylediğimiz, yazdığımız bu güzel lisanı belki Trablusşam, Kastamonu'dan ziyade

---

26) "Bir Mektup", **Neyyir-i Hakikat** (nüsha-i fevkalâde) Manastır 1325/1909, s. 15—17; Bk. Z.K., s. 290—292.

27) "Lisan", **Şurâ-yı Ümmet**, nr. 39, 22 Teşrin-i evvel 1903; Bk. Z.K., s. 334—335.

anlar. Bu hal, bugünkü lisan-ı edebi küçük düşürmez, fakat tesirsiz bırakır. Bu lisanın menbaını bulmak için cereyan-ı tabiîsine itina etmelidir ki, mansabı kalbler olsun. Türkçe asker lisanıdır. Çünkü onu söyleyen milletin geçirdiği edvâr, ilim ve eş'ardan ziyade devr-i istilâdır. Şedâid-i hissiyatı tasvirde, evâmir-i müdhişeyi itâda pek çok lisana tefavvuk eder. Türkçe bir kelime Anadolu'da bir dağ, bir cümle bir köydür. Bir Türkün çocukluğunda, gençliğinde beraber yaşadığı, bulutlara değen başından geçmiş hikâyelerini, efsanelerini işittiği o dağın mânâ-yı bülent ü hafîsini, yalnız kendisinin değil, ecdadının yâd-ı hazin-i hayatları, asırlardan beri kulübelerinde, sokaklarında meşhud. Semasında, ufuklarında mer'î olan köyün kalbe nisbet-i hafiye-i ruhiyesini dünyanın bütün elsine-i kemali bir araya gelse, Türke, Türkçe bir kelime, Türkçe bir cümle kadar ifham ve ilham edemez (...) Her milletin kavâid-i lisaniye ve edebiyesi asıl ve neslinden, yurdundan, yaşayışından, zevk ve tabiatın tahassül ettiği ve lisana bâ-husus edebiyata can veren o âheng-i umumîde sâri ve câri olan ruh-ı kavmiyet olduğu halde, biz Mâveraünnehir'liler zevkimizle, tabiatımızla tamamıyle ayrı gayrı olan kavâid-i sâmiye ve evzân-ı İraniyeyi o kadar benimsemişiz ki, bugün kendi dilimiz, kendi veznimiz bize kabul olunmaz surette yabancı geliyor. Biz, bununla da kanaat etmedik de Stéphane Mallarmé, Fernand Gregh, Jean Moréas gibi medar-ı iftiharı 'vuzuh' olan Fransızcada tabiat-ı lisana mugayır hareket eden ve bu sebeple meslek-i edebîleri birkaç edebî birahaneleri tehyiç ettikten sonra bugün mahvâbâd-ı nisyana giren şairleri taklide kalkışarak, lisan ve hissimizi iğlaklara, ta'kidlere düşürdük. Kavâid-i sâmiye erbabı dünyanın en büyük medeniyetlerinden birine mâlik idiler. Evzan-ı İraniye ashabı, Firdevsî'ler, Sâdi'ler, Hafız'larla dünyaya âli fikirler, âli şiirler getirdi-

ler. Bugün bizim elimizde kalan bu fikir ve mânâ âleminde, bu medeniyet ve marifet edebiyatına meftuniyetimizi beyan etmekle beraber, bizim veznimizin daha tabiî olduğunu söylemekle kendimize bir hisse-i mefharet ayırabiliriz. **Türkçe Şiirler**'e gelince, bu tabiî şiirlerde, bu hesapta parmaklar Türk ruh ve kalbinin ebvâb-ı hazâin-i hüsnünü açmağa çalışıyor. Muvaffakiyet husul bulursa, âlem-i efkâra karşı Türklüğün mevcudiyet-i maneviyesi ispat edilmiş olur".

Sezai, bu yazısında **Genç Kalemler** dergisinde Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp ve Ali Canip tarafından geniş olarak müdafaa edilecek olan dilde Türkçülük meselesini ana hatlarıyle ortaya koymuştur. Tabiî bu fikirlerinde başta Şemseddin Sami olmak üzere, Türk dilinin sadeleşmesi konusunu işleyenlerin hissesini unutmamak gerekir. Önemli olan büyük üslûpçu Sezai'nin bu konuya eğilmesi, üzerinde düşünmesi ve onu benimsemesidir.

Bu önemli yazıda biz, edebiyatta millîlik meselesi üzerinde de durulduğunu görüyoruz. Ona göre hakiki sanat millî sanat, hakiki edebiyat millî.edebiyattır. Bu yüzden Sezai, edebî eserlerinde konularını hemen daima yerli hayattan almış, bizi, bizim insanımızı anlatmağa çalışmıştır.

Modern Türk kısa hikâyesinin kurucusu olan Sami Paşazade Sezai'nin değeri ve yeri, hiç şüphesiz, eserleri üzerinde değişik metodlarla yapılacak ilmî çalışmaların çoğalmasıyle daha iyi anlaşılacaktır.

SAMİ PAŞAZADE SEZAİ ÜZERİNDEKİ İLMÎ ÇALIŞMALAR

Sezai hakkında edebiyat tarihimizde yapılmış orijinal araştırmaların başında Dr. Güler Güven'in merhum hocamız Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın yönetiminde yaptığı, maalesef basılmamış doktora tezi gelir. Güler Güven, bu hacimli ve değerli çalışmasında, Sezai'nin sevgili yeğeni merhume Samiye Bilhan Hanımefendi'nin büyük bir titizlikle sakladığı bütün müsveddeleri gözden geçirmiş, yazarın hemen hemen eksiksiz bir bibliyografyasını tespit etmiş; hayatı, edebî şahsiyeti ve eserlerini bütün teferruatıyle gün ışığına çıkarmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın **Sergüzeşt** romanını ve "Pandomima" hikâyesini tahlilleri metodoloji açısından örnek alınacak birer incelemedir ([28]).

Yazıldığı devirde ise **Sergüzeşt**'in en ciddi ve objektif tenkidini Mizancı Murad yapmıştır. **Mizan** gazetesinde "Üdebâmızın Nümûne-i İmtisalleri" ([29]) başlıklı yazı serisi içinde yer alan **Sergüzeşt** tenkîdi maalesef yarım kalmıştır.

---

28) Mehmet Kaplan, "Sergüzeşt", **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, İstanbul, Şubat 1976, Dergâh Yayınları, s. 369—383; "Pandomima", **Hikâye Tahlilleri**, İstanbul Nisan 1979, s. 17—25.

29) **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi**, C. III. (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Zeynep Kerman) İstanbul 1979, s. 434.

Prof. Dr. İnci Enginün'ün ilk ilmî yazılarından biri "Abdülhak Hâmid ve Sami Paşazade Sezai'nin Londra İntibaları" ([30]) adını taşımaktadır.

Sezai'nin romanı, hikâye, musahabe, hâtıra, gezi notları ve tercümelerinin bir kısmını topladığı üç kitabı uzun yıllar yeni harflerle basılmadığından, Sezai, antoloji ve ders kitaplarına alınan "Kediler" ve "Pandomima" hikâyeleriyle sınırlı kalmıştır. Ben bu üç kitapla, bunlara almadığı edebî yazılarını 1981'de **Sami Paşazade Sezai'nin Hikâye - Hatıra - Mektup ve Edebî Makaleleri** adı altında toplayarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında bastırdım. Bunun dışında 1972 yılında **Sergüzeşt**'i bugünkü dile çevirerek Kültür Bakanlığı yayınları içinde neşrettim (2. bsk., Ankara Eylül 1984).

Sami Paşazade Sezai'nin ölümü üzerine pek çok yazı yazılmıştır. Bunlar edebî ve estetik olmaktan ziyade, anma yazısı mahiyetindedir.

Dr. Güler Güven'in doktora tezinden önce yapılmış birkaç lisans tezi Türkiyat Enstitüsü'nde bulunmaktadır. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Sadık Tural'ın yönetiminde **Küçük Şeyler**'i yapı bakımından tahlil eden bir yüksek lisans tezi ([31]) yapılmıştır.

Tarafımdan neşredilen "Tanzimat Romanında Esaret Temi ve Sergüzeşt" ([32]), "Sergüzeşt Romanında Me-

---

30) **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XIII, 31 Aralık 1964.

31) Metin Kayıhan Özgül, "Sami Paşazade Sezai'nin Küçük Şeyler'inde fiktif yapı", Ankara 1984, VIII + 175 s.

32) Zeynep Kerman, "Tanzimat Romanında Esaret Temi ve Sergüzeşt, **Millî Kültür**, c. 3, nr. 7, Aralık 1981, s. 32—36.

kân" ([33]), Sami Paşazade Sezai'de Köy ve Köylü ([34]), "Sami Paşazade Sezai'nin Roman ve Hikâyelerinde Kuş Motifi" ([35]) v.b. çalışmalar eser üzerinde duran tematik araştırmalardır.

33) "Sergüzeşt Romanında Mekân", **Tebliğler**, İstanbul 1980, s. 163—168.

34) "Sami Paşazade Sezai'de Köy ve Köylü", **Hareket**, nr. 2, Nisan 1979, s. 48—51.

35) "Sami Paşazade Sezai'nin Roman ve Hikâyelerinde Kuş Motifi", **Mehmet Kaplan'a Armağan**, Mart 1984, s. 202—210, Dergâh Yayınları.

ESERLERİNDEN SEÇMELER

SERGÜZEŞT'ten

Özeti :

Sergüzeşt romanının esas kahramanı, küçük yaşta Kafkasya'dan zorla kaçırılarak İstanbul'a getirilen ve değişik evlere satılan Dilber'dir. Dilber'in kısa hayatı başlıca üç çevrede geçer. Küçük kızı vapurdan alan, Hacı Ömer adlı esirci, onu sabık Harput malmüdürü Mustafa Efendi'nin karısına kırk Osmanlı lirasına satar. Küçük ve çelimsiz kız, bu evde, gerek hanımı, gerekse yine bir halayık olan Taravet'ten hiç şefkat görmediği gibi, en ağır işleri yapmağa zorlanır. Takatini aşan bu işler, en ufak vesilelerle yediği dayaklar ve kötü muamele yüzünden Dilber, karlı ve fırtınalı bir gecede evden kaçar. Ertesi sabah gözlerini mektep arkadaşı Latife'nin evinde açar. Latife'nin büyükannesi bütün gayretlerine rağmen, Dilber'in azat olmasını sağlayamaz. Senelerce Mustafa Efendi'nin hanımına hizmet eden Dilber, memuriyete atanan beyinin ve ailesinin yol masraflarını karşılamak üzere altmış beş liraya bir esirciye satılır. Esircinin Edirnekapısı civarındaki eski konağı, ürkütücü ve korkunç bir yer olmakla beraber, Dilber burada kendisini daha mesut hisseder. Zira aynı kaderi paylaşan, kendisi gibi vatanlarından ve ailelerinden koparılan kızların arasında, yalnızlığını nispeten unutur. Dilber, burada uzun müddet kalmaz, yüz elli liraya Moda burnu taraflarında oturan Asaf Paşa'nın konağına satılır. Dilber, bu evde vücutça rahata kavuşur, serpilir, güzelleşir ve kendisini mesut hisseder. Ona verilen işler basit, zevkli ve hafiftir. Mustafa Efendi'nin hanımının aksine Asaf Paşa'nın hanımı Dilber'e iyi muamele eder ama genç kızın muhtaç olduğu sevgi ve şefkati göstermez. Hanımın üstten bakan aşağılayıcı bakışları Dilber'i dayaktan daha fazla üzer.

Asaf Paşa'nın Paris'te resim tahsili yapan ve mükâfat kazanan oğlu Celâl'e modellik yapmak da Dilber'i üzer. O yakışıklı ve zengin beyin arzu ve heveslerini tatmın edecek bir oyuncak, bir vasıta olmak Dilber'in gururunu kırar. Yapabildiği tek şey ağlamaktır. Celâl, bu gözyaşları karşısında ilk defa onun bir esire olarak neler hissedebileceğini idrak eder. Dilber'e ağlamamasını, istemezse fırçayı kıracağını söyler. Bu hadise iki gencin hayatında bir dönüm noktası olur. Bir gece Dilber uyurken odasına giren Celâl, elinde kendi resmini görünce şaşırır, fakat kendi karışık duygularının da mânâsını anlar. Celâl'in, Dilber'le gizlice buluştuğunu öğrenen annesi, durumu kocasına açar, Asaf Paşa, bir halayığı oğluna lâyık bulmadığından, bu ilişkinin her ne suretle olursa olsun, kopartılmasını ister. Bulunan çare, Dilber'in, gizlice bir esirciye satılarak evden uzaklaştırılmasıdır. Celâl'in amcasının yardımını istemeğe gittiği bir gün, Dilber evden uzaklaştırılır. Amcası da anne ve babasıyle aynı fikirdedir; ona göre de evlilikte saadet ve dirlik, her bakımdan birbirine denk insanlar arasında gerçekleşebilir. Fakat yeğeninin ısrarları karşısında, aileyi ikna etmeğe çalışacağını vaad eder. Ümit ve sevinçle eve dönen Celâl, Dilber'in satıldığını Çaresaz'dan öğrenir ve düşüp bayılır. Asaf Paşa ailesinin felâketi bu günden başlar. Üzerine titredikleri oğullarının melânkoli şeklinde başlayan hastalığı, Dilber'in bir odalık olduğu sabit fikriyle, beyin iltihabı gibi çaresiz bir dert haline dönüşür.

Bu arada Dilber, Mısırlı zengin bir adamın sarayına satılmıştır. Dilber, bütün baskı ve tehditlere rağmen Mısırlı efendisinin haremine girmeği kabul etmeyince hapsedilir. Bu duruma üzülen ve isyan eden, yalnız, Dilber'in hayat macerasını bilen ve onu ümitsizce seven haremağası Cevher olur. Cevher, ölümü göze alarak Dilber'i kurtarmağa karar verir. Fakat Dilber'i kaçırırken, merdivenden düşerek ağır yaralanır. Çaresiz ve müdafaasız kalan Dilber de kurtuluşu, yazarın tabiriyle "hürriyet"i Nil sularında bulur ve intihar eder.

Rusya kumpanyasının Batum'dan gelen bir vapuru Tophane'nin önüne yanaştığı zaman denizin üzerinde sa-

bırsızlıkla bekleyen birkaç kişi sandallardan vapurun içine atılmışlardı. Bunlardan birisi uzun boylu, geniş omuzlu, seyrek siyah sakallı, etekleri ayaklarına kadar uzun, beli gayet dar bir Çerkes paltosu giymiş; yanında kendi kavminin kalpağı, elinde bir gümüşlü kırbacı olan Çerkese :

— Safa geldiniz, cariyeler nerede?

— İşte burada...

— Kaç tane?..

— Üç...

— Güzel mi?

Çerkes- (Esirlerin birisini göstererek) Şu mai gözlere bak. Bir paşa buna bir hazine verir.

Çerkesle bu herif bir sandala, cariyeler de diğerine binerek Tophane iskelesine doğru vapurdan açıldılar. Çerkesle beraber bulunan ve gayet cesimü'l-cüsse olan bu adam Hacı Ömer isminde bir esirci idi ki, insan ticaretinin kalb-i bî-ruhuna verdiği merhametsizlik, kalbinin o büyük yuvarlak gözlerine aksettirdiği bir nevi vahşilik âsârından olarak, bakışı kaplana benzer, mânâ-yı şümulü ile kendisinin de dahil olduğu insaniyetin -menfaat-i şahsiyesinden başka- bir kısmına gelen felâketten müteessir olmaz; bir hanendenin sesiyle bir kızın ağlamasını, bir sazın sadasıyle bir hüsn-i bî-bahanın istirhamını tefrik etmezdi. Vazaif-i insaniyesinden iki şeyi takdis ederdi. Biri ticaretinin tâziyane-i terakkisi olarak odasının duvarına asılan kırbacı, diğeri evine giren mahlukat-ı zaîfenin kimsesizliği idi.

Sandalın içinde iken o büyük yuvarlak gözleriyle Çerkese bakarak ve birer küçük yelpaze kadar büyük olan ellerini sallayarak esirleri pazarlık ediyordu. Pazarlık yolunda gitmeyince, kırk beş yaşı ile elli arasında oldu-

ğunu gösteren ve siyahtan ziyade kirli bir renge mâil olan kır sakalıyle esmer çehresinde bir iki kaba buruşukluğu şâyân-ı nefret bir suret kesbederdi.

Halayıkların ikisi on altı, on yedişer yaşında Kafkasya'nın iki parlak mahsul-i hüsnü idi. Üçüncüsü tahminen sekiz, dokuz yaşında bir küçük esir idi ki, saçlarıyle kaşlarının arası biraz yakınca, ağzı gayet küçük, yuvarlak olan omuzlarına nispetle beli incecik, hele o siyah gözlerde pertev-i zekâ bir letafet-i nâ-mütenahî gösterirdi. Bir dest-i üstadâne ile hutut-ı mütenasibesi çekilmiş fakat rengi verilmemiş bir tasvir idi. Zira küçücük dudakları pek renksiz, bakılmamaktan saçları seyrek, sefalet ve meşakk-ı seferin tesiriyle rengi uçuk, gözlerinin etrafı ince bir siyah daire ile çevrilmiş, nazarında kafesin içine konulmuş bir kuşun arasıra semaya bakışını andırır surette, hafî bir hüzün ve teessür meşhud idi. Bu küçük kızın üzerinde dar ve serâpâ ilikli bir Çerkes paltosu, başında bir küçük eski kalpağı vardı. Sandallar sahile yanaşarak bu kızları bir eve götürdüler. Eve girdikleri zaman esircinin karısı karşılayarak, «bu ikisi güzel, bu küçük kız hastalıklı bir şeye benziyor, bunu buraya ölsün diye mi getirdin?» dedi.

Hacı Ömer de «biz de bunu bin liraya almadık a. Tamam Yüksekkaldırım'daki Mustafa Efendi hareminin istediği gibi bir küçük...» cevabını verdi. O gece Çerkes o evde kalarak, üç gün muhayyer olmak üzere üçünün de pazarlığı bitti.

Burada kızlar geceleri bir odaya toplanır, birbirleriyle konuşurlardı; fakat çok gülmek, Çerkesçe söylemek yasak ve bir müşteriye gidip de her ne sebepten dolayı olursa olsun beğenilmeyerek gelen esirlere on, on beş kırbaç muhakkak idi.

Bu eve vusullerinden birkaç hafta sonra idi ki, bir sabah Hacı Ömer o küçücük esire Çerkesçe: «Haydi kalk gideceğiz» dedi. Çocuk kendi sinnindekilere mahsus bir tavırla hemen yerinden kalktı. Koşarak beraber geldiği kızlardan birinin boynuna sarıldı. Birbirleriyle öpüşüp ayrıldıkları zaman çocuğun gözünde küçücük ruhunun ıztırabına delâlet eden bir damla yaş gözüktü; sonra birdenbire hayatın bâr-ı ıztırabını hissetmeğe başlayan adamlar gibi mini mini kaşlarını çatarak ciddi, müessir, mütefekkir bir çehre ile esircinin o cesim ellerinden tutarak evden çıktılar. Yürüyorlardı. Çocuk sokakta giderken etrafından geçen arabalara, tramvaylara hayran hayran bakıyordu. Tophane meydanına geldikleri zaman orada birçok çocukların gülüşerek, haykırışarak oynadıklarını görür görmez -güzergâh-ı hissiyat olan kalblerinden geçen arzulara hiç tedkik etmeden hemen tâbi olmak- hasâis-i etfalden bulunduğu cihetle kendisinden geçerek, yerde koşuşan bu mahlukatın semada uçuşan kuşlara olan münasebeti olmalı, kendilerinden bir cemiyet gördükleri zaman iltihak etmek sevdasının sevkıyle hemen onların yanına doğru koşmağa başladı. Birdenbire esircinin o büyük, o korkunç gözlerini açarak «gel buraya... Şimdi kırbacı çıkarırım" dediğini işitir işitmez, yavaş yavaş geri döndü. Yanındaki gulyabanînin ellerini tutarak kendisinin nasıl bir dest-i âhenin-i esaret içinde olduğunu birinci defa olarak hissetti. Yürüyorlardı.

İkisi de hiç bir lakırdı söylemiyordu. Köprü'nün üzerinden geçerken iki tarafa yanaşıp kalkan vapurlardan gözlerini ayıramıyordu. Birkaç adım daha ileri gidip de vapur düdüğünün sesini işitir işitmez bulunduğu yerde vücuduna titremek geldi. Zira memleketinden ayrılıp gelirken Batum'da duran vapur düdüğünün aksi hâlâ kulağında kalmıştı. Karşı tarafta semanın mai gölgesi altında dûş-ber-dûş-ı itilâ olmuş dağların üzerinden dökülüp ge-

len bir rüzgâr saçlarını dağıtarak görmüş olduğu bir rüyayı yani memleketini ihtar ile kalb-i muztaribine anlaşılmaz bir surette teselli-bahş oluyordu. Yürüyorlardı. Köprü'yü geçip de Yenicami'in önüne geldikleri zaman çocuk rengi büsbütün uçmuş yüzünü havf ve tereddüde delâlet eder bir hal ile kaldırarak Çerkesçe: «Karnım aç» dedi. Esirci kolunu çekerek düşürecek gibi olduktan ve yine itip doğrulttuktan sonra «yürü» dedi. Yürüyorlardı. Biçare çocuğun o güzel fakat renksiz dudakları titriyordu. Çakmakçılar yokuşunu çıkarken ayaklarının sızladığını hissediyor fakat korkusundan söylemiyordu. Gözüne, karşısındaki on adımlık yer yürümekle tükenmez bir mesafe-i bî-nihaye görünmeğe başladı. Ayakları dolaşıp düşecek gibi oldu. Sonra yine doğruldu. Yürüyorlardı. Bayezıt meydanına geldikleri zaman gözünü çevirip de bir tarafa bakmağa mecali kalmamıştı. Bacakları gûyâ vücuduna bağlanmış birer kurşun gibi ağır gelmeğe başladığından, vücudundaki bütün kuvveti sürüklemeğe ancak yetişiyordu.

Hele şükürler olsun, Beyazıt'ta tramvay mevkiinin yanındaki bir kahvede oturdular. Yorgunluktan tâb ü takati kalmayan çocuğa o hasır iskemle bir kraliçenin taht-ı saltanatına cülusu kadar huzur ve safa verdi. Esirci bir simit, biraz da peynir aldı. Çocuk bunları yedikten ve bir bardak da su içtikten sonra tramvaya binerek Aksaray'a, oradan diğer hattın tramvayıyla Yüksekkaldırım'a indiler.

Esirci küçük bir sokak, tenha bir mahallenin içinde bir evin kapısını çalıyordu.

Öğleye müsadif olan bu esnada şarkın parlak güneşi bu küçük, bu tenha sokağı tenvir ederek, kapısını çaldıkları evin üst kat pencereleri saçağın gölgesi altında kalır ve alt kat pencerelerinin kafeslerinden süzülerek giren

şua-ı şems evin iç tarafına doğru nüfuz ettikçe sönüyor gibi görünürdü. Yine o esnada öteki sokaktan zuhur eden bir âmâ elindeki değneği fasıla ile bir usulde kaldırımlara vurarak «Devr-i la'linde başeğmem bâde-i gül-fâma ben» gazelini okuyarak geçiyordu. Evin kapısında bir köpek uyuyor, komşunun damında bir, iki kedi dolaşıyordu. İnsan bu sokaklarda yürüdükçe, sükûnetine ve suret-i tanzim ü inşasına bakarak kendini kurun-ı vustaya doğru seyr ve seyahat ediyor sanır.

Evin kapısını açan bir Arap halayık: «Safa geldiniz Hacı Ömer Efendi, buyurun» dedikten ve hanımına gidip haber verdikten sonra, bunları hanımın odasına götürdü. Bir baş örtüsüyle köşede oturan hanım şişman, esmer, kaşlarına bir parmak enliliğinde rastıklar sürmüştü; kaba bir hilkat, çirkin bir kıyafete girmişti. Odaya girip de esirci: «Git hanımın eteğini öp» dediği zaman, küçük esir gidip kadına sarılmak isteyince, hanım gayet sert bir tavırla geriye doğru itti. Kız mahzun geri çekilerek mindere oturdu. Hacı Ömer şiddetle: «Senin mindere oturmak haddin mi? Sen esirsin! Kalk ayakta dur» dedikten sonra, hanıma doğru dönerek: «Kusuruna bakmayın, daha acemidir. Geleli birkaç gün oldu, siz istediğiniz gibi terbiye edersiniz» yolunda arz-ı mazeret etti. Çocuk bu emirlere bir hüzün ve hayret içinde itaat ederdi. Bir taraftan hanım çocuğun vücudunu eliyle yoklayarak ucuz almak için birçok kusurlar bulur, diğer taraftan Arap halayık muayene-i müdekkikanesini ifa ile «Hanımefendi bu nafile, zayıf, bu ölür» derdi. Velhâsıl iki tarafın bir mahlûk-ı zî-şuurdan istifade için sâika-i hırs ve sevda-yı menfaatle saatlerce ettikleri pazarlık kırk lirada karar buldu.

> Çerkesü'l-asl dokuz yaşında kul cinsi bir
> esiri ilel ve eskamdan sâlim olarak Harput
> Malmüdürü sâbık Mustafa Efendi'nin haremine

kırk adet lirâ-yı Osmanî mukabilinde füruht ettiğimi mübeyyin işbu senedin bit-tahrir hanım-ı mumaileyhaya teslim kılındı.

Esirci
Hacı Ömer

Hâsıl ettiği meleke cihetiyle bu senedi sür'atle tahrir ederek evden çıkıp gitti.

Hanımın verdiği emir üzerine Arap halayık yanında bir sükûnet-i mutavaatkârâne ile giden küçük kızı mutfağa indirdi, kendi yemek pişirirken ona da su taşıttırdı. Hanım evin idare ve intizamını kemal-i dikkatle ifa ve muhafaza eder, fakat çok bağırır, pek çabuk hiddetlenirdi. Kaşlarını çatarak sönük siyah gözleriyle bakışında bir çocuğu ağlatacak, bir adamı korkutacak kadar merhametsizlik görünürdü. Yalnız on iki yaşında Atiye ismindeki kızını mektepten avdetinde kucakladığı zaman nezaket-i hilkat, rikkat-i kalb gibi kadınlara mahsus olan hasâis garip bir surette kendisini gösterirdi.

Bu hasîsa tamamiyle kızına mahsus ve münhasır olarak, yoksa zaten hiç çocuk sevmez, hiç kimseye acımazdı. Gençliğinde arasıra kendisini döven kocasının muamelât-ı vahşiyesini görmüş ve en nazik yaratılan bir kadını bile en azgın hayvana tahvil edecek kadar müessir olan kıskançlığı çok çekmiş, hele bir zamandan beri su-i idare ve irtikâbından dolayı hükûmet-i seniyenin hükm-i adaletiyle kocasının mazuliyet ıztırap ve kederini hissetmiş ve bunların cümlesi kalbine bir merhametsizlik, bir neşesizlik getirmişti.

Hayat-ı manevî olan iştigalat-ı zihniyeden ve bir heyet-i içtimaiye içinde valide olmak için lâzım gelen terbiye-i medeniyeden mahrum bulunduğu cihetle, daima

halayıklarla uğraşır, merhametsizcesine döver, komşularının aleyhinde söylenir dururdu.

Kocası tebriye-i zimmet ve istihsal-i memuriyet için gündüzleri dolaşır, akşamları geç gelir, sabahları erken giderdi.

Akşam olunca Arap cariye-ki ismi Taravet idi- kendisinin yattığı mutfağın üstündeki odaya gayet ince bir şilte, katı bir yastık, kirli bir yorgan koydu. Sabahtan beri yürümekten takati kesilen bu esir yatağın içine girdi, evin yukarı kattaki penceresinden bahçedeki nar ağacının dallarına akseden bir şamdanın hafif ziyasına gözlerini dikerek serâir-i hilkatin anlaşılmaz bir hissine tebaiyetle «gece» dedi. Yorganı başına çekti, sâkit, derin bir hâb-ı masumâneye daldı.

Sabahleyin erken gözlerini açtığı zaman karşısındaki nar ağacında bir kuş nağmesâz oluyordu. Bir kuşun nağmesiyle bir çocuğun ruhu beyninde münasebet vardır. Yatağından kalktı, başını pencereye dayayarak kuşu seyretmeğe başladı. Bu kuş tulu etmekte olan güneşin ziyasına karşı kanatlarını sallayarak uçtukça, göğsünde şafaktan iktibas ettiği al, nıai birtakım renkler temevvüç eder; ağaca konduğu zaman yeni açılmış bir çiçeğe benzerdi. Bu temâşâya o kadar dalmıştı ki, içinde bulunduğu hayret-i meftunâneden Taravet'in «gel yatağını kaldır!» diye bağırarak ettiği tekdir uyandırdı. Eline bir süpürge vererek süpüreceği odaları, edeceği hizmetleri, yukarıya, mutfağa taşıyacağı suları gösterdi. İsmini Dilber koymuşlardı, zira hanım kendisini bu nâm ile çağırmağa başladı. Biçare Dilber sabahları erken kalkar, incecik şiltesini bin belâ ile kaldırır, odaları süpürür, kovaların içine birer parça su koyarak yukarı çıkarırdı.

Bir sabah yukarısını süpürürken, Atiye Hanım'ın oynadığını görünce, süpürgesini olduğu yere bırakarak ya-

nına gidip oturdu. Oyuncağa hayretle bakarken, hanımın o korkunç sesiyle «Dilber, Dilber» diye bağırdığını işiterek bulunduğu yerde kaldı; hanım içeriye girip bu halayık parçasının kızıyle oynamak istediğini görünce, Dilber'in kulağından tutarak süpürgeyi bıraktığı yere getirdi, «sen işini bırakıp ne oynuyorsun» diye bir tokat vurdu. Zavallı çocuk! Ağlamağa bile cesaret edemeyerek hizmetini görmeğe başladı. Her sabah hizmetinin zahmetle görür, bir küçük kusur etse hanımdan, Taravet'ten tokat yerdi. Evdeki vazaifini ifa ettikten sonra Atiye Hanım'la mektebe gider, akşamları çantalar elinde olarak avdet ederdi.

Aradan haftalar, aylar mürur etmeğe başlayınca, lisan öğrenmekte çocuklara mahsus bir sühûlet-i fevkalâde ile Türkçeyi oldukça söylemeğe ve anlamağa iktidar kesbetti. Fakat sabahları takatinin yetmediği hizmetleri görmekten, bir parça eğlenecek, gülecek olsa yediği tokatlardan dolayı bu yaşta olanlara göre bir devre-i saadet olan hayat kendisine pek müşkil, pek acı görünmeğe başladığı, sarkmış yanaklarından, büsbütün kesilmiş gözlerinden anlaşılırdı. Evvelleri Atiye Hanım kendisiyle oynamak isterse de validesinin, Taravet'in ettiği muameleleri gördüğünden, şimdi her ne zaman yanına gelse «pis halayık, hadi aşağı» diye kovardı. Elem ve ıztırap ile cereyan eden bu hayat-ı hüzn-engîzî içinde en büyük arzusu mektebe gitmekti, zira orada diğer çocuklarla muhtaç olduğu hürriyet ve muhabbetle mükâleme eder, kimse bu küçük mahlûkun haysiyet-i insaniyesini «pis halayık» diye pâmâl-i tahkir etmez ve bulunduğu hal-i ye's ü ıztırabında derslerine fevkalâde gayret ettiğinden hocasından arasıra aferin alır ve bütün bunlar kalb-i münkesirine teselli-bahş olduğu gibi, Latife Hanım nâmında bir de küçük yâr ü hem-dem peyda eylemişti ki, bu iki ruh-ı râz-âşinânın birbirleriyle olan irtibat-ı hafîsinden bil-istifade ke-

mal-i iştiyak ile başbaşa vererek hasbıhal ederlerdi. Bir gün Latife kendisine :«Sen kimin halayığısın?» dedi.

— Hanımın...
— Hangi hanımın?..
— (Atiye Hanım'ı göstererek) Bunun validesinin...
— Senin oyuncakların var mı?
— Hayır... Ben esirim.
— Ben sana bir tane vereyim.

Bu kısacık muhavere üzerine çantasından bir bebek çıkararak Dilber'e verince, timsal-i ikbalini der-âgûş eden bahtiyarlar gibi büyük bir meserretle alarak yattığı odadaki dolaba saklamış ve merhametsiz Sudanlı görüp de bütün ümit ve âmâlinin bu timsal-i ikbalini kırmasın diye birisi odaya girince, «benim dolapta bir şeyim yok ki» demeği âdet edinmişti. Latife arasıra kendisine şeker, meyve gibi etfal-firib olan şeyleri verdikçe, bu atîyeleri nereye koyacağını şaşırır, sonra kimse görmesin diye acele ile evden cüz'ünü getirdiği bohçasına gizlerdi. Fakat bir kere şeker alırken Atiye Hanım gördüğü cihetle, eve avdetlerinde validesine söyledi. Bir zamandan beri kocasının umûr-ı muamelâtında görülen adem-i muvaffakiyet ve idare-i beytiyede tesadüf olunan müşkilât zaten hadid olan mizacına günlerce devam eder bir neşesizlik getirdiğinden, o kadar sevdiği kızının noksan terbiyeden neş'et eden bir gurur-ı tıflâne ile ettiği şikâyeti üzerine «Buraya gel pis Çerkes, buraya gel murdar dilenci» diye Dilber'i odasına çağırdı. Çocuk odaya girdiği zaman o rastıklı kaşlarının altındaki sönük, beyazı siyahından büyük gözlerini açarak «yanıma gel» dedikce, Dilber, çocuklardan başka kimseye malum olmayan bir havf ve dehşetle titreyerek olduğu yerde kaldı; hanım ayağa kalktı, Dilber'in kolundan çekip sengdilâne bir, iki vurarak «şimdi dilenciliği öğrendin mi?» sualiyle bohçasının içinde ne kadar

şeker, meyve varsa pencereden aşağı attı. Muharrib kadın! Dilber'in bütün mâ-melekini, çocuğun bütün hazinesini kıymadan böyle mahv ve tahrip etti.

Bu muamele geçirdiği hayat-ı elemin tesiratından olan durgun tavrını zaten kolaylıkla teessür-yâb olmayan hilkat-i masumânesini amîk bir surette ihlâl ettiyse de, sinnine göre hayret verecek bir metanetle ağlamamak için cehd ve ikdam ederek kapıdan çıkmak üzere iken çeşman-ı mütefekkirânında bî-ihtiyârâne bir, iki damla gözyaşı peyda olmuştu. Taravet de aşağıdan bu zavallı Kafkasyalıya «pis Çerkes, dilenci kız, gel mutfağa su getir» diye bağırdı.

Gayet müessir bir surette esen şimal rüzgârının ufuklardan getirdiği sehab-ı siyah-ı kesîften teraşşuh eden ince, soğuk bir yağmurun altında, bahçedeki kuyudan su taşır, kovaların tabiî ihtizazından su damlaları üzerine döküldükçe, soğuğu tâ yüreğinin içinde hissederdi. Kovaları koyduktan sonra mutfaktan artık dışarı çıkmağa cesareti, su taşımağa takati kalmamıştı. Taravet bir taraftan yemek pişirir, diğer taraftan «hadi su getir tenbel, sonra akşam yemek pişmez» derdi. Çocuk olduğu yerden kalkmayarak «artık su getiremem» dedi. Taravet ağacın aşağısından bakıp da yukarıdaki kuşları düşüren yılan gibi beyazları kan içinde ve yalnız o gözlere mahsus bir nazar-ı vahşiyane ile ocaktan bir yanar odun çıkararak Dilber'e doğru yürüyünce, çocuk üzerine bir yanardağ geldiğini veyahut elindeki topuzuyle yanında bir zebani dolaştığını görünce, rikkati en ziyade tehyic eden havf ve hırâstan hâsıl olma bir teslimiyet-i mutavaatkârâne ile hemen dışarı çıktı. Sûz u güdâzıyle tahammülünün fevkinde olan hizmetini ifa etti.

O akşam herkes bir hâb-ı amîk içinde bulunduğu zaman, asılı bir saat mezaristanda öten baykuş gibi gece

yarısını çalarken, Dilber yatağından kalktı. Yavaş yavaş dolabı açarak bir şey çıkardı. Sonra elini başına tutarak bir ordu kumandanına mahsus metanetle düşünmeğe başladı. Korkunç şey! O soğuk, o muzlim gece yarılarında bu çocuk ne yapıyor? Artık kaçacak... Artık firar edecek... Fakat gecenin devlere mahsus müdhiş, azîm olarak semaya yayılan siyah kanatlarının altı öyle bir küçük mahlûka melce olamaz. Firar edecek.. Kendisince meçhul olan bir kuvvetin sevkıyle bir şey arayacak. Kendisinin haberi olmadan ayaklarının rehberi ve delâletiyle bir yere gidecek. Hissettiği azîm bir noksanı ikmal etmeğe, muhtaç olduğu bir penah-ı münferidi bulmağa gidecek. Rahat bulmak, teselli - yâb olmak, bir hal-i nisyan ü metrukiyetten kurtulmak, velhâsıl âgûş-ı şefkatinde istediği gibi ağlamak için validesini bulacaktı.

Zavallı esir! Bir tavr-ı âlicenâbâne ile hanımın verdiği elbiseyi üstünden çıkararak yavaş yavaş dolabı açtı. Dolabın tozlar içinde bir köşesine atılmış Çerkes paltosuyla kalpağını çıkardı. Giyindiği zaman ikide birde yatağın içinde uyuyan tali'-i siyahına bir nazar-ı hâifâne ile bakıyordu. Odanın içindeki kandilin , necm-i ümidi gibi hafif ve zayıf olan ziyası çocuğa minderin üzerine atılmış bir eski hırka, bir yırtık entariyi, ağır bir uykuya dalmış Taravet'i mahûf bir surette gösterirdi... Böyle bir firar için hevâic-i seferiye lâzım... Mektebe giderken cüz'ünü koyduğu bohçasını önüne açarak içine en evvel Latife'den aldığı bebeğini koydu. Sonra bir elma, daha sonra yüzük olarak iki demir halkasını vaz'etti. İşte dünyada mutasarrıf olduğu bütün bu mâ-melekini bohçasına yerleştirirken, muttasıl sessiz sessiz ağlıyordu. Bir taraftan gözyaşı döker, bir taraftan bohçasını tanzim ile uğraşırdı. Aferin bu küçücük Kafkasyalının kalb-i ulvî-i muztaribine ki, kendi mâ-melekinden başka bir şey kabul etmeyerek ve bohçasını koltuğunun altına alarak oda ka-

pısından dışarı çıktı. Karanlıkta elleriyle merdivenleri yoklayarak aşağı indi. Sokak kapısına yaklaşıp da kapının demirli olduğunu görünce pişgâh-ı azmine tesadüf eden bu istihkâm-ı âheninin, bu mânia-i tahammül-fersânın karşısında bir meyusiyet-i tamme ile donakaldı. Iztırap ve nevmidînin tahrik ettiği asabı sayesinde tezâuf eden kuvvetiyle bir iskemlenin üzerine çıkarak demiri yukarı doğru itti. Mümkün değil. Gazap ve yeis ile titremeğe başlayan elleriyle bir kere daha tecrübeye kalkıştı. Kabil değil. Demir, hanımıyle Taravet'in kalbi gibi hissiz duruyor. Yeisin verdiği olanca kuvvetiyle bir kere daha itince, demir yerinden kımıldadı. Arasıra iskemlenin üzerine oturup nefes alarak ameliyatına devam ile yarım saatlik sa'y-i mevâni-ber-endâzânesi sayesinde kapı açıldı. Kapıyı tekrar kapamak hatırına bile gelmeyerek kendisini sokağın ortasında buldu.

Gece bütün sükûnet ve zulmetiyle ortalığı istilâ etmişti. Ne gökte bir yıldızın, ne yerde bir kandilin ziyası göründüğü bu koca gecenin içinde hiçbir ses işitilmez. Yalnız uzaktan uzağa havlayan köpeklerin sesleriyle arasıra şiddetle esen soğuk, müessir bir rüzgârın eski Bizans harabelerinden çıkardığı müdhiş aksisadalar sâmia-i havf-nâkine vâsıl olurdu. Korkusundan önüne bakarak ve adımlarını sık sık atarak mahalleyi geçip de bir tarafında yangın harabesine tesadüf edince, oradaki bir evin kapısının önünde birdenbire durdu. Yaşamak için rıfk ve mülâyemete ve nevaziş ve himâyete muhtaç olan bu mahlukun küçücük kalbi o büyük gecenin mahûf sükûnetiyle harabelerden çıkan müdhiş sadalardan durmağa ve şimâlin buzlu dağlarından dökülüp gelen o müessir rüzgâr en ince asabına kadar sirayet ederek, bütün vücudu titremeğe başladığı zamanda Taravet'in, hanımın hâtırât-ı zulm ü gadri tesir-i bürûdet ve şiddet-i havf ile hürriyet-i ameliyatını ve harekât-ı âsâyişkârânesini kaybettiği kalb ve

zihnine hücum ederek, dehşet-i hayaliye ve kuvve-i vâhime istiklâl ve istibdad ile hüküm-fermâ olunca, birdenbire bulunduğu yere oturdu. Bî-tab olan gözleri meşhudatı rüya gibi gördüğü zaman tâ karşıda... bir siyah kadife ile mestur gibi görünen semâ-yı muzlimin ufuklara karîb bir köşesinde... sislere benzer bir ziya peyda oldu. Bu nûr-ı nâgeh-zuhur-ı semavîye daha dikkatle bakınca, o ziyanın içinde valideceğinin çehre-i mütebessimini gördü. İşte orada, kendisine gülüyor! Lakırdısını işitecek. Ah üzerine doğru geliyor... İktidarının ta'lik edemediği şeyleri taşımaktan kadîd olmuş kollarını valideceğini kucaklamak için semanın o cihetine doğru uzatarak «aman imdadıma yetiş» dedi, sonra şiddetli bir feryat ile arka üstü düştü, bayıldı. (s. 8-23)

Uyumuş... Başucunda bittiği için sönmüş bir mum. Arka üzeri yatarak derin bir uykuya dalmasından, halinde takatsizlik görünüyordu. Yanında yanan kandil ziyasıyle görünen gözlerinin etrafındaki bir iki ince çizgiler bu genç kalbin gizli bir ıztırabını açık söylüyordu .. Nazar-ı muhabbet-perverinin saye-i sevdavîsi olan uzun kirpikler yaş içinde... Ağlamış... O anda dağınık saçlarının arasında hayret ve takdir ile açılmış gözlerine bir şey ilişerek dikkat etti. Bir resim!... Kimin?.. Bir kere bakmak! Ne için?.. Bir biçare esirin belki en kıymetdar bir yâdigârını, en mukaddes bir sırrını uykuda bulunduğu zaman tecessüs etmek; kendisine en büyük vicdansızlık görünüyordu. Belki cihanda yegâne medar-ı tesellisi olarak validesinin?.. Pederinin?.. Yahut sevdiğinin?.. Heyecan ve ıztırap halinde olan zihninden geçen bu son fikre karşı takat ve tahammülü büsbütün kaybederek resmi aldı. Bu hüsn-i nâimi şairane bir surette tenvir eden kandilin yanına götürüp de baktığı zaman, yüzü kül gibi olmuştu. Kendisinin resmiydi! Hemen iki ellerini yüzüne kapayıp ağlaya ağlaya ayaklarına kapanmak istediyse de uyandır-

mak ve belki gece yarısı odasına geldiği için gücendirmek korkusuyla resmi aldığı yere bırakarak odasına çıktı. Yatağına girdiği zaman, yirmi üç senelik müddet-i hayatında ilk defa olarak sevda yolunda o azim ve metaneti ve belki merhametsizliği gösteren gözlerinden kendisini zaptedemez bir surette yaşlar dökülmeğe başladı. (s. 56-57)

O gece Dilber'le beraber bir odada yatan Çaresaz, muttasıl Kafkasya'dan, esaretten ağlaya ağlaya bahsediyordu. Bütün hüviyet-i insaniyesini tehyic eden keder, sesine şedid bir tesir, lisanına garip bir talakat vermişti ki, Dilber, refika-i esaretinin hilaf-ı mutad olan bu halinden teessür ederek, «niçin ağlıyorsun» diye sordukça, «Hiç! Ağlamak esaretin en büyük hakkıdır. Biz o hürriyete mâlikiz!» diyordu. Garip şey! Acaba bu biçare Çaresaz'ın kalbini kim kırmıştı ki, Dilber soyunup da yatağına girdiği halde yine lâyenkatı mendille gözlerini silerek ağlamasına devam ediyordu. Dilber yatağından kalkarak «Çaresaz! Yalnız dökülen gözyaşları acıdır. Sen hiçbir derdini benden gizlemezken, bu ıztırabının sebebini niçin saklıyorsun? Memleketinde geçen bir şey mi hatırına geldi? Yoksa çocukken validenin kucağında ağladığını mı hatırladın? Sen kalbini bana da açmazken, burada haline hanımlar mı acıyarak, beyler mi ağlayacak?

— Oh! Yok yok! Onların indinde ağlayan bir esir mutlak dayağa, tekdire müstahaktır. İnsanın ıztırabına, hastalığına inanmayıp da yatağından kaldırarak hasta hasta hizmet ettirenlerde kalb mi olur? Merhamet mi bulunur? Senin gönlün pek yumuşaktır. Bana acırsın bilirim... Bir şey yok, şimdi susar yatağıma girerim. Sen rahatına bak, bir şey yok!.. İkisi de yataklarına girdiler.

Daha büsbütün sabah olmamıştı ki, odaya bir kadın girerek Dilber'i yatağından kaldırdı. Dilber «ne istiyorsunuz?» diye sorduğu zaman, «kalk, bohçanı topla. Yaş-

mağını yap. Senin bu evde kısmetin bu kadarmış» cevabını verdi.

Dilber perişan saçlarıyle yatağın ayak ucunda durup, sabah-ı muhabbet gibi yeni uyanan gözlerini elleriyle uğuşturarak kemal-i hayretle» «Ne söylüyor bu... Anlamıyorum» diyordu. Zira bu genç zihin, iki gün evvelki bir rûz-ı saadeti böyle bir ferdâ-yı matem takip edeceğini tefehhümden âcizdi. Bu kadın, bir mahkûm-ı idamı maktele davet eden bir gardiyan gibi, kızın baş ucunda her türlü hissiyattan âri olarak duruyor ve lâyenkatı «çabuk ol... Sabah olmadan bu evden çıkacağız... Efendilerinin emri böyle» sözünü tekrar eyliyordu.

Dilber odasındaki çekmecesinden yaşmağını, feracesini çıkarıp da aynanın karşısında, ağzından aldığı iğnelerle saçlarını kaldırdığı zaman, bu kadın yerinden kımıldamayarak duruyor, odanın köşesindeki Çaresaz ise artık sesi işitilecek surette ağlıyordu.

Dilber'in gözlerinde girye-i teessürden eser görünmüyordu. Yalnız renginin, yaptığı yaşmaktan farkı kalmamıştı. Feracesini giyerek ilerleyince, Çaresaz arkasından yetişerek, bir müddet birbirlerinin yüzüne baktıktan sonra kucaklaştılar.

Dilber'in çehresindeki soğukluk, arkadaşının dudaklarına hafif bir titremek vermişti.

Dilber önde, bu kadın arkada olarak bahçeye indiklerinde «hani bohçan kızım?» diye sorduğu zaman, o vakte kadar hiç bir şey söylemeyen Dilber, «istemem!» dedi. Kabul etmediği halde, bohça kendisine kalır ümidiyle tekrar odaya çıkarak, bohçayı koltuğuna alıp avdetinde Çaresaz ağlamasından, sözünü itmam ve ifham edemez bir surette parmağından bir yüzük çıkararak «al bunu benim

tarafımdan ona ver» diye yalvarırken, Dilber, bir gün evvel bir riyaz-ı neşat-âbâd-ı cinan addettiği bahçede, sabah letafet ve şaşaasıyle, kuşlar kemal-i şevk ü tarabla nağme-saz olmağa başladıkları halde, hiçbir şey hissetmeyerek zihni düşünmek, ciğerleri teneffüs etmek kuvvetini kaybettiği cihetle insana korku verecek kadar uçuk olan rengiyle, bahçenin bir tarafına konmuş Venüs «statue»süne benziyordu.

Kadın avdetinde Dilber'i bıraktığı yerde bularak, ikisi birlikte yürümeğe başladılar. Biraz uzaklaşınca, iki tarafı büyük ağaçlarla muhat olan bir yolun müntehasında, sabahın hafif sisleri arasından görünen bu köşke, bu âşiyâne-i muhabbete, Dilber son bir nazar-ı iştiyak ile bakıyordu.

Senelerce oturduğu ve bâ-husus birkaç aylardan beri kendisini gaşy eden hissiyat-ı âliyenin mehbiti olan bu ev, ağaçların arasında, sisli bir semanın altında, amîk bir sükûnetin içinde, yalnız başına duruyordu.

Dilber orada bir köşeye, bir taşın üzerine oturup da ebedî olarak veda ettiği bu eve, bu mabed-i muhabbete, saatlerce bakarak, birdenbire hücum eden şedâid-i hissiyat, sadme-i iftirak, bil-husus pâmâl-i istihkar olan haysiyet-i muhabbetiyle oracıkta mahvolmak istiyordu. Başındaki kadın bu tevakkufa mâni olunca hayatın son dakikalara takarrüb ettiği zaman hissolunur bir ıztırab-ı can-güdaz ile bahçenin kapısından dışarı çıktılar.

Orada tarlalarda çalışmak için pek erken uyanan amele, tek tük işlerinin başına gidiyor, bir çoban çayırlara doğru götürdüğü köyün koyunları kuzuları meliyordu. Köyün minaresinde bir müezzin Mısır'a, Cezair'e, Tunus'a mahsus olan elhan-ı Arab üzere ezan okuyor ve sadası o lekesiz bir sütun-ı hârâya benzeyen minareden,

bir âlem-i lâciverdîye doğru inerek, sabahın sükûnet ve şeffafiyeti içinde kubbe-i semaya aks ile tekrar zemine döküldüğü esnada, uzaktan iki gün evvel Celâl Bey'in gösterdiği mücerret mezar meşhud oluyordu. Bulundukları yolu biraz daha takip edip de seherin gayet uçuk renkli ziyası etrafındaki parmaklıklardan geçerek, üzerine aksettiği makberenin yanına gelince, o dakikaya kadar fevkalâde sâkit görünen Dilber, o peri-i muhabbeti okşamağa lâyık olan ellerini, o anda en kayıtsız bir hakîmi saatlerce düşündürecek bir hüzn-i amîk-i sevdavî kesbeden çehresine kapayarak, mezarın ayak ucuna düştü. O endam-ı dil-rübâsı toprağın üzerine kapandığı zaman beş yaşındaki çocuklara mahsus şiddetle hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Ne derecelerde fütur, ne derecelerde inkisar-ı kalb! Ağlamasının sesinden uzakta işine giden bir amele bile yolun üzerinde durmuştu. Yanındaki vahşiye de telaş ederek uzaktan ameleye «oğlum biraz su bul» diyordu. (s. 74-78)

PANDOMİMA

Haseki taraflarında bir çıkmaz sokağın içinde yalnız duran üç odalı bir ev, bir mezar gibi sükûnet-i ebediye ile muhat idi. Bir hal-i nisyan ve metrukiyette bulunuyordu... Çatısından kopan bir tahta, damından uçan bir kiremit, duvarından yuvarlanan bir taş senelerce düştüğü yerde kalır. Ara-sıra çirkin, ihtiyar bir Rum karısı cadılara mahsus dehşet ve sükûnetle dışarı çıkarak malzeme-i beytiyesini iştirâ ve tedarikle alelâcele eve girip kaybolurdu. Evin küçük bahçesinde duvara yakın bir büyük ağaç, temmuzun o ateşli güneşi İstanbul'un bu cihetlerini takat-sûz bir hararet içinde bıraktığı zaman, yapraklarının arasına gizlenmiş serin bir rüzgâr neşretmeğe başlayarak o evin, o mahallenin bir büyük yeşil yelpazesi gibi havayı tecdid ve tehziz ederdi. Hiç bir kimsenin geçmediği, hiç bir sadânın işitilmediği harekât-ı insaniyenin nâdiren görüldüğü bu evde, bu tenha sokakta izhar-ı hayat eden yalnız bu ağaçtı... Bahar gelince çiçeklerle donanır, yazın yapraklarla tezeyyün eder. Dallarının, yapraklarının arasında lâne-saz olan bir âlem-i zî-bal, semâda âşık, havada hâmil, yaprakların arasında valide olurlar. Ziyaya karşı uçuşurlar. Hep birlikte ötüşerek uzaktaki tarlalara gittikten sonra yine yeşil memleketlerine avdet ederler. Bu azîmet ve avdet, bu muaşakalar, bu ötüşmeler, bu uçuşmalar, heyecanlı bir hareket-i umimiye hâsıl eder.

Yazın bir cuma günü öğle üzeri bu evden koltuğunda boğçasıyla çıkan bir adam kapısını itina ve dikkat ile

kapadıktan sonra yoluna devam etmeğe başladı. Arkadan bakılınca omuzlarıyle belinin genişliği bir derecede bulunacak kadar şişman olan otuz üç yaşındaki bu adamın enli fakat pek kısa bacakları üzerindeki yükü bu kaldırımların arasında istediği tarafa götürmekte müşkilât çektiği görünüyordu. Bu sokaklarda ilerledikçe sükûnet derece derece artarak tâ uzaktaki bir mahallenin kaldırımlarından geçen bir arabanın gürültüsü, camları, çerçeveleri kırılmış bir evin iç tarafından bazı çocukların ağlaması işitilir, ara-sıra esen sıcak bir rüzgârın kaldırdığı tozlar gündüzün ziyasını bir gubar-ı gam-âlud ile lekedâr ederdi.

Bu uzak mahallelerin tenha sokaklarında mütefekkir, mahzun bir surette yoluna devam eden bu adam, halkı güldürmek için gidiyordu.

Evinden çıktıktan yarım saat sonra idi ki Kurun-ı vusta mesirelerinden olan Yeni Bahçe'ye vâsıl oldu. Karşısında, o bir avuç toprağı, her yıkılmış taşı bir asr-ı münhedim olan duvarların arasında, gûyâ birkaç yüz sene evvelki baharın yetiştirip, hazanın o gûşe-i nisyanda unuttuğu soluk, baygın çiçeklerden birkaç tane kopararak yine o duvarların ortalarında semâya doğru açılmış mai pencerelerinden sür'at-i tayeranıyle girip çıkan kırlangıçların, diğer tuyûrun, başı ucundaki hisarın tâ tepesine kanatları tutunacak surette uçuşan kuşların, Bizanten usul-i musikisini andırıyor gibi gelen seslerini dinledikten sonra, orada, o harab kalelerin yanında, o asırların zîr-i pâ-yı azametinde, ince tahtalarla inşâ edilmiş ve yıkılmamak için etrafına destekler vurulmuş bir binânın önüne geldi.

Bu binânın kapısının üzerinde beyaz kâğıda büyük siyah yazıyle şu levha ta'lik edilmişti.

Meşhur Paskal'ın
Pandomiması

Burada her cuma ve pazar günleri meşhur Paskal envai türlü hünerler ve gülünçlü icrâ-yı lu'biyât eder. Rağbetlû müşterilerinin teşvikatlarını kazanan

Paskal her hafta yeni yeni oyunlar sahne-i temâşâya vaz edecektir.

Paskal kendisi idi. Tiyatrosunun kapısından girip boğçasını açarak hiç değişmeyen oyununa mahsus şalvar biçimindeki beyaz pantalonunu, yakası oymalı beyaz saltasını, başına sivri beyaz külâhını giydikten ve tekmil yüzünü unlara, kurbağa bakışlı siyah gözlerinin alt kapaklarını kırmızıya boyadıktan bir saat sonra idi ki boş zihinlerle gailesiz gönüllerden çıkıp yükselen kahkaha sadaları ve alkış âvâzeleri arasında «icrâ-yı lu'biyât» ediyordu.

O gün bu teatr bütün iftihar ve maharetini ibraz ettiğinden her şey şevke gelmişti. Tavanını teşkil eden bir yelken bezi rüzgâra karşı neş'esinden öte beriye atılarak içerideki havayı tecdid ettiği ve tahtaların aralarından nüfuz eden güneşin zerrât-ı zerrîni gubardan müteşekkil bir amûdun içinde birtakım böcekleri oynattığı gibi tiyatronun muzıkası olan bir laterna da, ihtiyarlığın hutut-ı inhitatı görünmeğe başlamış çirkin çehresi düzgünler, metaib ve mesaî-i ten-fersâsından dolayı her tarafı sarkmış etlerden terekküp eden endamı, kesret-i istimalden solmuş kanarya sarısı atlaslar içinde, bir kadını raksettiriyordu.

Oyunda bu kadına âşıklık vazifesini icrâ eden Paskal'ın, ilân-ı muhabbet için dilini çıkarması, ve şükrâne-i iltifat olmak üzere taklak kılması oradaki halkı çok güldürüyordu. Tiyatronun bezden tavanını başının üstünde

tutan ortadaki muharrik direğe arkasını dayayarak ağzındaki sigarasıyle oyunu temaşa eden bir seyirci «Paskal'ın dilini çıkarması yok mu? İnsan buna gülmekten bayılır» diyordu.

Zaten bunu orada küçük iskemlelerin üzerinde oturanların ekserisi tasdik etmişti.

Oyuncuların yanındaki locada, o samimi, o masum, o tıflâne gülüşleri âlâm-ı hayata teselliler veren genç kızlardan biri, kemal-i neşe ile kanatlarını sallayarak uçuşan kuşlar gibi, o küçücük penbe dudaklarının üzerinde nûranî bir tebessüm olduğu halde, sevdayı okşayan ellerini birbirine çırparak Paskal'ı alkışlıyordu.

Eftelya ismindeki yirmi yaşında bu genç kız ihtiyar validesiyle hemen her hafta bu locaya gelirdi.

Validesi: «Kızım burada çok mu eğleniyorsun?» diye sorduğu vakit, kerimesi : «Paskal'ı bundan evvel ölen sevgili köpeğine benzettiğini ve bazen de hal ve tavrı, bir kere görüp de pek hoşuna giden bir maymunu andırdığını» söylerdi.

Paskal, tiyatrosunun bu genç müdavimini, maskaralıklarının bu güzel müşterisini daha ziyade eğlendirmek için karşısına geçerek oynar, ve bazen oyunda münasebet getirerek locasının altına düşerdi.

O gün ise beyaz ketenler, seherî tebessümler içinde bulunan bu genç kız, o gürültüler arasında takdir-i istihzâ-âmizinine bir delil olmak üzere locadan çiçek atıyordu.

Attığı bu çiçekler, Paskal'ın yüzüne, göğsüne dokundukça eliyle kalbini tutarak en can alacak yerinden vurulmuş bir yırtıcı hayvan gibi acı acı feryat ediyordu.

Bir-iki dakika sonra tiyatrosunun iç tarafındaki toprağın üzerine oturarak, hâlâ güldürdüğü adamların kahkahaları devam ederken içini çeke çeke ağlıyordu.

Gözünden dökülen yaşlar yüzündeki unları, kırmızı boyaları bozarak kıvılcım taneleri gibi o harab duvarların yıkılmış taşlarına damlıyordu.

Bu zavallı Paskal o güzel Eftelya'yı seviyordu! Bu nâkıs vücud o kemal-i hilkate âşık olmuştu.

Fakat gönlünün en gizli bir köşesinde hıfzettiği bu muhabbeti kimseye söylemeğe, küçükten beri mahrem-i her hali olan evindeki ihtiyar hizmetçisiyle hasbıhal etmeğe, hattâ kendi kendine düşünmeğe bile cesaret edemiyordu. Zira kimseye itimadı, hiçbir şeye itikadı olmadığından zihninde gizlenerek bâis-i hayatı olan timsal-i muhabbetin görünmesinden ihtiraz ediyordu. Ömründe bir kadının nazar-ı nüvazişkârânesine, hiç kimsenin muamele-i mültefitânesine nâil olmamıştı.

Kendisinden beklenilen yalnız güldürmek. Bak, bu hal-i inkisârında, gözyaşları içinde boğulduğu şu zaman-ı ye's ve iğbirarında, herkes kahkahalarla gülüyor.

Evet, kimseye söylemeğe, hattâ düşünmeğe bile cesaret edemiyordu.

Oyun bittiği cihetle akşamdan sonra yine boğçasını koltuğuna alarak geldiği yoldan muhterizâne evine avdet ediyordu.

Yolun yarısında, asabî bir hal ile arkasından bir şeyin takip ettiğini, o şey-i meçhulün gözlerinden girerek harem-serâ-yı ruhunda gizlediği güzel Eftelya'sını görmek istediğini hissediyordu. Bir hal-i telâş ve ihtiraz ile başını çevirdi. Ay! Yarısından büyük bir kısm-ı nûranîsi

Ayasofya'nın âli kubbesinin üzerinden zuhur ederek ilk şuâı o tenha sokağın arasına düşmüştü. Evine vâsıl olup biraz bir şey yedikten sonra odasına çekildi. Aradan birkaç dakika güzar etmişti ki odasının kapısını açarak içinde kimse olmayan evinde birisinin dolaşıp dolaşmadığını, penceresini kaldırıp sokaktan kimsenin geçip geçmediğini anladıktan sonra güzel Eftalya'sını düşünmeğe başladı.

Bugün oyunda kendisine niçin o kadar ziyade gülmüştü acaba?.. Koynundaki çiçekleri çıkarıp bir hürmet-i dindarâne ile öpdükten sonra hücresinin en yüksek cihetine koydu!

«Bu çiçekler. Ah bu çiçekler... Beni öldürecek!» diyordu.

Kendisini bir kere kabul edecek olursa... Bu hücreleri saksılarla donatacak. O güzel Eftelya'sını şu köşeye ik'ad edecek... Kendi kendine ayağa kalkıp oda kapısının eşiğine oturdu. Ne kadar garip hikâyeler söyleyecek, bütün geceler güldürecek! (Galiba gündüzün kendisine gülerek bakan o büyük siyah gözler, bunu ziyadece mesetmişti.)

Meselâ şimdi odaya giriyor... Bir ilâhe-i hüsnün karşısındaki putperest gibi başını tahtaların üzerine koydu... Bir müddet o vaziyette kaldıktan sonra gayet güzel rüyâlı bir uykudan uyanır gibi bir hal ile başını kaldırdı. Ah, pek de çirkin... Âlemin maskarası... Ağlamağa başladı.

Bu tahayyülât-ı durâdur içinde iken o büyük ağaçtaki kuşlar ötüşmeğe başladılar. Sabah oluyordu.

Bî-tab-ı hayal olarak orada bir köşeye düştü.

Son gününde bir haber-i matem getiren o ay ne kadar da sür'atle cereyan edip gitmişti. İki haftadan beri

tiyatrosuna gelmeyen Eftelya evleniyordu. Senelerden beri hiç bir ses sada işitilmeyen bu evden, o günlerde birisinin hıçkıra hıçkıra ağladığı işitilmişti.

Bu zavallı Paskal bir cuma günü, locaya kocasıyla beraber gelen Eftelya'yı güldürerek ve teessürât-ı canhıraşından renk vermemek için başını önüne eğerek kemal-i sür'atle evine gidip içine kapandığı odasının kapısını sürmeledi. Ertesi sabah öğleden sonra kapısını kıracak gibi vuran ihtiyar Rum karısı hiç bir cevap alamayınca kemal-i havf ve telâş ile mahalleden topladığı adamlarla kapısını kırıp odaya girdiler. Odaya girer girmez herkes gülüşmeğe başladı. Zira Paskal asılmış bir adam taklidi yaparak o meşhur maharetiyle dilini çıkarmıştı.

Hayatında herkesi güldürdüğü halde mematında kimseyi ağlatmayan zavallı Paskal'ın bu seferki hali taklit değil, ölüm gibi hakikat idi.

Küçük Şeyler, 1308/1891 s. 93-104.

DÜĞÜN

— Hele şükür yetiştirene!.. Bugün düğün dernek... Çok da uzadı kardeş. Bir sene tamam bir sene nikâh sürdü. Bizim Behçet Bey sabırlıdır.

— Gelin hanımın ismi ne?

— Sitare Hanım!

— Güzel mi?

— Neresi güzel ben de bilmem. Renk dersen yok. Kaş dersen düşük. Boy desen meydan süpürgesi.

— Böyledir de niçin bu kadar ayıla bayıla aldı?

— (Baş parmağıyle para sayar gibi işaret ederek) Bu var bu! Şimdi güzelliği kim arıyor?

— (Kapıya kadar gidip etrafı mütecessisâne dinledikten sonra): Öteki nasıl?

— (Sesini yavaşlatarak) Fena fena... (Tavrını değiştirerek) Âlem düğünle meşgul! Nene lâzım oraları sorarsın. Herkesin tasası sana mı düşmüş.

— Yoook! Bir erkek için hastalanan, bir herife varmak için para verenlere acırım da onun için yoksa.

Bu muhavere, uzun boyunlarının yarısını birer beyaz boyun bağıyle setretmiş, başlarındaki küçücük hotozlarına birer mor sünbül takmış, uzun mai hırkalı, penbe en-

tarili iki soygun arasında cereyan ediyordu! İkisi de içinde bulundukları düğün evine gelmek üzere olan misafirleri istikbal için sofaya çıktılar.

Sultanahmet meydanının arka taraflarında olan bu büyük, bu eski ev, o sabah pencerelerini bahar güneşinin şuaına, kapılarını muhabbete karşı açmıştı. Birçok senelerden beri ilk def'a tamir görerek kısm-ı haricîsi kırmızı bir aşı boyasına boyandığı ve dahilindeki odalar, duvarlar bütün sıvandığı halde, düzgün sürmüş bir kocakarı gibi yine kaplamalarındaki çatlaklar, buruşuklar, duvarlarındaki inhinalar, çukurlar tamamiyle setredilememiş ve bununla beraber üzerinden mürur eden senelerin zîr-i pâ-yı tahribinde inhinaya başlamış. Sofalarına genç kızların uzun etekleri dokunacağı, kış rüzgârlarının iniltisinden başka bir ses işitmeyen ıssız duvarlarına gençleri kahkahaları aksedeceği ve bahçeye nâzır olan bir köşesi de bu gece şebabete hacle-i visal olacağı cihetle, ortasında bulunduğu meydanda kanatlarını açarak ihtiyarlara mahsus bir neş'e ve gurur ile gelin-güveyi bekliyor gibi duruyordu. Şimdi, yarım saate kadar, birçok zamandan beri netice-i hayat olan gubar-ı hüzn-âlûdun istilâyı elimine teslim edilerek metrûk bir halde bırakılmış odalarının kapılarını istihbali, muhabbeti okşayan güzel eller açacak... Mânâ-yı bülend-i tabiat olan güzel çehreler her biri bir tarafa atılmış yastıklarına dayanacak... Rengi solmuş döşemelerinin üzerine rengârenk atlas elbiseler birer pûşide-i letafet olacak...

Bulunduğu o yüksek mevki-i mümtazdan, etrafındaki küçük evlere doğru mütenezzilâne biraz eğilerek, yarım saate kadar her tarafa aksendaz-ı letafet olacak bir saz ü sûz-i dil-nüvazı istima' eylemelerine müsaade ediyor gibi görünüyordu. Hattâ her gün kapısını kıracak gibi vuran, merdivenlerinden yıkacak gibi çıkan mahalle bek-

çisi Haso ile o gün başına kırmızı yemenisi sarmış, ayağına abâdan yeni poturunu, arkasına yine abâdan yeni saltasını giymiş, kemal-i hürmet ü nezaketle sokak kapısının önünde küçük hasır iskemlesinin üstünde hilâf-ı itiyadı olarak gelen geçene mütebessimâne atf-ı nazarla gelin arabalarına intizar ediyordu.

Biraz sonra seyirciler kapılardan muhacimeye ibtidar edip evin her tarafını istilâ ettikleri gibi zavallı bekçi de kırmızı yemenili büyük ayaklarıyle sevincinden, telâşından çekinerek üzerinden geçtiği birkaç sokak köpeğinin feryad ü figanı arasında, harem dairesine doğru koşarak bütün mahallede mûcib-i iştihar ü iftiharı olan sadâ-yı bülendiyle, tebşir-i kudum edince, evin içinde bir halecan hasıl olarak herkes kapılara doğru koşmağa başladılar. Tekmil mahalleye bir hatt-ı müteharrik çeken arabalar evin avlusuna girdikten beş dakika sonra idi ki, gelin ve güvey nihayetsiz derecede mütenevvi, mütelevvin elbise ve kıyafetleriyle merdivenlerden gelin odasına kadar tesadüf eden yerleri, sofaları birkaç sıra olarak işgal eyleyen davetlilerle seyircilerin, bu iki gencin şan-ı galibiyet ü muhabbetlerini alkışlayan «Maşallah... Kırk bir kere maşallah» nidaları arasından geçiyorlardı. Merdivenlerden gelin hanımı sürükler gibi çıkaran bu genç, güzel damat bey kadınlarda en ziyade tahrik-i tahsin eden uzun boyu, kemikli geniş omuzları, bil-husus muntazam ve yirmi beş yaşına göre biraz çokca ve uçları maşa ile yukarıya doğru kaldırılmış olan siyah bıyıkları nazar-ı takdiri cezbediyorduysa da galiba ettiği izdivacın muhasebe-i menfaati ile biraz ziyadece meşguliyetinden olmalıdır ki, dalgın bir tavır ile merdivenlerden önüne bakarak çıkıyordu; yalnız ara-sıra başını kaldırarak kadınlar hakkında tahkir ile memzuc kin ve garaz besleyen kalbinin mânâ-yı hıyanetini ifade eden gözleriyle etrafında mestur olarak bulunan nisvânı pâmâl-i nazar-ı istihkar

ederdi. O dakikada memnun ve bahtiyar olmaktan ziyade hadid ve sitîze-cu görünüyordu. İtimat ediniz bana, bu tabiatlarda, her türlü teessürât hattâ muhabbet bile bir kin ve adavettir. Kolundaki uzun boylu endamına büyük bir nakîse verecek surette dar ve uçları yukarıya doğru kalkık omuzlu gelin hanımın giydiği elbise, Türklerin sanayi-i nefiseden addolunacak kadar güzel o iki etekli sevb-i latiflerinin alafrangaya mezc ve izdivacıyle mor atlastan gayet uzun etekli ve korsajından başlayarak ta eteklerine kadar olan bütün kumaş, maşrıktan garba akseden ziyâ-yı nev-zuhur-ı neharîyi andırır surette uzun yollu sırmalarla işlenmişti.

Genç kızlarda maksad-ı izdivacın birincilerinden biri olan gelinlik elbisesinin ve etrafındaki alkışların verdiği bir hiss-i gurur ü bahtiyarî içinde hüsn ü şebabetinin istinatgâhı addettiği kocasına dayanarak, nefsinde her türlü teessürât ve infiâlatın medid ve şedid olduğunu gösterir surette biraz derin ve biraz birbirine yakın ve bir saniyede her tarafa mün'atıf, o anda ise neş'e ve sürurundan nîm-mest olan parlak siyah gözleriyle tebessüm ediyordu. Yüzüne taktığı al tülden duvağı esmer çehresine hıyanet ediyorsa da, güldüğü zaman bütün çehresi ve bil-husus o halde parlak dişlerini gösteren güzel ağzı, gayet nerm ü nâzenin, latif ve mânidar bir suret kesbeyliyordu.

Kalabalığın en ziyade toplandığı yerden uzakça bir köşedeki minderin üzerinde ayakta duran iki yaşlı kadın fevkalâde meserretlerden hâsıl olma bir hayret içinde, ağızları biraz açılmış, koltuğu seyrediyorlardı. Kısa saçlarını toplayan küçük hotozlarının etrafına elmaslı iğneler, kulaklarına uzun felemenk küpeler takmış, bütün çehreleri bir tebessüm halinde olduğu gibi nur-ı sürur içinde kalmıştı. Bu iki kadın meserret ve memnuniyetle-

riyle, o kadar izdiham arasında temayüz ederek herkesin nazar-ı dikkatini celbediyorlardı.

Bu iki hanım gelin ve güveyin validesi idi. Bir tanesi bizde erkek evlâdı olan validelere mahsus gurur ile, diğeri bir rikkat ü şefkat-i maderâne ile, mahdumunun sâika-i kuvvet ü galibiyet sayesinde heyet-i içtimaiyeye duhulünü, kerime-i ber-güzidesinin âlem-i hakiki üzerinde attığı ilk adımlarıyle rehberî-i hayatı olan kocasını bahtiyarâne ve masumâne surette takibini, ikisi de ömr-i güzeştelerinin kol-kola vererek avdetini, yahut saha-i maziden istikbalin güzârını, birtakım hissiyat-ı mühimme içinde temâşâ ediyorlardı.

Behçet Bey gelin hanımı köşesine ik'ad ederek orada her cinsten mürekkep izdihamın enzâr-ı mütecessisâne vü muahezekârânesine karşı vaz' ve teşhir eyledikten sonra kalabalığın arasından bin müşkilât içinde selâmlığa çıkmıştı.

Sitare Hanım, tâ akşama kadar yüzlerce gözlerin tedkikat-ı mütecessisâne ve muayene-i muahezekârânesine terk ve vaz' edildiği cihetle, hüsünlerine pek ziyade emniyetleri olmayan ve çehrelerindeki kusurlara kendileri de vâkıf bulunan kadınlara mahsus bir ıztırab-ı asabî içinde kalmıştı. Yüzündeki tebessüm rengiyle beraber uçup gitmiş ve bu ıztırab-ı şedidin tesirâtından olarak yüzü ağlar gibi bir hal kesbetmişti. Kalbiyle hem-aheng-i halecan olan karşısındaki saat çaldıkça ıztırabı tezâyüd ve teşeddüd ediyordu.

Zira üzerine ma'tuf ve mansub olarak, ayağından başlayıp başında ârâm eden, yüzünün en küçük çizgilerine, en mahfî kusurlarına ayrı ayrı isabet eyleyen nazarlarda nevâkıs-cûluk, taharri-i kusur, hased gibi birtakım mânâlar hissediyordu.

— Gelin güzel mi?

— Güzellik ona kalmış!! Görmüyor musunuz ne kadar esmer. Kaşları da ne kadar düşük. Yalnız gözlerini beğendim.

— Gözleri sizin gözlerinize ne kadar benziyor! Diğer tarafta:

— Gelin güzel değil ama esvabına bayıldım. Mor atlas üzerine sırma işleme ne kadar yaraşıyor.

— Bundan daha güzel gelinlik esvabı olmaz. Fakat «belim ince görünsün» diye korsesini ne kadar sıkmış! Baksanıza. Rahat nefes alamıyor.

— Kardeş! Kendi belin gibi arıyorsan onu hiç kimsede bulamazsın.

Diğer köşede:

— Darısı başına. Gelin hanım niçin böyle ağlar gibi duruyor. Sanki... Ne kadar sevinse lâyık. Bence güvey gelinden daha güzel.

— Niçin? Bence zavallı gelin hanım da güzel.. Güveyin bir odalığı varmış. Sahih mi?

— Benim de kulağıma öyle bir şey çalındı. Çıkarmış mı? Satmış mı öyle bir şeyler diyorlardı ama bilmem.

— Ben hastalanmış, yatağa düşmüş diye işittim. Gelin duymasın diye bütün ev halkı pek telâş ediyorlarmış.

Her köşede, her tarafta muhavereler, mükâlemeler, mülâtafalar, muahezeler, germiyet kesbetmiştir. Bu cihetle sesler birbirine karışarak yavaş yavaş yükselmeğe, sofalarda, odalarda gidip gelenlerin ve sür'atle aşağıya inip çıkanların ayak patırtılarına bir cihette nağme-saz

olan çalgı sadaları da inzimam ederek bütün evde bir hayat-ı galeyan-engiz hüküm-ferma olmağa başladı.

Âdâtımızın devr-i inkılâbında bulunduğumuz cihetle usul-i müttehazaya muhalif olarak davetlilerin geceye alıkonulacağına dair sabahtan beri deveran eden bir rivayet akşam üzeri kesb-i hakikat ettiğinden, evin her tarafında birer birer mumlar, âvizeler, lambalar iş'al edildi.

Genç çehrelerdeki en mestur çizgileri, en görünmez lekeleri, en hafî kusurları teşhir etmekle, en parlak renkleri bozmağa çalışmakla me'luf olan güneşin o cuşan, o hasud, o meâyib-cu ziyası sönüp de âvizelerin hafif şuleleri güzel yüzlerde mütehassirâne intizâza, siyah saçlarda âşıkane mülâtafaya, intihab-ı elvânda müsellem olan hüsn-i tabiatları mübalâğaya meyyal şarkıların o rengârenk atlas elbiselerinin üzerinde dalgalanmağa başlamasıyle düğün büsbütün bir başka letafet ve taravet iktisab etti.

Saat gece yarısına takarrüb edip de en güzide hanende ve sazendelerden müntahab çalgi takımı bir şevk-i sanat-perverâneye, neş'eler bir revnak-ı hoş-rübâya, bütün düğün bir tavr-ı serbestiyâneye döküldüğü zamandı ki, al canfesten bir etekli entari giymiş, bir kırmızı kurdeleyle bağladığı saçlarını arkasına dökmüş bir cariye merdivenlerden inerek alt katta, evin hâli bir köşesine doğru gidiyordu. Yalnız, giderken ara-sıra durarak bir arslanın önünden kaçan ahu gibi havf ü halecanından, dökülmüş saçlarının içindeki başını çevirerek o güzel siyah gözleriyle arkasına bakıyordu. Müntehasında bir oda olan uzunca bir yola girdi. Halecanını teskine çalışır bir tavır ile elini kalbinin üzerine koyarak etrafını dinledi. Düğünün gürültüsü buraya uzaktan uzağa aksediyordu. Arkasını

duvara dayayarak tavana yakın bir tepe penceresinden o güzel kızı tecessüs etmek için gizli gizli giren ayın şuaına karşı asabî bir halde bulunan vücudunu ısıtıyordu. Azıcık sonra, eski konaklarda hâlâ mevcut olan bu uzunca yolun müntehasındaki odanın kilitli kapısını yavaş yavaş vurdu. Cevap yok. Evvelkinden daha hızlıca vurdu. Yine ses yok. Biraz dinledikten sonra daha hızlıca vurunca içeriden bir titrek ses «kimdir o» diye sordu. «Hanım nine benim!! Kapıyı açar mısın» diyince bir ihtiyar kadın seccadesinden kalkarak elindeki tesbihi başındaki örtüsüyle oda kapısını yavaşça açtı. Kapısı açılan bu oda, zenginliğin sefalete terkettiği bir gûşe-i nisyan olduğu cihetle, pek muntazam olmayan bahçeye nâzır küçük pencerelerinin önüne kayıtsızlıkla atılmış uzun bir minderin uçları rutubetten çürümüş ve yine o rutubetin tesiriyle duvarlarındaki sıvalarda büyük siyah lekeler hâsıl olmuş idi. Odaya girince sağ tarafında bir yatak, yatağın içinde yastığın üzerine perişan surette dökülmüş sarı saçların reng-i adem olan donukluğu, hayatı birkaç saniye reh-güzârından tehir edecek kadar müdhiş, müessir bir çehre-i nevcivanî görünüyordu. Bir başka âleme mün'atıf olmuş gibi mailiği üst kapaklarının içinde kaybolarak, yalnız beyazları görünen gözleri, âfâk-ı durâdurda gurub eden iki necm-i tev'em gibi hüzünler, sevdalar içinde sönüyordu. Yanaklarının renginde olan dudaklarının aralığından dişleri, şakaklarındaki ve boynundaki gayet ince derisinden mai damarları seçiliyordu. Ölümün getirdiği bazı haller bütün tenasübünü ihlâl ile çehresinde dehşetli bir tezat hâsıl eylediği ve cereyan-ı hayatın sekte-dar olduğu cihetlerde de toprağın renk ve tesiri göründüğü gibi, ağır bir koku, gündüzün hararetiyle toplanıp gecenin serinliğiyle intişara başlayan rutubete karışarak odanın içinde hafif surette tebahhur ediyordu. Zira anasır bozulmağa başlamıştı.

Ölüm yatağında yatan on sekiz yaşındaki bu genç kız bundan üç-dört sene evvel sırma saçları, penbe teni, mai gözleriyle bahar gibi taze, kuşlar gibi şen idi. Vukuât-ı âleme karşı kapıları kapanmış ve etrafından geçen asrın nüfuzuna mâni olmak üzere azîm duvarlar çekilmiş bir haremde büyüdüğü için hayat-ı hakikînin hiç bir haline vâkıf değildi. Çiçekleri sever, gülbünlerin arkasından koşar, bahçeye nâzır olan odasının penceresini açarak sabahları şarkı söyler. Merdivenlerin ikişer basamağını birden atlayarak aşağıya iner, evde küçükten beri nazlı büyüdüğü için intihâ-yı sabavetle ibtida-yı şebabetin arasında, iki cihetten esen rüzgâr ortasında kalmış kırlangıçlar gibi heva-yı heves-i masumânesine tâbi olarak hiffet ve sür'atle konağın her odasına, bahçenin her tarafına ve her köşesine girer, çıkar, yürür, koşardı. Sıhhatte olan çocukların o sinnine mahsus olarak hayat kuvvet ve revnakıyle icrâ-yı hükm ediyordu. Gül rengindeki dudaklarını hemen daimî surette tenvir ederek bazen o penbe nuru gözlerinin mailiğine kadar sirayet ettiren tebessümü, en küçük bir şeyle mümted kahkahalara tahavvül ederdi.

Bununla beraber pek büyük kabahatleri vardı. Sinnine göre çok güzel, bulunduğu mevkie göre çok nazik, bilhusus hayat-ı insanînin ne demek olduğunu ve bugün kendisine verilen müsaade-i hürriyet-perverâne, edilen lutf-ı âlicenâbâne, esassız bir eğlence, sebatsız bir heves olduğu için yarın şiddet ve tahkir-i zâlimâneye tahavvül edeceğini bilmiyordu. Çiçekleri çok sever, kelebeklerin arkasına çok düşer, hele o muhataralı tebessüm dudaklarını öpmeği hiç terketmezdi. Gayet erken kalktığı bir sabah bahçede koşup dururken haşin, kuvvetli iki kol omuzlarından tutarak birisi kendisini öpmüştü. Birdenbire içine düştüğü bu kapandan kurtulmak için çalıştığı sırada havf ü dehşetle başını çevirdi. Behçet Bey! O kollardan daha haşin, daha kuvvetli bir sada âmirane bir surette

«rahat dur! Seviyorum seni» demişti. O esnada esen bir rüzgâr gisû-yı zertârını kulaklarına doğru dağıtarak bu muhataralı, bu mühlik sözü işitmesine mâni olmak istiyordu. Fakat maksadına vâsıl olmak için her mânii pâmâl-i istihkar eden tabiat yanı başında. Bu genç beyin şiddet ve kuvveti Dilsitan'ı ferman-ı tabiata râmeylemişti. Alaka mı etmişti? Hayır! Bir kuvvet-i muhakkirâneyi ve bir şiddet-i âmirâneyi muhtevi olan bu sada, kendisine şimdiye kadar işittiği güzel seslerden, kuşların nağmelerinden daha latif ve hafif gelerek hissettiği azîm bir noksanın ikmalini, muhtaç olduğu bir şefkat ve himayetin vücudunu vaad ve temin ettiği cihetle, yanı başında rahîm bir hâmi, bir birader mi? Yahut güzel bir bey mi bulunduğuna kalbince kat'î karar veremiyordu. Aradan ancak iki üç gün geçti. Dilsitan artık genç bir kız, bîhaber bir çocuk, kimsesiz bir halayık değil, Behçet Bey'in odalığı idi. O dakikada genç zihni gıda-yı ruhanîsi olan hayâlât-ı şebabete başlayarak mes'ud bir hali, emin bir istikbali, âteşin bir sevdayı küçücük ayaklarının altında buluyordu.

Eğer Dilsitan'ın muamelât-i insaniye ve hayat-ı hakikîyeye biraz vukufu olsaydı, tarîk-i ömründe birdenbire karşısına çıkarak rehzenlik eden her türlü letafet ve ulviyetiyle muhabbet değil, her türlü şiddet ve hakaretiyle şehvet olduğunu anlardı. Evet! Bu bey âcizlere karşı şedid ve müdhiş idi. Şiddeti o derecelerde idi ki, akşamları geldiği zaman bütün ev eşyasıyle beraber titrerdi. Konağın gayet büyük, gayet eski üst kat sofasında dehşetle dolaştığı zaman, büyük ahşap evlerde daima görüldüğü gibi, etraftaki odalar sallanır, odalarda mevzu olan kanapeler titrer, bazen en küçük bir hiddetle veyahut evin haricinde kemal-i meskenet ü mezelletle istida ettiği bir emel ve arzusunun adem-i husulünden gelen yeis ile sandalyeleri şuraya buraya atarak kırardı.

Dilsitan daha iki haftalık hayatı olan bu muhabbete, bu münasebet-i nev-peydaya karşı ezildiğini ve kalbinde gurur-ı şebabete ve emniyet-i hüsnüne, haysiyet-i nisvâniyesine bâis olan birtakım râbıtaların kırıldığını hissediyordu. Meselâ Behçet Bey Dilsitan'a bağırıp da işittiremediği zaman «seni çağırıyorum. Kulağın sağır mı? Eşek» der ve bazen geç geldiği geceler oda kapısının önünde bîtab-ı ıztırab olarak hâbide bulduğu Dilsitan'ı ayağının ucuyle iterek uyandırırdı. Bir kere iyi süprülmediğini göstermek için Dilsitan'ın kulağından tutarak esvablarının yanına götürdü. Dilsitan bu muamele-i zâlimânenin latife veyahut ciddi mi olduğunu anlamak için Behçet Bey'in gözlerinin içine nasb-ı nigâh etti. O katil bakışlı gözlerinin bebeğini daha büyük, daha siyah gördü. Uçurumdan derin, matemden hazin bulduğu bu büyük siyah gözler o dakikada Dilsitan'ın bütün hüviyet-i insaniyesini tâ esasından lerze-nâk etti.

Ah kadınlar! Anlaşılmaz bir muamma. Bazen vahşet ve şiddeti zayıf nevazişlere, âciz lutuflara tercih ederler.

Bir uçurumun içine düşerken etrafında tesadüf eden eşhası, eşyayı kucaklayanlar gibi, bütün cemiyet içinde hiç bir meded-resi, hiç bir penahı olmayan Dilsitan da haysiyet-i nisvaniye ve insaniyesinin tenezzül ettiğini gördükçe Behçet Bey'e büsbütün sarılarak sevmeğe başlamıştı.

Sevmeğe başlamıştı. En acı hakaike karşı yine genç zihinleri terketmeyen hayalât-ı şehabet hüküm-ferma olmağa ibtidar ederek: Behçet Bey'i bu kadar hadid ve şedid eden belki muhabbet idi?

Kıskançlık!.. En sâkin mizaçları bile tehyiç eden o dâhiye-i muhabbet! Belki kendisinin hırpalanmasına, ezilmesine sebep bu idi. Bak kemal-i muhabbetle dişisinin

yanında duran arslan vahşi, güzel, yırtıcı, ulvî değil midir?

Burası doğru. Zira bu alçak, Dilsitan'a kadın değil, dişi muamelesi ediyordu.

Bu şiddetlere, bu tahkirlere, bir mutavaat-ı muhabbetkârane ile sabır ve tahammülü altı ayı geçiyordu ki, beyinin etvarında, evin halinde, herkesin muamelesinde bir hazırlık, bir tebeddül görmeğe başlamıştı. Evin bazı yerlerinde hasırlar değişiyor, duvarlar sıvanıyor, evin halkı Behçet Bey'in karar verilmiş nikâh cemiyetinden muttasıl bahsedip duruyordu. Dilsitan o geceler sabaha kadar hiç uyumuyordu.

Bak. Kalbi muhakemât-ı muhabbetinde haklı değil miydi? Behçet Bey'i bu kadar hadid, bu kadar muhakkar eden kendi ilham ettiği sevdanın kuvvet ve şiddeti olduğu şimdi sâbit olmadı mı? Şimdiye kadar odalığı idi. Bundan sonra haremi!.. Tahkir ve tenzil ile başlayan muhabbet bugün kendisini bir kürsi-yi âlülâl-i aşka is'ad ediyor.

Bu nikâh! Aşk ve muhabbet.. O küçük, o mahzun, o sevdalı kalbi bu muvaffakiyeti, bu galibiyeti için kendi kendine bir ıyd-ı nurânur icrâ eyliyordu.

Dilsitan birtakım hayalat-ı latifenin âgûş-ı nevazişkârânesinde bîhab ü tab olarak geçirdiği bu gecelerin bir sabahı arkadaşlarının toplandığı odaya girmişti. Bir büyük daire teşkil ederek orada toplanan kızlar nikâh cemiyetine yetiştirmek için dikiş dikiyorlar ve bazen hepsi birden söze başlayarak her şeyden, her türlü intizam-ı muhavereden âri olarak bahsettikleri gibi ara-sıra birbirlerine tire makaralarını atarak şakalaşıyorlardı.

— Aman kardeş. Ne tenbelsin! Hâlâ bir çarşafın kenarını bastıramamışsın.

— Babamın adı Hızır, elimden gelen budur.

— Kız göster bakayım dikişini! A.. bütün ters dikmişsin. Şimdi hepsini sök. Yeniden başla da o vakit gözünü açmayı öğren.

— Maşallah Cevr-i felek kalfa sana. Bu kadar iğne ardını iki günde bitirdi.

— Beyimin mürüvvet günü çalışmayacağım da ne günü çalışacağım. Bunun iki katı olsa yine dikerim. (Odanın bir köşesinde sağ elinin üstünü tutarak içini çeke çeke ağlayan bir kıza hitaben) Kız ne ağlıyorsun? Dayak yemekle kıyamet mi kopar? Efendin değil mi? O seni terbiye için döver.

— (Ağlayarak) Evet efendim. Yastık yüzünü yanlış teyelledin diye adamın eline bu kadar iğne batırılır mı baksana. Elim nasıl şişti... Vâkıa batırılan iğne biraz ziyadece girdiğinden elinin üzerinde bir iltihap hâsıl etmişti. Şu kadar var ki küçücük elinin üzerinden çıkan kan damlalarını gözyaşları temizliyordu.

— Dilsitan Kalfa! Sen niçin nikâhlık esvabını dikmiyorsun? Nikâha topu topu bir hafta kaldı. Sonra yetiştiremezsin!

— (Dilsitan mahçup bir tavırla) Bana nikâh için şimdiye kadar kimse bir şey söylemedi. Bir iki gündür yalnız sizlerden işittim.

O aralık odanın içinde bulunan kızların hepsi birden gülüşmeğe başlamışlardı. Odanın bir tarafında başını eğerek dikişiyle meşgul olup şimdiye kadar hiç bir söz söylemeyen geniş ve atık yanakları, çıkık alnı, küçük ve çekik gözleriyle Tatar cinsine mensubiyetini irae eden bir halayık başını kaldırarak müntakimâne ve Cengiz-pesendâne bir nazarla Dilsitan'a bakıyordu.

— Dilsitan Kalfa? Sen bizim gelin hanımı görmedin mi? Ben hanımla beraber komşunun düğününde gördüm. Ne güzel. Ne güzel. Behçet Bey yaşmaklı görmüş hep böyle bayılıyormuş.

— ......

— Pek pek de zenginmiş. Onun ismi ne idi kuzum?

— *Sitri Hanım.*

Bu söz üzerine bütün halayıklar dikişlerini bırakarak kahkahalarla gülmeğe başladılar.

— Kız hiç öyle isim olur mu? Senin de dilin dönmez ki... Sitare Hanım!

— Yetişin! Aman yetişin! Dilsitan'a bir şeyler oluyor. Evet Dilsitan'a bir şeyler oluyordu. Odanın içinde gülerek, eğlenerek söylenen bir söz, bir kelime, nazik vücudunun en hassas bir cihetine saplanmış hançer hükmünü aldığı cihetle oturduğu yerde, arka üstü düşerek kalbinin halecanı duyulmaz, nabzının darabatı bulunmaz bir hale gelmişti.

Odanın içinde her ağızdan maksatlı maksatsız karma-karışık surette çıkan sözlerden hâsıl olan gürültüler, şakalar, eğlenceler, gülüşmeler, birdenbire bitmiş ve köşede elini tutarak ağlayan küçük kız da susmuştu. Hiçbir şeyden müteessir olmak, hiçbir şeyi vazife etmek istemeyen şevk ve şetaret, orada, korkunç rengi, müessir çehresi ile hasırın üzerinde arka üstü yatan o hayat-ı hakikiye, o mecruhe-i kalbe nasb-ı nigâh ile sükûnet-yâb olarak düşünmeğe başlamıştı. Dilsitan bayıldığı zaman odanın ilk hali işte bu idi. Sonra telaş ve endişe ile yatırdıkları yatağının etrafında kemal-i sükûnetle dolaşan bir hekim: «Bir şey değil. Sinir hali. (İsterizm)» diyordu.

Bütün geceler ve bâ-husus bundan birkaç gün evvelki geceler, en dilnüvaz hayalât-ı şebabetin ziyaret ettiği yatağının içinde üç günden beri esir-iâlâm ü ıztırap olduğu halde Behçet Bey bir kere, bir kere başucuna gelip kendisini sormamıştı. Üç-dört gün zarfında büsbütün ayağa kalkarak gayet uçuk bir renk ile evin içinde dolaştığı zaman arkadaşlarından birine gayet zayıf bir sesle: «Artık büsbütün iyileştim. Bir şeyim kalmadı. Nikâh için olan işleri hep ben göreceğim. Düğünde gelin hanımı ben ağırlayacağım» diyordu.

Üç-dört günden beri o nazik bünyesini tâ esasından sarsan en şiddetli bir buhran-ı asabi içinden çıkararak kendisini bir rüyadan uyanmış gibi görüyordu. Bütün ümitler, arzular, sevdalar, şiddetler, Behçet Bey, hepsi vücudu olmayan birer hayal idi.. Bundan sonra bulunduğu mevkie göre hareket ederek vazifesinden, hizmetinden başka bir şey düşünmeyeceğine azm ü niyet etti.

«Ah isterisizm» «isterisizm» o düşman-ı azm ü niyet. O muğfil-i ezhan, o müşevvik-i evham, o muhteri-i ehval, o muhavvil-i her hal, o muharrib-i kuvvet, biçare Dilsitan'ı bitiriyordu. Bazen yanlış bir fikir, şiddetli bir arzu, sebepsiz bir korku, hiddetli bir söz, sertçe esen bir rüzgâr, bayılmasına sebep oluyordu. Bununla beraber «nikâh için olan işleri hep ben göreceğim» sözünü alkışlanacak bir metanet ve sür'atle icrâya çalışıyordu. Nikâha üç gün kaldığı halde, çehresindeki ölü rengi, dudaklarındaki teşrih tebessümüyle herkesin dikişini dikiyor, her hizmete yetişmek için evin içinde koşarak, biçtiği esvabı aceleşinden parçalar, yukarıdan kahve istenildiğini duyunca elindeki işi bırakarak hemen yetişmek için merdivenlerden çıkarken kahve fincanlarını düşürüp kırar, sonra da dinlenmek için oturduğu köşede dört-beş dakika kadar kendisini zaptedemeyecek surette kahkahalarla gülerdi.

Mutlak, mutlak cemiyette bulunmak, hizmet etmek istiyordu. Sabahleyin erken kalkıp vech-i bî-renginin ifşa etmek istediği mânâ-yı âlâm ü ıztırabı bir dereceye kadar tadil ve tagyir eder ümidiyle bir etekli penbe canfesten elbisesini giyerek ve sırma saçlarını arkasına bırakarak, kesbettiği o hüsn-i rikkat-âver ile cemiyete beraber gitmek için evin alt katında hanımlarını bekliyordu. Kendisini götürmek istemedikleri halde, o müessir güzelliğiyle ettiği istirham-ı musırrâne arzû-yı elîmine nâil olarak akıbet nikâh cemiyetinde bulunmuştu. Hiçbir mecburiyeti olmadığı ve vazifesinin tamamıyle haricinde bulunduğu halde evin içinde her hizmeti kendi görmek, her tarafa yetişmek istiyordu. Nikâh kıyıldıktan ve misafirlere şerbetler dağıtıldıktan sonra cemiyette nağme-saz olan çalgıyı dinlemek üzere oradaki kafesin arkasında gizlice bir köşeye oturmuştu. O günlerde her şeyi şiddetli bir halde ifrat bir surette hissediyordu. Can kulağıyle dinlediği çalgıların mızrabı, sazların tellerinden ziyade revâbıt-ı kalbiyesine dokunduğundan halecanlar içinde kalıyordu. Sazendelerin arasında bulunan bir hanendenin sadâ-yı dil-rübâsını galiba o gün gayet hafî bir hüzn-i sevdavî teheyyüç ediyordu ki bir fıskıye gibi yüksele yüksele muhayyerin en tiz perdesine kadar çıkan sesi sonra çağlayanlar gibi bir hüzün ve letafet ile Dilsitan'ın ruhunun içine dökülüyordu. O esnada sazlarla hem-âheng-i itilâ olan bu müessir, bu merhametsiz sada :

Kimseler gelmez senin feryad-ı âteşbârına
Yandın ey bîçare dil yandın melâmet nârına

şarkısını söylerken Dilsitan bulunduğu yerde hıçkıra hıçkıra ağlamağa başladı. Bu gözyaşları cemiyetin aheng-i şevk ü zevkine halel verir telâşıyle Dilsitan'ı o anda aşağı indirerek bir araba ile eve naklettiler. Eve gittikten birkaç gün sonra yine eski hal-i lâkaydânesinde devam et-

meğe başlamıştı. Hattâ ara-sıra hiç sebebi olmadığı halde neş'elenir, gülerdi. Fakat bu neş'e-i galeyâneyi müteakıp başının döndüğünden, biraz ziyadece gülerse göğsünün ağrıdığından şikâyet ederdi.

Aradan günler, haftalar, aylar güzar edip gittiği halde bir kere, her türlü tesadüften ihtiraz eden Behçet Bey'e rastgelerek başını kaldırıp yüzüne baktığı cihetle, kendisine etrafından geçen bir gölge, bir hayal-i zulmanî gibi görünmüştü. Diğer bir defasında o büyük sofanın bir tarafından siyah setresi siyah pantalonu ile geçen Behçet Bey'i görerek yanındakine «bu siyah adam kimdir?» diye sormuştu.

Yaz tamamıyle nihayete ermişti ki, ormanların en iç taraflarından fenâyab olan mevsim-i hayatın son nefesi denilecek surette derin bir inilti ile zuhur ederek şimalden götürdüğü bürudeti, üzerinden dökülüp gelen Karadeniz'in rutubetine mezc ile ağaçların yapraklarını döken, geceleri altından geçtiği uçuk renkli semanın hilâliyle ahteranının ziyalarına ihtizazlar veren ve yazın o uzun gündüzlerinin nur-ı süruru içinde uçuşan kuşları küme küme ekalim-i mutedileye doğru sevkeden sonbaharın o soğuk, o müessir, o müteneffiz rüzgârları esmeğe başlayınca, Dilsitan vücudunda büyük bir zaaf hissiyle kesik kesik öksürüyordu.

Gecelere ve bil-husus Dilsitan'ın mensup olduğu kavme musallat olan bu maraz-ı mühlik-i şebabet istilâ ve terakkisi için her esbabı âmade bulduğu bu vücudda az müddette çok ilerleyerek öksürük ziyadeleşiyor ve akşamları gelen nöbet bir gecede âsârı görülecek surette biçareyi eritiyordu. Her sabah daha renksiz, daha mecalsiz kalkıyordu. Üst dudağının arasından görünen beyaz dişleri çehresine bir hal-i tebessüm verdiği gibi sarı saçları, o donuk beyaz cemal-i mütebessimin üzerine, mehtab vur-

muş bir gölün kenarındaki salkımsöğüt gibi dökülerek, ara-sıra uçları gözyaşlarıyle ıslanıyor, o çeşm-i lâciverdî-nin rengi bile uçuk semaî mâi bakışıyle daima düşünüyordu. Kendisini bu hale koyan sonbahara benzemişti.

O senenin şedid ve medid mevsim-i şitası hükm-ferma olmağa başladığı zaman, Behçet Bey, ileride kıl u kale sebep olmamak ve düğün masarifini ifa etmek için Dilsitan'ı satmak istiyordu. Fakat pek geç. Zira satılmak için vücuden mükemmel olması lâzım gelen *Dilsitan*'ın *bir ciğeri* eksikti. Bu ye's-efzâ, bu musır, bu muannid öksürük bazı geceler derece-i ifrata vararak evde herkesi ve bilhusus Behçet Bey'i taciz ettiğinden, Dilsitan'ı evin bir köşesindeki eskiliği cihetiyle hâli, rutubeti sebebiyle metrûk bir odaya koymuşlardı ki, hastalığın sür'at-i terakkisine bu rutubetin pek büyük tesiri olmuştu. Cevr-i Felek kalfa odaya girip de en son nefesini âlâm ve ıztırap içinde almağa boş yere çalışan Dilsitan'a, yaşlarla dolu gözlerini nasbettiği zaman, yukarıdan, kemal-i neş'e vü şetaretle devam eden düğünün âvâze-i zevk ü şevki bu odaya aksediyordu.

Küçük Şeyler, 1308/1891

YARIN

Bulgurlu'da yüksek bir tepenin sırtında kâin bağın ağaçlarla ayrılmış bir gûşe-i sebz-gûnu arasında bir türbu gibi yalnız duran bu evden, mevâkı-i hâliyeye doğru imtidad ederek reh-güzerinde mânialara tesadüf ettikçe ıssız ovalara, izbe yerlere sapan Alemdağı'nın tozlu yolu göz alabildiği kadar görünüyor ve etrafın çıplak manzarası hal ve mevkie bir beyâbân-ı bî-pâyân hüznünü vererek ekser günler rüzgârla kalkan tozlar cevv-i havâda girdibadlar hâsıl ediyor ve bu temâşâya yalnız uzaktan müteharrik siyah noktalar gibi görünen kömür arabaları bir hayat ve hareket veriyordu. Penceresi Alemdağı'na doğru açılmış bir odanın içinde Süleyman Bey'in haremi ev sahibesi Mebruke Hanım mektep arkadaşlarından, ahibbâ-yı sebavet ve şebâbetinden misafireten gelmiş üç genç hanımın arasında kemâl-i muhabbet ve mahremiyetle konuşuyordu. Üçü de on dokuz, yirmi yaşında olan bu kızlardan Zarife şekil ve hey'eti tûlânî bir hanımdı. Boyu, başının biçimi, yeşil gözlerinin şakaklarına doğru uçları, parmakları hep uzundu. Bir menba'-ı meçhul-ı hilkatin cereyanından vücud bulmuş gibi görünen bu hüviyet-i insaniyenin üstünden, her tarafından gençliğe mahsus bir garabet akıyordu. Diğeri Refika Hanım şişman ve ekser şişmanlar gibi şendi. Çıkıntılı, renksiz, beyaz alnı müdevver bir mermer şeklinde olarak bu zihn-i müstahkeme hücum eden gaileler, teessürler, elemler birbirini kovalayıp ifrat-ı sıhhatin kırmızıya boyadığı çehresinde hiç bir eser,

hiç bir iz bırakmadan makhuren kaçıştıkları görünüyordu. O musahabede her söze karşı cevabı bir kahkaha idi. Giydiği koyu kurşunî jüpiyle kolları gayet kabarık jaketinin içinde yaşamaktan pek memnun ve bahtiyar görünüyordu. Üçüncüsü Saadet Hanım, hepsinden genç, kıvırcık gür saçları, çokça kaşları, küçük gözleri, uzun kirpikleri kuzgunî siyah, bu sâye-i hüsnün altında, renginin beyazlığı, güzel dudaklarının kırmızılığı ile husule gelen tezad-ı dil-nişin renklerin taravet ve tesirini teşdid ediyordu. *Bu çehrede her şey küçük, her şey mütenasib.* Hattâ boyunun kısalığı bir nakîse gibi değil, bir mütemmim-i tenasüb gibi görünüyordu. Bu tenasübü, bu endamı, güvez kaşmirden bir entari ile önü açık bir jaket, yakaların açık bıraktığı göğsünü de sarı müslinden bir şömizet oldukça bir nezaket ve zarafetle setrediyordu.

Saadet, Zarife Hanımla Refika Hanım gibi öyle derin okumak yazmak bilmiyor, çalgı meşkediyor. Çaldığı kanun oturduğu mahalledeki bütün komşu hanımların uzun kış gecelerinde aheng-i zevk ve şevki idi. Birbirlerine, kendilerini temin için, isimlerini bile söylemiyerek münasebet alsın almasın hanım derlerdi.

Şimdi hanım, arkadaşlarına yana yakıla derdini anlatan hanım, Süleyman Bey'in haremi Mebruke Hanım'dı.

— Ah kardeş! Odanın içinde muttasıl dolaşarak kendi kendine söylenir bir adam! Para kazanmasını, hattâ giyinmesini bilmez bir koca!.. Bizim bu dağ başlarında, kırların ortasında ne işimiz var? Söylesem korkarsınız. Şu uzaktan görünen yalnız servi yok mu? İşte biz buraya onun için gelmişiz!.. Ah ben şair olduğunu bilmedim, bilsem kabul eder miydim? Şu yazıhanenin üstündeki küçük küçük kâğıt parçalarını görüyorsunuz ya! Hepsine bir şey yazar bırakır.

Zarife Hanım! Şu kâğıt parçası selvi ağacı için. Bak nasıl başlıyor:

Metrûk durur Hüda'ya karşı
Nûr-ı ebed-i semâya mebbut

***

Âvâz-ı sürûd-ı sermediyet
Etmiş de anı bu yolda mebhut

Hepsi birden gülüşmeğe başladı.

— Bir gün kendisine güzel güzel nasihat ettim. Süleyman Bey! Artık çocuk değilsin. Maşallah kızımız Hayat beş yaşına bastı. Artık edebiyatı bırak. Ciddi şeylerle uğraş. Büyük bir Frenk edibi de böyle söylemiş diye bana ne cevap verirse beğenirsiniz! «Zavallı kadın. Dünyada edebiyattan daha ciddi ne olabilir!»

Şimdi üçü de gülerek, eğlenerek şairin yazıhanesini karıştırıyorlar. İçi siyah siyah satırlarla dolu büyük bir defter görünce: «Aman Yarabbim. Üşenmeden bunları nasıl yazmış» diye şaşıyorlar ve gülmek için kâğıtları birbirlerinin ellerinden kapışıyorlardı. Şuraya bak!... Yok bu daha tuhaf!.. Zavallı Mebruke Hanım, sana çok acırım!.. Bu aralık Refika Hanım, Saadet Hanım'ın hayretle baktığı uzunluğuna yazılmış bir kâğıdı çekerken uçları ikisinin de elinde kaldı. Bu hale karşı biraz mahcup olarak Mebruke Hanım'a itizar etmek istediyse de ev sahibesi kemal-i nezaketle diyordu ki:

— Zararı yok kardeş. Hiç sıkılma. Ben öyle kaç tanesini yırttım! Bir gün, artık bu şeyleri bırak! Bak evimiz ne hale geliyor diye kendisine nasihat verdiğim halde inadına sabahtan akşama kadar başını kaldırmayarak yazdı. Ben de o sokağa çıkar çıkmaz inadıma o gün yazdıklarının hepsini yırtarak attım. Akşam eve geldiği zaman bir hiddet! Bir bağırmak! Zaten emniyet etmediğim

bu adamdan ne yalan söyleyeyim içime korku geldi. Dedim ki: Yabancının kâğıdını yırtmadım ya. Kocam değil misin? Köpürmüş gibi bağırarak: Hayır. Ben senin değil, bulutların, dağların, semanın, ziyanınım demesin mi? Bunun üzerine hanımlar kendilerini zaptedemeyecek surette gülüyorlar, yalnız Zarife hüzün ve kederle muhibbesine acıyarak «zavallı Mekruke hanımcığım!» diyordu.

Bu genç, bu ter ü taze, bu güzel budalalar, şiir ve şairi muahaze, muhakeme, sonra itham ediyorlardı.

— Benim ona ettiğim nasihatları ancak bir valide evlâdına eder. Bir gece, Süleyman Bey, sanat sanat diye bağırıyorsun. Bu sanattan eline ne geçti? Para yok, menfaat yok. Yine arkadaşların tarafından sövülmekten başka bir kârını gördün mü? Pederinin bu kadar bildikleri var. Onlara yalvar : Su Şirketinde mi olur? Gümrük Kolculuğunda mı olur? Sana bir yer bulsunlar. Kızımızla beraber rahat rahat geçinelim, dedim. Dizlerime kapanarak hüngür hüngür ağlamağa başlamasın mı? Süleyman Bey! Beni kendine acıtmak için ağlıyorsan onu hiç umma. Çocuk gibi ağlayacağına erkek gibi düşün! Dediklerim çıkmadı mı? Şimdi karısıyle bir çocuğunu beslemek için çekmediği eziyet ve meşakkat kalmıyor.

Süleyman Bey, bu büyük şair, Mebruke Hanım'ı nereden bulup almıştı?..

Beş sene mukaddem, o zaman sağ olan pederiyle oturdukları Göksu'daki yalıda bir temmuz gecesi Yeniköy'deki ahibbâsından Vâsıf Bey'e gitmek için tesadüfen bulduğu Emirgân kayıklarından birisine bindi. Bu kayık, mâlâmâl-i ahteran olan bir semanın altında, her kevkebin bu'd-ı nâ-mütenahîden bıraktığı hutut-ı zerrîne cilvegâh olan suların üzerinde sessiz sadasız cereyan ediyor idi. Her ahter, mai billurdan ayine gibi denizin içinde is-

miyle gösterilebilirdi. Şairin bâlâ-yı serinde, cereyan-ı lâciverdîde parlayan avâlim-i ulviye yalı başına kadar inmişti. Her tarafta hükm-fermâ olan ziya, nur, şu'le! Anadoluhisarı'ndaki bir kandilin denize düşen ziyâ-yı âli cereyan ederek Boyacıköyü'nün rıhtımına dokunuyor, Kanlıca'da yanan gazlar, fenerler, Emirgân'daki bir yalının odasında gece kandili kadar aydınlık ediyor, Körfez'in en karanlık köşesindeki ateşböcekleri serâir-i muzlime-i muhabbete nüfuz etmek isteyen fikr-i şairâne gibi parlayıp sönüyordu. Bu aralık karşıdan zuhur eden diğer bir kayık denizde hâsıl olan «yakamoz» cihetiyle geçtiği yerlerde nuranî bir iz bırakarak Süleyman Bey'e doğru ilerliyor, nurlar, şu'leler, bu gelen kayığın etrafında uçuşuyor, çırpınıyor, sudan çıkan küreklerden bile denize inci taneleri gibi nurlar damlıyordu. Kehkeşan arasında uçan melekler gibi bu nur ve ziya girdablarına tutulmuş kayığın içinde bir güzel kız peyda ve nihan idi: Yirmi yaşında olan şairin hayal-i bî-misali! Süleyman Bey kayıkçıya: Bu geçen hanım kimdir? diye sordu. O zamana kadar hiç bir söz söylemeyen kayıkçı: «Bunları ben taşırım. Şimdi evine gideceğimiz Vâsıf Bey'in hemşiresi! Sizden iyi olmasın beğim ama elmas gibi bir familyadır» dedi. Zaten bu aile hakkında vukuf ve hürmeti olan Süleyman Bey'in, bu şairin nikâhı ıkd-ı Süreyya'nın iş'al ettiği âvizenin altında, Zühre'nin şehadetiyle bu bezm-i nurânur-ı semavîde akdolunmuştu.

Günler, aylar yevm-i izdivacı takip ettikçe yavaş yavaş Süleyman Bey'in faal olan hayatına, her haline bir durgunluk gelmeğe başlamıştı. Zira şair, haremini enkazı hayalden, sakaf-ı semâ-nazîri fikr-i şairâneden yapılmış, mâ-fevkü't-tabiiye bir ma'bed-i ulviyete, bir hacle-i visâle ik'ad ve is'adda ısrar ettikçe Mebruke Hanım tabiat ve terbiyesinin tahdid ettiği daireden çıkmamakta inad ediyordu.

Bir gün, Süleyman Bey kendinden geçmiş bir halde âvâz-ı bülend ile Dante okurken, Mebruke Hanım korkusundan acele acele komşu hanımlardan bir ikisini eve almıştı.

Bunlar, kapı aralığından hâifâne şaire, sonra da birbirlerine kinaye ile bakarak gülüyorlardı. Bu karı-kocanın âheng-i imtizacı halel-pezîr olarak aralarında her fikir bâis-i mücadele bir mevzu, her söz şâyân-ı iğbirar bir şey, her bakış tahammül olunmaz bir kinaye oluyordu. Bir zamandan beri ise âsâr-ı elîmesini ibraz etmeğe başlayan parasızlıktan hâsıl olan şikâyetler, hiddetler, mücadeleler şairin huzur ve ârâmını büsbütün selbetmişti. Süleyman Bey'in tüccardan olan pederi vefatına yakın servetini Panama hisselerinde kaybederek mahdumuna bıraktığı irad-ı cüz'i hareminin iddiasınca «kendi gibilere yedirdiğinden» kendisinin kavlince «emniyetini su-i istimal ettiklerinden» hemen tamamiyle bitmişti. Mebruke Hanım'ın, kocası hakkında «iradını kendi gibilere yedirdiğinden» sözü büsbütün sebepsiz değildi. Süleyman Bey matbaaların birinde tesadüfât-ı edebiyeden olarak biraderân-ı tahririnden İzzet Efendi namında bir zat ile kesb-i aşnayî etmişti. Bu İzzet Efendi kırk yaşında burnunun üstünün büyük camlı bir gözlük, kırptırdığı saçları, sathında noksan kalmış bir iki hat bulunan nâsiyesinin yarısına kadar inmiş, matbaalara edilen siparişlere göre yazı yazar bir muharrir idi ki koltuğunda birçok gazeteler, kitaplar dolu. Zihninde ise kemal-i intizam ile bendler, makaleler, hikâyeler tabaka tabaka vaz' ve tertib edilmiş, her sâhib-i imtiyazın, her kitapçının istediği şeyleri orada bulduğu masanın üstünde hemen tahrir ve ikmal ederdi. Bu muharrir erbâb-ı sanayiin hiç bir kısmında görülmemiş bir tevazu ve mahviyetle meselâ sabaha kadar çalışarak itmam ettiği makale matluba muvâfık gelmezse, zararı yok bir başkasını, istediğinizi yazarım, der-

di. Namus ve haysiyeti ve hasâil-i âliyesi cihetiyle herkesin indinde bir mevki-i şeref ve ihtiram ihraz eden bu muharririn kusuru, çok okur, çok yazar, az çalışırdı. Doğmamış bir çocuğa esvab ihzar eder gibi zihninde hazırladığı birçok kelimeleri, cümleleri giydirmek için fikir arar, bu kelimeler ise ya dar, ya kısa, veyahut geniş, uzun gelerek büyük adam elbisesi giymiş bir çocuk veya çocuk elbisesi giymiş bir büyük adam gibi fikirler ekser gülünç bir hal ve kıyafete girerdi. Bunları kendisi de görür, anlardı.

Fakat ne yapsın! Midesi için kalb ve ruhundan böyle fedakârlıklar etmeğe mecburdu. Bir defa evine kapanarak dört gün sarf-ı mesaî ile yazdığı dört sütunluk bir bendi okumak için matbaaya getirmiş, Süleyman Bey de aynı onun gibi yazdığı bir makaleyi okumak üzere matbaada bulunuyordu. İbtida İzzet Efendi edebiyata ait olan bendini okudu. Bu sefer, edebiyat-ı âliye ile kesret-i tevaggulü sâyesinde fikirler güzel, muhakemeler vâkıfâne, cümleler mahirâne, hey'et-i mecmuası bir eser-i edibâne idi. Sâhib-i imtiyaz dest-i muhâlesetini uzatarak İzzet Efendi'yi tebrik etti. O ise kemal-i memnuniyetle iskemlesine ittikâ ederek Süleyman Bey'i dinliyor. Bir serdar-ı muzafferin şşn-ı galibiyetini ilâ eden muzikayı dinlemesi gibi bir neşve-i mestâne ile ibtida eden bu hal birkaç satır sonra kemal-i rikkate, bir iki sahife hitâmında inhimak ve ibtilâya tahavvül ederek, şair okuduğu eseri bitermek üzere iken, İzzet Efendi uzun parmaklı ellerini yüzüne kapayarak:

— Ah bununkinde can var, hayat var!

Diye çocuk gibi ağlamağa başladı. İzzet Efendi'nin ibraz ettiği bu eser-i âli-i şâiraneden en ziyade müteessir olan Süleyman Bey'le aralarında o zamandan beri büyük bir samimiyet-i muhabbet,bir mahremiyet-i ülfet hâsıl

olarak bir müddet sonra birlikte yaşamak için şâir, İzzet Efendi'ye evinden, sofrasından bir hisse-i uhuvvet-i sanat tefrik etmişti.

Hareminin iddiasınca «kendi gibilere yedirdiğinden», kendi kavlince «emniyetini su-i istimal ettiklerinden», her neden ise arada muhakkak olan şey Süleyman Bey'in her adım attıkça fakra ve sefalete doğru inmesi idi. Fakr u zaruretin en derin uçurumlarına düştüğü bir kış, pederinden mevrûs Süleymaniye'deki harab bir evin, kırık camına beyaz mukavvadan kâğıt yapıştırılmış bir odasında kerimesi Hayat hastalanmıştı. Pederi elinde pek pahalı olduğu için yaptıramadığı bir reçete olduğu halde yatağın içinde eksiliyor gibi gördüğü Hayat'ının başı ucunda düşünüyordu. Dışarıda sessiz, sadasız kar yağıyor, odanın içini istilâ eden sükûnet, oradaki münkesir kalblerin çarpıntısı duyulacak kadar derin idi. Kadınların istihsal-i esbâb-ı taayyüş için kuvvetleri erkek olduğundan o kuvvetin inhitat ve zevâle meylini gördükleri zaman uyandırmak, tecdid ve ihyâ etmek ihtiyâcında bulunurlar. Haremi: Bey! O kadar düşünecek ne var? Bu gün para alacaksın. Zaten hekim: Nezleden gelme bir boğaz rahatsızlığı! Zannederim iyi bakılırsa çabuk geçer, diyordu. Süleyman Bey: Hakkın var Mebruke'ciğim, zaten şimdi gideceğim, cevabını verdi. Süleyman iki saat sonra pederinden müntakil bir vakfın vâridâtını almak üzere mümeyyizin odasına girdi. Para verilmiş, hazır duruyordu. Fakat bu adam ahibbâsından biriyle bazı yemeklerin suret-i tabh ve ihzârına dair iştihalı iştihalı konuşuyordu. Senede bakmak, muamelesini icrâya masruf olacak zamanı düşünerek, bu lezzet-i musâhabeti o zamana fedâ etmemek için : Yarın! dedi. Bu söz üzerine Süleyman Bey'in vurulmuş gibi kımıldamayarak ayakta durduğunu görünce oturduğu yerden eliyle kapıyı göstererek : Yarın dedik a... diye hitap etti. Haysiyet-i edebiyesi kendisini

bir sevk-i tabiî ile dışarı çıkardı. Şimdi sokakta düşünerek bir makine hareketiyle yürüyordu. Başının üstünde kıyametler koparan fırtına ile yağan karlar, azîm, âli olan âmâl ve tasavvurâtını göz alabildiği kadar vâsi mesafelerde tekfin ediyor, edebiyata hararet-i hayat veren merkez-i dehâ nâsiyesine büyük kar taneleri dökülüyordu. Eve girdi. Akşam olmuştu. Bir saat sonra çıldırmış gibi bir halde, yatağın başı ucunda ağlayan karısına, çocuğa gelen hararete, kırık cama doğru koşarak sofadan aşağı inen soğuğa, kar borasının âvâze-i müdhişesine karşı: Yarın, yarın, yarın! diye bağırıyordu.

(**İkdam**, nr. 943, 6 Mart 1897)

MUSAHABE

Bir hayli senelerden beri Ramazan gecelerinde bulunamadığım Şehzadebaşı'na birkaç ay evvel bir refikimle gitmiştik. Gecenin hafif zalâm-i lâciverdisinde, bir burc-ı sema-pervaz gibi yüksele yüksele müntehâ-yı itilası olan tabaka-i havaîyede etrafa şuleler serperek, bu ayın matlaı olan semaya karşı şehrayinler icra eden minarelerden, semadan inen kelimat-ı akaid-i beyyinat yine semaya doğru yükselip gittiği esnada, zeminde sâfiline bir şeb-i ıyd tertip ve ihzar eden Şehzadebaşı idi.

Çaycı dükkânları karşılarında «sirk»!.. Zuhuhî kolu! Beş-on adım ilerde ««fonograf»!.. Karagöz! Yanı başında «Sinematograf»!.. Edison Zuhurî kolunu seyrediyor, Karagöz Edison'u dinliyordu. Edison! Bu hârika-i hilkatin, bu yeni dünyanın, kadîm Asya ile bir iskemlede oturması bir garip tezat değil midir?

Rehgüzarımızda renkli fenerleri, kandilleriyle en şule-nisar baraka, bizi pervaneler gibi ziyasına doğru cezbetti. İçeri girdik. Hemen oturup da petrol kokusundan, tüten lambalardan şikâyeti havi aramızda ancak bir-iki kelime teati olunmuştu ki, birdenbire kopan bir kahkaha kıyametine karşı bilâ-ihtiyar başımızı çevirdik. Bir çinli «karikatürist»in dest-i nâzikî-i şikestinden çıkmış bir oyuncu sahnede durarak makineli bir cisim gibi başını iki tarafa çeviriyordu. Hâlâ bir kelime bile söylemiyor! Molière söz söylemeyerek yalnız bir görünüşü ile Fransa'yı bu

kadar güldürebilmiş mi? Söze gelince, gülmek bizi de şiddet ve sür'atıyle istilâya başladı. Acaba ağzın zihne taalluku yok mudur? Ulum-ı tabiiye dudakların doğrudan doğruya beyne irtibatını söylüyor ki, hassaslığı da onu gösterir. Psikoloji nokta-i nazarınca, zannederim ki gülmenin zuhur ve tecellisi yalnız ağza mahsus olmadığı gibi, vâ esefa ki, gülmek de daima neşenin sada-yı beyanı değildir. Zekâ bî-tab-ı ıztırap olan ruha tertip ettiği sûr-ı nuranîde bir fikr-i dakika, rengîn olduğu kadar amîk olmayan bir mazmuna, şihab gibi şuleler içinde ulviyet-i dehadan inen bir nükteye güldüğü zaman, o neşveyi ağızdan ziyade gözlerde parlayan bir tebessüm tebyin eder.

Bu mütalaata rağmen biz yine muttasıl gülüyorduk. Eğer Hoca Nasreddin Efendi bir tiyatro yazmış olsa, onu da Abdürrezzak Efendi oynasa idi, biz de kendimize göre bir Molière'le bir Coquelin'e mâlik olmaz mıydık? Yarım saat sonra bu barakayı neşve-i şematet-engizine terk ile Karagöz'e girdik. Perde kuran, şem'a yakan, zıl ve hayal gösteren o edebli, terbiyeli Hacivad'ın, bu uslu akıllı adamın asırlardan beri devam eden nasayih ve mesaî-i ebediyesine rağmen Karagöz'ü yine meram anlamaz, söz dinlemez, terbiye kabul etmez bir halde gördük. O çelebi Hacivad kemal-i fasahatle Karagöz'ün «mizaç-ı sıhhat-imtizaç-ı âlileri ne dairede dâir ve ne merkezde sâir?» olduğunu soruyordu.

O, kendisine gelen velehle bu sözlerin ne demek olduğunu anlamağa çalışıyordu. Sonra bütün bu sözlerin «nasılsınız? İyi misiniz?» demek olduğunu anlayan Karagöz'deki hayreti, bu kadar sade bir şeyi şimdiye kadar söylemeyip de kendisini bu derece yorduğundan dolayı hâsıl ettiği hiddeti görülecek şeydi!

Edebiyat bahsinde ben de Karagöz'ün fikrindeyim. Karagöz dese ki: Bir adam hem Arap, hem Türk, hem

Acem olamadığı gibi bir edebiyat da hem Arap, hem Türk, hem Acem olamaz. Dünyada başka bir milletin sarfıyle yazar, okur bir kavim yoktur. Bilmem ne cevap veririz. Dünyanın bütün elsine-i kemali bir araya gelse bir Türkte Türkçe kelimelerin hâsıl ettiği tesiri vücuda getiremez. Belki de biz Türklere sözün, Arap ve Latin milletleri derecesinde tesiri olmaması Arabî ile Farisînin kesret-i istimalinden neş'et ediyor. Asıl şikâyet de bu kesret veya suistimale aittir. Yoksa cihanın en büyük medeniyetinden birinin, en âli edebiyatından birincilerinin lisanı ve kendi dilimizin bünyan-ı beyanı olan Arabî ile Farisîden kim iddia-yı istiğna edebilir? Öyle düşünüyorum ki esasen fikirler, nazarlar, «mümkün olduğu kadar» Türkçeye matuf olmalıdır. Bu maksada çalışmalı.

Muvaffakiyeti zaman temin eder. Bahis buraya gelince, nazarlar Kırım'a doğru in'itaf eyliyor. İstanbul'a gelen Türkçe gazeteler içinde zamanın ihtiyacatına, garbın kemalatına en ziyade vukuf gösteren, ru-şinaşi-i fikr, sevda-yı marifet, selâmet-i muhakemesiyle temayüz eden «Bahçesaray'da Özhane'de matbu» Tercüman gazetesi ekser bizim lisan hususundaki itiyad-ı tekellüfümüzü muaheze ediyor. Türkçenin esası Çağatayca, Tatarca olduğundan oraya dönmemizi ihtar eyliyor. Bizim istediğimiz Türkçe, sadelik büsbütün başkadır. Bizde Tatar âsâr ve efkârından hiç bir şey yoktur. Yalnız şurasını itiraf etmeli ki, bizde bir tatarböreği vardır. Fakat onu da hazmetmek için mide demirden olmalı.

Bir gün Londra'da «Cambridge» darülfünundan bir mektup aldım. Türkçe!. İngiliz darülfününundan Türkçe mektup!.. Şaşılacak bir şey değil. Zuhur-ı nâgehanîsiyle insanı hayrete bırakan bu şeyler —tabir câizse— İngilizcedir. O mektubu bulup bugün ilân etmesini ne kadar is-

terdim. O mektup da birçok kütüb ve âsâr ile, birçok hâtırat-ı sabavet ve şebabetle yakîni olan semadan inmiş fikirleriyle, muhiti olan baharında açmış ümitleriyle Çamlıca köşkünde yanmıştı. Şimdi o yanmış fikirlerin, ümitlerin, gönüldeki hâkisterini nâdiren Çamlıca'dan gelen bir rüzgâr târümar ettiği zaman, büsbütün sönmeğe yüz tutmuş bazı şerare-i hâtıratın beyaban-ı bî-pâyân-ı nisyana karşı uçuşlarını görüyorum. Bugün nakledeceğim hâtıra onlardandır.

Elîm değil midir ki aldığım vakit bir hubb-ı millî ile o kadar memnun olduğum bu mektup sahibinin şimdi nâm-ı muhteremini hatırlıyamıyorum. Bu mektup beni dört gün sonra «Cambridge» darülfünunda bir sabah taamına davet ediyordu. Bu davete kemal-i memnuniyetle icabet ettiğim sabah, Londra'nın o dağdağa-i mahşer-nümâsı uzaklaştıkça tabiatın sükût-ı ruh-perveri istikbal ediyor, memâlik-i vesîasında gurub etmediği halde payitahtında tulu etmeyen güneş yolda bu şarklıya uçuk renkli tebessümüyle rehberlik ediyordu. Bu rehber Cambridge'e yakın bir mevkie geldiğim zaman beni terketti. Gök kapalı, darülfünun, zihn-i insaniyi muhît olan serâir-i tabiiye ve ilmiye gibi, sisler içinde duruyordu. Bu, ummanları mecrâ-yı âmâline râmeden İngiltere'nin zekâsı, İngiltere'deki darülfünunlar Avrupa'nın diğer cihetlerindekilere benzemiyor. Ayrı ayrı «colleges» medreselere taksim edilmiş, her kolejin yanlarında da bir kilisesi var. Her müderrisin odası ayrı, suret-i maîşetleri ise servetlerine göre muhtelif. Her tâlib ne kadar isterse o kadar çalışmakta muhtar, oynamak için vâsi meydanları, tenezzüh etmek için azîm ağaçlarla müzeyyen mesireleri, sandal çekmek için nehirleri var. Bu memlekette terbiye-i fikriye ile terbiye-i bedeniye müsavi bir gayret ibraz ediyorlar. Bu iki lâzime-i hayat arasında muvazene husule getirerek kaviü'l-bünye bir kavim yetiştiriyorlar. Galiba bunların

itikadınca, metin meslekler, sahih fikirler, sâlim vücutlardan hâsıl oluyor. Mücadele-i hayatın pek çok yerlerinde muvaffakiyeti temin eden sıhhattir. Her ne dense netice sahih ve sâlim çıkıyor.

Açık mai gözlerinin mütehayyil, müteneffiz bakışı, bir kalb-i sâfı gösteren lutuf-şiar tebessümü, hattâ çehresinin hutut-ı mânidarı, hâfızamda menkuş olduğu halde ismini hatırlayamadığımı hicap ile söylediğim «o zat» beni ne kadar samimi bir nezaketle hüsn-i kabul etti. Odasında bir küçük kütüphanesi, bir büyük yazıhanesi, duvarında her sene mutad olan «darülfünunların sandal yarışında» bir şehper gibi sandalı uçurarak birinciliği kazandırdığı için üzerine büyük rakamlarla müsabaka ve muvaffakiyet tarihi hakkolunmuş bir kürek asılı idi. Senede bir kere «darülfünunların sandal yarışı» İngiltere'de bir yevm-i mahsustur denilebilir. O gün sokakta hemen herkes ve bâ-husus eski Romalılar gibi dehşetli bir kuvve-i bedeniyeye mâlik olmak sevdasıyle en mâhirane, en vücut-fersâ «idmanları» icrada iddia-yı temayüz ve müsabakat eden erbab-ı şebabet birbirlerine tesadüf ettikçe daima bu suali tekrar ederler.

— Cambridge mi?.. Oxford mu?..

Bu suale akşam gazeteleri cevap ve hitam verir.

Darülfünunun o esnada görülebilecek bazı yerlerini, nehrin sahilini biraz gezdikten sonra sofraya oturduk. Kendisi daha memâlik-i şahanenin hiçbir tarafını görmemiş, hiçbir Türkle görüşmemiş, konuşulan Türkçeyi hiç işitmemiş, Türkçeyi sa'y ve zekâsıyle hayret verecek surette tamamiyle kitaptan öğrenmiş. Meselâ: «Zat-ı vâlâ-yı şerifiniz memnuniyet kesb buyurunuz ta ki dâiniz edâ-yı şükr ve mahmidet eyleyem», biraz sonra da: «Zat-ı behiyeniz Dersaadet'te Çamlıca semtinde ârâmsaz-ı ikamet

buyurduğu mesmu-ı âcizanem olmuştur» diye konuşuyordu. Hepinize sorarım. İngiltere'de sırf sa'y ve zekâsı sayesinde lisanımızı öğrenen bir zata karşı ifasına mecbur olduğumuz ta'zim ve hürmetle beraber, bu tarzda konuşmağa hiç gülmeden hanginiz devam edebilirsiniz? Vâkıa her lisanın yazılışıyle söylenişinde fark vardır. Fakat söylemekle yazmak beyninde bizimki kadar ayrı iki lisan kullananları ben bilmiyorum.

(**İkdam**, nr. 1441, 16 Temmuz 1898)

ESKİ BİR MEKTEP

Yüksekkaldırım'da büyük bir konağın harem dairesindeki yatak odasında, hürmet ve şefkatle memlu bir kadının yaşlıca sesi:

— Haydi kalk beyim. Mektep vakti geldi. Saat biri çalıyor, diyordu.

Bir hâb-ı nûşinden uyanmak istemeyen on beş yaşındaki Sabit Bey yatağın içinde dönerek:

— Rüya görürken beni uyandırdın, şimdi kalkıyorum dadı! diye cevap verdi.

Zarar yok, uyanan gözleri rüyayı görmekte devam edecek bir yaşta idi. Üzerinde hab ve hayale dalan başını yastıktan kaldırdı. Bu genç başlar, derinliği keşfolunmamış uçurumlar, yüksekliği ölçülmez şahikalardır. Burçlarından cemiyetlerin karanlık tabakalarını aydınlatacak güneşler doğduğu gibi, içlerinden insaniyeti sarsacak volkanlar da infilak edebilir. Onların inkişafı, tekemmülü için ne kadar itina ve ihtimam ister.

Herhalde Türkün ruhunda, toprağında nebean eden hayat şimdiye kadar inkişaf etmeliydi. Vâkıa bu inkişafa büyük mânialar vardı, fakat ehiller ellerinde olsa Türkün kuvveti bu mânialara da galebe edebilirdi. Zira Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da, topraklarımızın altında mestur ve medfun hazineler, saraylar, mamureler, darülfünunlar, sath-ı arza çıkmak için cûş u hûruş ettiği, dinle-

nilse sâmiaya aksederdi. Vâ-esefa ki, yerin altından çıkan bu sadaya, yerin üstünde, eski medeniyetlerin merkezlerinde, Emevîlerin erike-i saltanatı, Abbasîlerin payitaht-ı ilmîsi etrafında dolaşan arslanların Fırat ve Dicle nehri sahillerine akseden sayhaları cevap veriyordu. Hattâ o zaman Bağdad valileri muvasala ve münakale yollarını temin için arslan, kaplan öldürüp getirenlere mükâfat-ı nakdiye vereceğini ilân ederdi.

Nahif, sinnine göre uzunca, hassas Sabit Bey yatağından kalktı. O zaman İstanbul'daki büyük konaklarda istimali yeni kabul olunmuş bir soba odayı ısıtmağa henüz başlamış, gece kandili henüz sönmemiş, zihninde bir hayal-i dûradûr henüz tutuşmamışken giyiniyordu.

Konaktan uzak olmayan Molla Gürani'deki Mekteb-i rüşdiye'ye gitmek için, divitini, hâmil olduğu yazı edevatıyle zaman-ı icadında giyilen elbiseler için kolaylıkla cebine veya bele bağlanan mütenevvi kumaştan en adi yünle en ince işlenmiş lâhor şalından kuşaklar arasına konur bir yazıhane olan güzel yapılmış gümüşten divitini ve ders kitaplarını çantasına yerleştirdi. Çantayı eline alan lala ile sokağa çıktılar. Gök açılmış ,hafif sislerle yağan yağmur, uzakta ıslak siyah noktalar gibi titreyen mahalleleri karakalem bir resimdeki hutut gibi siliyor, kapısı yarı açılmış bir evden insan bir yeniçeri çıkacak diye bekliyor, pencereleri silinmekte olan bir kahvehane uyanmak için gözlerini uğuşturuyor, biraz daha ötede bir attar dükkânı kepenklerini buhar ile açıyor sanılıyordu. Şimdi dükkânın önünden geçtikleri attar:

— «Lala Allah bağışlasın. Bey için gel bir nazar boncuğu al da fesin içine dikelim?» Lala da böyle şeylerin konakta yasak olduğunu söylediği zaman: «Öyle ise çöre otu al da cebine koy. Allah kötü nazarlardan esirgesin» cevabını veriyordu. Şüphe yok ki attarın bu sözünde

fikr-i menfaat vardı. Her ne olursa olsun yanı başındaki, muhtaç olanlara daima yardım eden büyük konağı iktidarının müsaadesi derecesinde memnun etmek isterdi. Fakat o zaman şarkta, bâ-husus milletin böyle sade ruhlarında her şey yalnız menfaatten ibaret değildi. Bu çocuğun saha-i hayata doğru attığı ilk adımlarda her mahluk gibi mücehhez olması lüzumunu hissediyor ve uğrayacağı hücumlarda şimdilik esbab-ı müdafaası için idrakinin hududu nazar boncuğuyle çöre otunda nihayet buluyordu.

Bu mahalleler, kani, mütevekkil hayatlarının istihsal-i ihtiyacı için mesai-i yevmiyesine ağır, vakur harekâtıyle başlayarak herkes işte, çarşılılar, bedestenliler, şeyhülislâm efendi vakarıyle dükkânlarına giderlerdi. Şimdi biraz ötedeki kahvehanenin önünde küçük bir iskemleye oturmuş, elinde büyük bir kahve fincanı olan yaşlı bir adam:

— «Lala, beyi mektebe mi götürüyorsun? Allah zihin açıklığı versin. Büyüdüğü zaman inşallah devlet ve millete hizmet eder» diyor ve bu sözüyle bu genç çocuğun yetişeceği asrı tenvir edecek bir ziya olmasını kalben temenni ediyordu. Bu müstakbel ziya ile lala, alçalmış bulutlarla sisli bir yağmurun karalattığı mahallelerin arasına sokuluyor ve çamurlu sokakların bozuk kaldırımları üzerinde ilerliyorlardı.

Bu uzak mahallelerde ilerledikçe o asırdaki hayattan, bir başka şevk ve galeyan ile terakkiye şitab eden, garptan uzaklaşarak âzâde ve âsûde bir surette bütün dünya dağdağasını terk ile zalam-ı maziye giriyorlardı. Biraz daha ilerledikten sonra kurun-ı vustanın inşa ettiği yerden çıkmış gibi toprak renginde bir binanın önünde durdular. Bu mektepti. Sabit Bey'le lala mektebin kapısından içeri giriyorlardı. Medhalin sağ tarafında dar ve uzunca bir dehliz talebeyi müteaddit muslukları olan çeşme-

nin önünden geçirerek, «bu ab»ın daimî bulunduğu ve her tâlibin evinden getirdiği yemek için tahsis edilmiş odaya isal ederdi. Yine medhalin sağ tarafının biraz ilerisinde sonradan ilâve edilmiş üç basamakla çıkılır tahta bir seddin üstünde pencereleri dahile, çeşmenin bulunduğu cihete, kapısı dershaneye nâzır büyük hocanın odası vardı. Dershane geniş bir kubbe altı idi. Buraya, beş sınıfa taksim olunmuş talebenin yeşil boyalı sıraları dizilmişti. Mektebe yeni vâsıl olmuş talebe bu sıralara dizilir; kitaplarını, kâğıtlarını çıkarmak için önlerindeki çekmeleri çekip kaparken hâsıl olan gürültüler, birbirleriyle hep birden konuşurken yükselen sesler büyük hocanın odaya girmesiyle birdenbire sükût-ı ihtiramkâraneye münkalip olurdu. İcbar-ı sükût eden büyük hocanın huzurunu, şüphe yok ki odasının köşesine konmuş değneklerle, falakayı getirmek için bir işaret arayan Halil Ağa'nın kaplan gibi yuvarlak parlak gözlerinin takviye ve teyidde hisseleri büyüktü.

Mektebin müderrisliğinde, idaresinde, hidemat-ı âdiyesinde daimî bulunan büyük hoca, küçük hoca, bir de kapıcı vardı. Sonra farisî öğrenilmez bir kitaptan farisî tedris etmek için haftada üç kere zarif, çelebi, rakseder gibi yürür bir mevlevî. İleri sınıflara ilm-i heyet, hesap okutmak için bir zabit, sülüs, rik'a, nesih, hüsn-i hat talimi için haftada iki defa ketebeden hocalar gelirdi.

Şimdi iki sınıf birden büyük hocadan **İsagoci** dersi almak için binaya sonradan ilâve edilmiş tahta merdivenden acele acele çıkararak yukarıki dershaneye giriyorlardı. Bu dershanenin harap bir mescidle uzaktan uzağa büyük bir yangın yerine nâzır pencerelerinden solmuş bir gündüz içeri girerek sıraların üstündeki kitapları, hocanın anlatmak için pek anlayamadığı mealleri, gözlüğüyle sahifelere eğilmiş abus ve vakur çehresini, sevk-i fıtratla

açılmağa çalışan bu genç çocuğun zekâsını melâlâver bir müphemiyet içinde bırakıyor, ortada ıslak bir soğukluğu kurutmağa çalışan bir mangal sönüyor, hüznü arttıran bir aheng-i muttaridle saçaklardan damlayan yağmur talebenin önünde açık duran kitapların satırlarını siliyor gibiydi.

Bu **İsagoci**, Harunü'r-Reşid zamanında Arap medeniyetinin en kerim avâmilinden, Yahya Bey'in eski Yunancadan tercüme ettirdiği o zamanın makbul, ma'kul bir mantık kitabı idi. Bu mantığı sekiz yüz sene sonra Türk çocuklarına okutmakta hiçbir mantık var mıydı? Tedris ettikleri **Maksud** genç Türkler için maksud değildi.

Sabahtan beri gündüz, bî-tabî-i nekahatiyle, uçuk rengiyle, açılıp kapandıkça ah ü emin eden ve her tarafından seyeran-ı rutubetlerle ağlayan dört duvarında dolaştıktan sonra magribde sönüyor, **Emsile**'lerin, **Avâmil'**lerin, **Bina**'ların, **Maksud**'ların, **İsagoci**'lerin sahifelerini nihayet bulmuş birer devir gibi kapıyor, akıbet dersler nihayet bularak talebe bu fikir zindanından azad oluyordu.

İçinde ne bir fikir, ne bir ziya, ne hayat olan ve geçmiş asırların dokunduğu yastıklara, zamana karşı çevirdiği başını koymuş uyuyan bu mektebi havayic-i zaruriyenin ucuzluğundan husul bulmuş bir huzur ile kaygusuz, belki inşa edildikleri zamandan beri sokaklarına bir araba sesi aksetmemiş, uzak, âsûde mahalleler arasında bırakıp evine geldiği zaman, Sabit Bey başka bir muhit buluyordu. Bütün dinî, ahlâkî, terbiyevî an'anatı câmi olmakla beraber bu muhitte, garpta cûşân olan terakkinin âvâzesi, uzaktan ışıldayan ummanın sesi gibi duyuluyordu.

Tatil günlerinde Sabit Bey'e gelen arkadaşları yine bir Ramazan gecesi evde bulundukları zaman bütün konak teravihe kıyam ediyor, İstanbul camilerinin yüzlerce minaresinden yıldızlı bir gecenin âfâk-ı âsûdegîsine yükselen yatsı ezanına konağın sofasındaki pencerelerinden Mısır'ın hafızları cevap veriyor. Herkes cami ittihaz edilen büyük odaya giriyorken bu gençler o gece Recaizade Ekrem'in **Vuslat veya Süreksiz Sevinç**'ini tiyatroda dinlemek için hazırlanıyordu. Yatsı ezanı bütün halkıyle misafirleri camilere celbeyliyor, Recaizade Ekrem'in ruhlara ezanı olan o eseri de gençleri mabed-i dehada ibadete davet eyliyordu. Tiyatro başlamak için perde açılırken bu gençlerin o zamanki mahalle rüştiye mekteplerinde perdedar olan gözleri de açılıyordu. Tiyatronun o iptidaî sahnesinden daha ötesini, yükseğini görüyor, ziya içinde bir nâ-mütenahiliğe şitap ediyorlardı. Sabahlardan akşamlara kadar fikre ecnebi, ruha ecnebi, zekâyı söndüren, mevcudiyeti uyuşturan derslerden sonra Recaizade Ekrem'in eserinde o esir genç bir kızın feryad-ı âşıkanesinde kalbi görüyor, darabanını işitiyorlardı. Halecan eden cümlelerin, şeffaf kelimelerin arasından doğmakta olan istikbal güneşi yüzlerine, gözlerine değiyordu. Artık Sabit Bey'le birkaç arkadaşı o mektepten çıkmıştı. Şimdi Sabit Bey'e kendi evlerinde, kısaca boylu, elli yaşında, sakalına biraz kır düşmüş uzun ve mahzun yüzlü İzzet Efendi Fransızca ders veriyordu. Fakat bu hocanın yüzünde derin bir hüzün görünüyor ve bazen birdenbire gazetede gördüğü tevcihe, işittiği havadise karşı hiddetleniyor, galeyana geliyordu. Üzerinde yürüdüğü saha-i hayatın hiçbir tarafında muvaffak olamamıştı. Tıbbıye'de yıllarca tahsil ederek doktorasını almağa bir sene kaldığı halde mektebi terketmiş, zaruret içinde geçirdiği uzun bir zamandan sonra dostlarının himayet ve delâletiyle tayin olunduğu bir şehbenderlikten bin şikâyetle ayrılarak İstanbul'a gelip bir

daha memuriyete avdet etmemişti. Hayatında kendisini seven kimseye tesadüf etmediği için bütün kâinatta hiç kimseyi sevmiyordu. Yalnız kerimesi Nuriye! Ona hased ve tehevvürle titreyen bir aşkı vardı. Nuriye'si, genç yaşında verem olmuş, zevk-i mevcudiyete müştak, sönmeğe başlamış gözleriyle temdid-i hayat için sada arayan sancılı göğsü, eğilmiş boynuyle tabiatın perişan ve zafer safhasında babasıyle beraber gezerdi. Onu on dokuz yaşında kaybetti. Temas ettiği bütün adamlara, etrafından geçen bütün hadiselere küskün, dargındı. Bu halin bir buhran şekline girdiği zamanlar odasının penceresi açılarak zuhur eden uzun ve küskün bir çehre, sokaktan geçen adamlarla, semayı güzel eden bulutlarla kavga ederdi. Adem-i muvaffakiyetle uzun süren zaruret, kendini husumetle takip eden bir tali' bu adamı isyan ettirmişti. Bir gün bir kıraathanede etrafını taassup silahıyle, Frenkçe okumanın küfür olduğunu söylemekle tehdid eden âlim kıyafetinde bir hocaya : «Voltaire aleyhisselam, Jean Jacques Rousseau Radıallahüan» demiş ve tevkif olunarak polise götürülmüştü. Hiç kimseyi sevmemesi bir mukabele-i bil-misl olabilirse de gönlü gösterdiği gibi fena değildi. Türkçeyi ve Fransızcayı pek iyi bilirdi. Voltaire'i, Jean Jacques Rousseau'yu her gün okur ve Sabit Bey'le arkadaşlarına onlardan bahsederdi...

Diyordu ki: «Her hekim, bir Türkün zayıf bulduğu kalbi için tertip ettiği ilaçlarda, günde beş hap alacaksınız, yemeklerde şu maden suyunu içeceksiniz ve günde en aşağı beş sahife Namık Kemal'den okuyacaksınız diye yazmalıdır. Bunlar ve Avrupa'dan nüfuz eden ziya gençlerin yeni hayatı olurdu. Garpta nakit addedilen vakit şark milletlerinde itibara lâyık olmayan bir şey, bir hiç olduğu için o zaman genç ruhlarda başlayan inkılabı otuz üç sene vücuda getirdi.

(Yeni kitap, nr. 10. Şubat 1928, s. 6-9)

GIRNATA

Arap şairlerinin «güneş kâinatı seyir ve devrinde hiçbir zaman Suriye'de Şam, Endülüs'te Gırnata gibi iki şehr-i dil-âram görmemiştir» dedikleri şehre ben girerken güneş gördüğü bugünkü Gırnata'dan yüzü kızararak gurub ediyordu. Bu humret-i hicaba odalarında, sofalarında, meclislerinde, daha ziyade yükselerek hattâ taht-ı saltanatlarında şedid ihtiraslar, sükûnet-yâb olmayan kinler, şifa bulmayan garazlar, kanlar döken rekabet-i siyasiyeler, memleketler harab eden sevda-yı cahlarıyle Elhamra'nın tesiri büyüktür. Vâsıl olduğum akşam Gırnata'nın âfâk-ı duradurunda yalnız şehrin bir günlük hay-ı huy-ı hayatı sükûnete münkalib olarak zeval bulmuyor. Sekiz yüz sene hâdisat ve hayatıyle o ufuklara çarpıp kırılarak ilim ve medeniyete feveran ve galeyan veren hûn-ı mazlumu ummana dökülüyordu. Zamanında her biri medeniyet-i sahihaya birer merkez olan ve tevhid-i kalb etmedikleri için bilâhare düşman eline düşen Kurtuba'dan, Valansiya'dan, İşbiliye'den İslâm son merhalesine, son melce addettiği Gırnata'ya sığınıyordu.

Bu muhacirîn-i izâm her bulundukları memleketi birer medine-i fâzıla, birer merkez-i ilm eden avâmil-i sanayi ve amele-i bedayi idiler ki silâh-ı vahşetten korkan medeniyet de kendileriyle beraber hicret ediyordu.

Muhammed ibnü'l-Kâtib, İbn Haldun, Battuta gibi meşahir-i hükema ve ulema da bu muhacirlerin arasında

idi. Hıristiyanların taassubunu iş'al, behimiyet-i beşeriyeyi tehyic eden ruhban güruhunun tahriki ile Kurtuba'dan, İşbilye'den, Gırnata'dan tagrib edilen bu amele-i ilmiyenin mahv ve ifnası Avrupa'da dört yüz sene terakki-i ilme mâni oldu.

Kurtuba'dan hilâfetin sukut etmesi üzerine Nâsirîler, Murabitin, Muvahhidin sülaleleri Endülüs'ün bakiye-i memâlikinde harb ve cidal ve birbirlerini hal ve iclâs ederek Elhamra'daki taht-ı saltanata tırmanıyorlardı. O zamanki Araplarda bir hasise-i harikulâdedir ki, ilim ve edebi her gün daha ziyade ilâya, her gün daha ziyade büyük bir millet olmalarına ne muharebat-ı hariciye, ne ihtilâlat-ı dahiliye, ve ne —hiç hiçbir milletin duçar olmadığı— mesaib ve devahi mâni olabiliyordu. Dünyanın fethettikleri aksamını tamir ([1]) ve ihya eyledikleri halde İslâmiyet'in emrettiği ittihat ve vahdete tâbi olmayarak kendi kendilerini tahrip ve ifna eden Abbasîlerin kusurlarıyle beraber vücudu insaniyet için lâzım olan devlet-i âliyesi inkıraz bulmuş, bütün şark Sadi'nin kalbine sığınarak bu akıbet-i deha-sûza şairin mersiyesinde ağlıyor ve hülefa-yı Abbasîyenin bir zaman cihan-şümul olan nüfuzları şehrin dahiline münhasır ve Bağdat surlarının altında münkesir olarak harice çıkamıyorken, bu halifeler saraylarına kapanarak ilim ve fenne hasr-ı hayat ettiler ve ilim ve fenni Harunü'r-Reşid ve Memun halifeler zamanındaki kemale isal eylediler. Âlâm-ı bî-nihayeleriyle hücre-i itikâflarında ilme vakf-ı hayat eden hülefanın muahharînden Mustağfi-i Billah zamanında idi ki İbn Sina ilme çalışıyor ve şöhreti dünyayı tutuyordu.

Arabın bu hâlet-i icaz-nüma-yı ruhîsi Gırnata'da aynı suretle tecelli ediyordu. Elhamra'nın tesis ettiği sülâle-

---

1) Biz ekser (tamir kelimesini (termim) yerinde kullanırız ki câiz değildir.

den ve hükümdaran-ı İslâm'dan Birinci Muhammed ve onu istihlâf ile isrine iktifa eden İkinci Muhammed ve İsmail ve Birinci Yusuf gibi hülefanın tenvir eden tedbirleri, irşad eden fikirleri, basiretkâr olan idareleri, Kurtuba'dan, İşbiliye'den, Valansiya'dan hicret eyleyen avâmil-i medeniyet-i sahihaya rehber olarak Gırnata ziraat cihetiyle bir Bag-ı İrem, sanat ve ticaretin terakkisiyle bir şehr-i mesud, ilim ve fence bir Darülfünun oldu. Arap usul-i mimarîsinin inşa ettiği ebniye-i âliye Gırnata'yı bir belde-i bedia yaptı. Halbuki bu bedayii vücuda getiren millet Endülüs mamurelerinden hicret ederek artık son merhalelerine ve umman-ı ademin kenarına inmişlerdi. Vâveyl bir kuvve-i musallahaya istinat etmediği için büyük milletler, müesseseleri, bedialarıı, mabedleri, ilimleri, allâmeleri, mütefekkirleri, her şeyleri mahv ve ifna edildi. Bugün kalanlar o hazain ve bedayiin hâkisteridir.

Bu büyük millet devre-i mesaibinin sonlarında zalam-i ye's içinde boğulurken bir gün, bir mucize-i necatın tuluunu temaşa eder gibi veche-i ümidini mihrab-ı şarka doğru çevirerek ilâhî bir his ile durdular.

O gün Müslüman ettikleri ve darülfünunlarında birçok ulemasını yetiştirdikleri Türklerin muazzam hakanı İkinci Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği haberini almışlardı.

Bundan sonra : Sükût-ı ebedî!..

İşte bugünkü Gırnata o sükût-ı ebedî ile muhat! Gırnata şehri iki dağın, dünyanın en güzel sath-ı mâilinde bina edilmiş, bir taraftan şehre hâkim yüksek bir tepenin üzerinde Elhamra sarayı görünüyor, diğer taraftan da Siera Navada dağlarının şevahik-i berf-puşu şehrin manzara-i umumiyesine garip bir heyet ve heybet veriyor.

Vaktiyle Arap aile-i asaletinin ikametgâhı olan El-beyzain mahallesi kapılarını eski sahiplerine, pencerelerini onların semadan inecek efkâr ve eş'arına açmış, bekliyor gibi duruyor. Elhamra sarayının bulunduğu tepeden tahrip edilmiş eski Arap istihkâmlarının Hısn denilen mevkiinden, nazar inerek her tarafına rengârenk şark seccadeleri serilmiş gibi görünen mezru vadilerden medid, vâsi ufuklara doğru uzaklaşıyor, sonra yine tepelere, dağlara çıkarak kayboluyordu. Karşıda Siera Nevada dağının eteklerine doğru bir tepesinde İspanyalıların «Arabın ah ettiği yer» dedikleri mevzi, kendisine bir şarklı Müslümanın baktığını görür gibi duruyor ve Hamlet'e görünen tayf gibi beni çağırarak bir şeyler söylemek istiyordu.

Abdullahü's-sagir'in ve onun şahsında bütün Endülüs devlet-i Islâmiyesinin ebedî terkettikleri İspanya'ya veda için son defa imale ettikleri nazarları, bütün hüviyet-i milliyeleriyle ağladıkları o damen-i kühsar-ı gam-güsardan bir rüzgâr-ı bî-karar ile münkarız saltanat-ı arabiyenin ah ü enini hâlâ işitiliyor, Gırnata'nın bâis olduğu tahassüsat, ne Tedmir harabelerinden, ne Akrepol'lerden, ne Kolize'lerden hâsıl olan intibaata benzemiyor. Başka bir yerde duyulmaz, münferit, yegâne bir his! Bütün şehrin içinde Afrika'yı andırır bir güneş, başının üstünde karlı dağlar, El-beyzain evlerinin aydınlık yapacak kadar beyazlığı, Elhamra sarayındaki renkler, her yerde, her zerreye şiddetle nüfuz eden ziya, bilhassa her yerden ziyade zi-hayat yâd-ı mazi-i azamet-nümaya garip ve bîgâne bir şeyler ilâve ederek havass-ı hamseyi tutuşturuyor. İkametgâhımız olan Elhamra sarayının yanında ve namındaki otel, devr-i ahîrin bütün büyük şehirlerde bina ettiği esbab-ı istirahati mükemmel kervansaraylardan biri idi ki biz avdetimizde girerken yeni seyyahlar geliyordu. Taam salonu o gece kalabalıktı. Söylemeğe hacet yok ki kalabalığı yapan Anglo-Sakson ırkı idi. Ara-

larında Fransızların uyanık, Avusturyalıların kibar, İtalyanların bî-karar bazı simaları seçiliyordu. Yanımızda sofrada birleşen birkaç Amerikalı, Sevilla'da Bahr-ı muhitin tabiî ve büyük limanı olan Vadiü'l-kebirin tevsi olunmakta bulunduğundan ve ummandan oraya cereyan edecek emval-i ticariyeden bahsediyorlardı. Bu Amerika cumhuriyetinin kralları, ekser ticarette bankalarda, borsalarda kesb-i servet-i bî-pâyân etmiş şu'un-ı asrın hâkimi olan bu maliyun-ı mübareze-i kıyamet-nümun içinde Endülüs hâtıra-i zevalinin bugünkü sükûnetinden ne işitirler? Babil kuleleriyle iddia-yı müsabakat eden kırk katlı yüksek evlerden, adem-i merkeziyet iddia edecek kadar vâsi otellerden köhne Avrupa'ya nazar-ı istihza ile bakan Amerikalılar mehasin ve bedayii, vüs'atte biraz kaba büyüklükte, genişlikte ararlar. Halbuki Arabın Endülüs'deki enkaz-ı bedayiinin ima ettiği mânâ vüs'atten ziyade derinlik, büyüklükten ziyade incelik, mehabetten ziyade hassasiyet-i rakikadır. Onun için bu seyyahların buradaki ziyaretleri inhidam-ı hayallerine bâis oluyor.

Şimdi yemek salonunun tâ köşesinde kırmızı abajurlu bir elektrik ziyasının penbe gölgesinde biraz uzunca donuk beyaz ve müdevver boynunun üstündeki küçük güzel çehresi ve pek uzaklara matuf görünen mütefekkir gözleriyle Guy de Maupassant'ın eşhas-ı musavveresine benzeyen Avusturya erbab-ı asaletinden bir hanım bu sabah, refik-i seyahatim olan yeğenim Nebil'e demiş ki: «Pek çok yer gezdim, pek çok yer gördüm. Hiçbirisinde Gırnata'nın, Elhamra'nın bende hâsıl ettiği tesiri duymadım. Bu tesir hissiyatımın ıttırad ve intizamını ihlâl, fikrimi garip bir ateşle iş'al etti. Ben buradan yarın sabah gidiyorum. Daha ziyade kalırsam çıldıracağım».

Acaba hakkı yok mu? Yukarı yatak odasına çıkıp kapıyı kapadığım zaman Hamlet'e görünen hayalet gibi bu-

gün beni çağırarak bir şeyler söylemek isteyen «Arabın ah ettiği yer» zihnimi bir an terketmeyerek ibtidaları bir hayal, bir endişe, bir fikir iken şimdi bir vicdan oldu. Saatlerce uyuyamıyordum. Gidip odanın penceresini açtım. İspanya'nın koyu mai semasında, Elhamra'nın üstünde yıldızların ziyası ihtizaz ediyor, Gırnata, bir hâb-ı şeffafı andıran bu gecenin içinde eski vatanını hicranla düşünen sahranişin bir Endülüslü Arabın rüyasına benziyordu. Bir taraftan da Endülüs mülûkunun sayfiyesindeki bahçeden ve vadilerden gecenin uzaklara sevkettiği çiçek rayihaları insanı sermest ediyordu ki birdenbire Siera Nevada dağının eteğindeki «Arabın ah ettiği yer» den bir nikab-ı siyahla mestur bir kadın hayali zuhur etti. Bu hayal-i mütereddit, muhteriz, muztarib, mütehassir, şehre, Elhamra'ya bakıyor ve cism-i şeffafından tâ uzakta, bu'd-ı nâ-mütenahîde bir mahşer-i akvam ile yedi asr-ı medeniyetin âfâk-güzar-ı hicret olduğu görülüyordu. Öyle bir zamanda ki ziyalar işitiyor, renkler söylüyor gibiydi. Bu tayfın, Endülüs devletinin son gününde, son an-ı vedaında girye-bar olan oğluna «Vatanını erkek gibi müdafaa edemedin, şimdi kadın gibi ağla!» diyen Abdullahü's-sagir'in validesi Ayşe olduğunu işittim. Göğsünün üzerinde olan sağ elinde bir kitap vardı. Yüzündeki siyah nikabı açtı. Çehresinde şahane bir melal ve infial nümayan idi. Etrafına bakıyor ve bir şeyler söylemek için bana doğru geliyordu. Hürmetle kıyam ettiğim vakit hitap etti.

Bir eliyle o mahşer-i akvamı göstererek:

«Bu gördüğün millet ilim ve marifette, saltanat ve hükûmette kemali ve ikbali ihraz etmişti. Bugün onların mevcudiyet-i milliyelerini sisler içinde, âfâk-ı hicranda bir hayal eden aralarından hiç ayrılmayan nifak ve şikaktır. Ben Endülüs'te ebedî veda eylediğimiz bu yeri daima gece yarılarından sonra tavaf ederim. Devletini müdafaa

edemeyen oğlum Abdullahü'ssagir burada ağlamıştı. Beş yüz seneden beri hâlâ ağlıyor. Hıfzına ibraz-ı liyakat edemediği Kur'an-ı Kerim'i elinden alarak o kitab-ı izzeti samimi, fedakâr, yolunda canlar isar eden, kanlar döken Anadolu'ya vermek için sana tevdi ediyorum» buyurdu. Galiba saat-i eyyam, hayatîlerin uyanacakları vakt-i sabahı çalıyordu ki bu meşhudat, âsâr-ı bakiyesini kalbte bırakarak semaya doğru uçup kayboldu.

İclâl, 1924, s. 58-68.

EL-MESCİDÜ'L-CÂMİA : ELHAMRA

Endülüs'ü görmek için Madrid'den bindiğim ekspres, akşam saat yedide hareket etti. Bir saat sonra yemek vagonundan bulunduğum kompartımana avdetimi müteakıp, ekspresin bütün müstahdemini müctemian gelerek bana ispanyolca bir şeyler söyledilerse de birdenbire anlayamadım. Yanımda bulunan bir yolcudan sordum. Yemeğe gideceklermiş, benden izin istiyorlarmış. Hemen izin verdim ama asıl verilecek şeyin bahşiş olduğunu düşündüm. Bu izâz ve ta'zime karşı yanlış bir şey yapmayım diye korkuyordum. Halbuki bahşiş yanlış bir şey değildir. Kurtuba'ya sabah alaca karanlıkta çıktım. İndiğim İsviçre otelinde birkaç saat istirahatten sonra şehri gezmeğe başladım.

En evvel İberilerin gayet mühim bir payitahtı, sonraları Romalıların bir müstemlekesi haline gelmiş, müteakıben birçok milletlerin eline geçmiş, nihayet muasırları oldukları milletlerin cümlesine rüçhanları bulunan Arapların hüküm ve nüfuzuna ve devlet-i ilmiyesine râm olarak, Avrupa'nın her tarafından gelen talebe ile garbın bir darülfünunu olmuş ve o zamanki tahmine göre bir milyon nüfusu ihtiva etmiş olan bu gezdiğim Kurtuba, bugün elli bin nüfuslu bir merkez-i vilâyettir. Ancak dört adamın yanyana yürüyebileceği birçok dar sokakları var. Avrupa'nın her tarafındaki geniş, yeknesak caddelerinden sonra, bunlar insana hem garip, hem hoş geliyor. İnsan kendi kendine, gizli gizli diyor ki: «Bu dar, bu hafî yollar kim

bilir hangi Endülüs melikinin veya melikesinin serâ-yı serâir-âmizine çıkacak». Bana bu yollardan asırları geçerek kurun-ı vustaya, Arap İspanya'ya, Afrika'nın âteşin raşeleriyle ürpermiş binlerce meçhul aşk ve sevdalara âşina olacağım hissi geliyordu. Pek de yanılmamışım. Nihayette Melik Birinci Abdurrahman'ın inşasına iptida ve onu takip eden mülûkun itmam ettiği, tûlü 175, arzı 130 olan, hemen Roma'daki o meşhur Saint-Pierre kilisesi kadar büyük bir camie girdim. İçinde şarka mahsus başka bir âlem, ukbayı düşünür gibi azim bir sükûnet. Derununda uluhiyet-nüma sekiz yüz altmış sütunu, yirmi iki kapısı, her biri bir şaheser olan savmaları, maksûreleri, Müslüman olmayanların bile secdeye varacağı mihrabı var. Fakat camii kiliseye tahvil etmişler, mihrabı, o bulunmaz nadire-i sanatı kaldırarak, yerine Şarlken'in dediği gibi, her kilisede bulunan bir kilise mihrabı yapmışlar. Ben girdiğim zaman, yüksele yüksele peyveste-i uluhiyet olmak isteyen dualar, feryatlar, ah ü eninlerin yedi asır aralarında uçuştuğu, beyaz bir ormana benzeyen bu sütunların bir tarafına güneş aksetmiş, diğer kısmı uzaklaştıkça çinilerin mai, yeşil gölgeleri içinde mînadan birer sütunu andırıyordu.

Arapların İspanya'da inşa ettiği ebniye-i âliyenin ve İslâm memleketlerindeki camilerin en büyüğü olan bu Elmescidü'l-câmia her şeyden ziyade ve her şeye dinin hâkim olduğu o devirlerde, dünyanın her tarafından İslâmı Endülüs'e ve imanı şarktan garba davet için zevk ve ruhu taltif ve fikir ve kalbi teshir edecek esbâb-ı sanatı azametnüma bir surette tehiyye etmişler. İslâm ruhlarını tehyic ile onlara tayin-i istikamet için yapılmış bir mabed.

Bir gün sonra Kurtuba'yı terkederek, Endülüs'teki gezinmemize devam ile Gırnata'ya doğru gidiyorduk. Sene, insaniyetin yüzlerce asırlık hayat ve tarihinde bun-

dan mel'un, bundan musibet-engizini görmediği 1914 idi. İnsaniyetin âfâk-ı mukadderatında kıyametler hazırlanırken, burada tabiatın ufukları âsûde, dağlar, vadiler şedaid-i şitadan âzâde çayırlar, çemenler, ağaçlar yeni bir hayatın verdiği şevk ve şuleler, çiçekler içinde idi. Tabiatın ne vazifesi!.. O duvardan düşen bir kedi ile sukut eden Roma imparatorluğuna bir nazarla bakar. Bir serçenin sesiyle bir milyon insanın feryadını bir surette işitir. Daha martın beşi olduğu halde Paris'te, Viyana'da, İstanbul'da, Madrid'de, ağaçların üstünde az çok bulunan karlar burada beyaz çiçeğe tahavvül ediyor. Orada ihtiyarlık, burada gençlik beyaz. Tren yolunda devam ediyordu. Hayata karşı inkişafa başlamış çocuklar gibi, hıyabanlar, o toprakların altında medfun olan saltanatların hâtıratı, bahar, hep uyanıyordu. O derecede ki, sekiz yüz senelik hâtıratı hâfıza yâdetmeden göz görüyor. Gırnata'ya akşam birden evvel vasıl olmuştuk. İstasyonda bulduğumuz çıngıraklı dört katır koşulmuş bir otel arabasına seyyahlarla beraber bindik. Yeni gelenleri Don Kişot'a haber vermek için çıngıraklarıyle bağıran bu katırlı araba bizi Elhamra sarayının yanında ve o namda büyük bir otele götürdü. Otel asrî idi. Bana verdikleri odada yerleştikten sonra balkona çıktım. Ne dil-rüba manzara! Gözümün altında ufuklara kadar imtidad eden yeşil bir ovada inşa edilmiş evlerde ve bahçelerde lerzan ve firüzan elektrik ziyaları, Gırnata'nın bu kısmını tersim ve tenvir ediyordu. Bu ziyalar, bu şuleler tekrar geleceklerine kani oldukları için El-beyzaîn'deki evlerinin anahtarlarını koyunlarında götürenlerin geçmiş zamanın sonsuz karanlığı içinde hicran ve hasretle yanan ruhları zannolunuyordu.

İlk gece İbni Haldun'un evinin karşısında, Endülüs'ün bir yatağında uyuduktan sonra, sabahleyin Elhamra sarayını görmek için yola çıktık.

Elhamra bütün Gırnata'ya nâzır ve hâkim bir tepenin üstünde. Bizi oraya îsal edecek olan yokuşu çıktıkça, renkleri koyulaşmış kırmızı tuğlalı, yüksek duvarları ve kuleleriyle haricen saraydan ziyade bir istihkâma benzeyen binaya yaklaşıyorduk. Arap evleri, kâşâneleri, saraylan harice karşı kapalı, bütün odaları, sofaları, dahilî aksamı, havuzlu, fıskıyeli, mermer döşeli latif ve müzeyyen avlulara nâzır. Şarlken'in Elhamra'ya rağmen inşasına başlattığı bitmemiş, metin fakat kaba sarayla sarnıçlar arasındaki zaviyede bulunan kapıdan girerek, İspanyalıların çiçekli nakışlarından dolayı olmalı, Mersin mabeyn-i hümayunu dedikleri yere dahil olmakla, Arapların ortadaki büyük havuzdan dolayı «Berîk» namı verdikleri büyük salonda bulunuyoruz. Ondan sonra sefirlerin kabul olunduğu arz odasına geçtik. İnce, zarif mermer sütunların baş üstünde tuttukları dehlizler, mabeyn-i hümayunlarındaki büyük ve birbirlerini takip ederek bitmek bilmeyen küçük kubbeler, Arabın icat ettiği istilaktitler, kırmızı, koyu mai, altın sarısı renkler, nakışlar o kadar ince, o kadar zarif ve şeffaf ki, onlarda muhtefi olan cevher-i sanatla bu güzelliklerin nebean ettiği eski Arap ruhu görünüyordu.

Elhamra'yı anlamak ve hissetmek için zannederim şarklı olmalıdır. Garplılar bu sarayda sukut-ı hayale uğruyorlar. Sarayda bir heykel, duvarlarda bir resim olmamasını garip ve büyük bir noksan addediyorlar. Halbuki bir şarklı bu hale teessüf eder, fakat şaşmaz. Avrupalılar Elhamra sarayı mimarlarını, sanatlarının kanununu bilmemekle veya hayal uğrunda feda eylemekle itham ediyorlar. Mimar olmayan gerçekten bir şarklı bu hale hiç teessüf etmez.

Yalnız mağlup ola ola Gırnata'da tutunmağa çalışan Endülüs melikleri, galiba, galibiyetten büsbütün ümitleri-

ni kesmişler ki, resim ve heykel yerine sarayın bütün duvarlarında, her sofasında, her odasında eski hatt-ı kûfi ile yalnız «Lâ-galibe illallah» yazılı. Halbuki hiçbir zaman Cenab-ı Hak yalnız ben galibim sizler mağlupsunuz, yalnız ben mevcudum, sizler ma'dumsunuz buyurmamış. Hiçbir resul böyle bir haber getirmemiştir. Halık'ın ahlâkıyle tahalluk ediniz denilmiş. Düşmanları galip değil de, nedir ya? Şarkın en büyük derdi olan böyle elim ve zelil tevekküllerle Endülüslüler tarümar ve âsâr-ı medeniyetleri hâkisar olmuş.

Diğer münkariz olmuş milletlerin, münhedim olmuş memleketlerin bakıye-i âsârı arasında dolaşırken, adam, maziyi Endülüs'teki kadar şedid hissetmiyor. Zira bu mazide hiçbir şey uyumuyor, hepsi, hepsi uyanık.

Mazi, fakat geçmemiş. Mazi, fakat intibaları, tesirleri, heyecanları bugündeki, bu andaki kadar canlı, keskin. Elhamra'da dolaştığınız zaman, bir Endülüs meliki tahtına doğru yürürken, giydiği sırmalar içinde mai bornozunun omuzuna attığı ucu yüzünüze dokunuyor; şehrin sokaklarında yürürken Berberî neferler size dirsek vurarak geçiyor, insan El-beyzaî'nin bir kâşânesinden çıkan nihayetsiz siyah gözlü, kalınca kırmızı dudaklı, Afrika'nın bütün ateşleriyle şule-nisar bir Arap kızını, beş yüz sene evvel geçtiği bir bahçede, bugün aşk ve sevda ile öpüyor.

Ne dil-rüba bir saray: «Sefirlerin kabul salonu». Burada Arap, nakışlarda, renklerde, o büyük pencerelerin tarz-ı mimarîsinde, bütün hazain-i sanatını sarfetmiş. Renkler arasında en ziyade hâkim olan kırmızı ile koyu mai. Bu renkler, bu nakışlar şark zekâ ve hayalinin münteha-yı garptaki bir sarayda doğan şafağıdır ki, altı asırdan sonra hâlâ teravet ve şebabetini muhafaza ediyor.

Elhamra bana, bir sahraya kurulmuş, içinde en yük-

sek fikirlerin, en ince sanatların baharı inkişaf etmiş bir çadır gibi geldi ki, kapısındaki mai atlas perdeyi açınca, Endülüs, eski Şam, Bağdad, bütün Arabistan zırhlı, miğferli askerleriyle, harbe, kahramanlığa teşvik eden şairleri, âteşin hatipleri, medeniyetin âmilleri olan âlimleriyle, sonraları fesad-ı ahlâktan esir olan halkı ile uzaktan uzağa sisler içinde bir rüya, bir serap gibi görünüyor.

Elhamra gösteriyor ki, hakikatten uzaklaşa uzaklaşa bir rüya-yı behiştîye dalmış Gırnata'daki Arap devleti, artık Endülüs'ten, vatanından büsbütün çıkacak, yerini, medeniyetini ve vatanını eski sahipleri olan o zamanki haşin ve mutaassıp İspanyalılara terk ve teslim edecektir.

(**Yeni kitap**, nr. 7, Teşrin-i sani 1927, s. 12-17)

YARIN ALESSABAH HÜCUMA MÜHEYYA OLAN OSMANLI ORDUSUNUN KARŞISINDA BİR YUNAN CENERALİNİN TEFEKKÜRAT VE TAHAYYÜLATI

Altı saatten beri devam eden muharebe, gündüzle beraber nihayete eriyor; pâ-yı siyahı tâ uzaktaki ufuklardan bazısına dokunmağa başlayan gece sessiz-sadasız attığı adımlarıyle takarrüp ederek, iki ordu arasında birkaç saat için siyah mürekkebiyle bir mütareke imzalanmağa hazırlanıyorken, Yunan cenerali istihkâmının bulutlara dokunur bir nokta-i mürtefiesinde dürbünüyle etrafı tarassut ediyordu. Gurubun âteşin al alevleri mağribde seyyar ve bî-karar olan bazı bulutları tutuşturduğu o esnada, Osmanlı ordusundan vakit vakit gelen güllelerin sada-yı mehib ve müdhişi, akşamın sükût-ı amîki içinde derelerden derelere, vadilerden vadilere aks ile bütün bir devletin bünyan-ı bekasını esasından sarsıyor; tâ karşıda sema-pâye bir dağın kenarında, ezhar-ı bahar ile donanmış bir memleket-i esatir yanıyor; sahranın şark tarafında tutuşmuş birkaç nahiyenin dud-ı siyahı, ahalisinin zaman zaman zuhur eden giriv ve feryadıyle akşamın sema-yı âsudegîsine doğru yükselip gidiyor; gayet uzun bir kervan-ı pür-figan teşkil eden Teselya ahalisi, asker-i mecruhları, «Etnika Eterya» cemiyetinin teslih ettiği gönüllüler, hepsi karma-karışık bir halde —baştan başa ateş almış bir azîm ormanın içinden feryad ederek kaçışan mahlûkat-ı vahşiye sürüsü gibi— birbirini çiğneyerek, birbirinin üzerine düşe düşe hendekleri doldurarak, adam-

lar, arabalar, atlar, toplar, kadınlar, çocuklar uçurumlara uçarak gidiyorlardı.

Zîr-i nazarında lerzan ve girizan olan bu temaşa-yı müdhişe karşı başını Atina tarafına çevirerek: «Ah Etnika Eterya! Daima kan, daima fesat isteyen bir cemiyet-i hafiyenin âmâl-i hunharanelerini icraya vasıta olanlar! Gelin de eser-i muvaffakiyetinizi görün!» diye feryat ediyordu. Bir sevk-i tabiî ile dürbününü Osmanlı ordusuna çevirdi. En hafif bir nesim ile temevvüc ederek saflar teşkil eder, en zayıf bir sada ile teheyyüc ederek silah-ı galibiyetlerine sarılır, bir emre, bir işarete muntazır ordunun karşısında birdenbire bütün vücudu dehşet ve hiddetle titremeğe başladı. Herkesten ziyade kendini temin ve iknaa ihtiyacı olduğundan bir raşe-i ser-tâ-be-pa-yı asabi ile yumruk göstererek söyleniyordu: «Titreyin, titreyin! Bu mevkii müdafaa eden askerin kim olduğunu biliyor musunuz? Hepsi bir hayal-i bî-misal-i istikbal ile mücehhez, müttehit, muti, genç, medeniyetin fedakâr askeri! Termopil'de, bir milyon İranîyi mahveden ecdadının vâris-i şecaati olan hayrü'l-halefleridir. Medeniyet-i hakikiyeyi her tarafa, hattâ Avrupa'ya kadar bunlar götürecek.»

Bu esnada bu fedakâr medeniyet askerinin Teselya'da köyleri ihrak ve yağma ettiklerini, büyük Napoléon'un Elbe adasından Fransa'ya tekrar girmesi gibi Girit ceziresinden kemal-i şan ve şerefle avdet eden kanlı Kolonel Vasoyi görmemek için gözlerini uğuşturuyordu. Bu mer'iyatı piş-i nazarından tard ve def etmek için âvaz-ı bülent ile: «Makedonya! Makedonya, Makedonya... Benimdir!» diye bağırıyor; yanındaki yaver-i harbi ise: «İstikbal, istikbal, istikbal... Sizindir cenera!!» diyordu.

İstikbal gibi sütre-i seraire bürünerek Teselya'yı, Makedonya'yı ceneralden evvel istilâ eden gece, âsâr-ı

sâlifenin bin türlü hâtırat-ı tarihiye, hayalat-ı şebanesiyle malamal olarak ceneralin, ordugâhının etrafını ihata etmeğe başlamıştı. Etrafını ihata etmeğe başladığı ordu ise gündüzkü beş saatlik muharebede gördüğü hücumlardan, savletlerden yorulmuş, kırılmış, ezilmiş bir halde toprakların üzerinde uyuyor, ayakta durmağa takati olanlar da mevkie hükm-ferma olan o azîm sükûneti ah ü eninleriyle inleten mecruhları taşıyorlardı. Bir taraftan erkân-ı harb heyeti yarın alessabah muhakkak addettiği Osmanlı hücumuna sebat ve mukavemet etmek için bir beyanname neşriyle askere cesaret ve metanet verilmesini tavsiye ediyor. Diğer zabitler gündüzkü muharebede Türklerin eline geçen esirlerin, toplarla tüfenklerin adedini mübeyyen raporları veriyorken ceneral Atina'ya seriyyen göndermek üzere şu telgrafı yazıyordu :

«Muzafferiyetimiz pek şanlıdır. Yarın tekrar başlayacağımız muharebeden sonra artık Teselya'da Türk askerinden bir fert kalmayacağına emin olmanızı ve tarihlerin sahaif-i ebediyesine şeref verecek olan bu muzafferiyetimiz için kiliselerde âyin-i ruhanîler, Atina'da şehrâyinler icrasını vatanperverlik namına ihtar ederim.

Ceneral

....

Şimdi ceneral bir büyük aşk ve şevkle taburların arasına girerek, askerin kırılmış cesaretini tamir, büsbütün mahvolmuş metanetini ihya için :

«Askerler! Sizler medeniyet-i atîka-i Yunaniyeyi yalnız dünyanın bir cihetine değil, bütün cihana neşretmek vazifesiyle mükellefsiniz. Toplarınızdan çıkacak alevler insaniyetin en muzlim köşelerini tenvir edecek, tüfenklerinizden çıkacak kurşunlar hiss-i medeniyeti her kalbe ilka eyleyecektir!.. Aşil'in ahfadı olan kahramanlar! Siz-

ler yalnız asker değil, Eflatun'un, Sokrat'ın, Epîkür'ün sülâlesinden gelmiş birer filozofsunuz; şan ve şeref, Makedonya sahralarında sizleri bekliyor. İleri! İleri!»

İleri, ileri ama Aşil'in ahfadı bu ferman-ı sevke muhakkirane horultularıyle cevap veriyor; ayakta duran büyük feylezoflar ise ikide birde gözleri kapanarak o dakikada hikmet-i hilkatin ihtiyacat-ı latifesinden olan uyku, Makedonya'da kendilerini bekleyen şan ve şereften ziyade gözlerine giriyordu. Ceneral, gizli gizli, istihsal ettiği bu hakikat-i mesrukadan, bu hayal-i ikbalinin gaybubetinden sonra zulmetler içinde kaçar gibi attığı adımlarıyle mevkiine avdet ediyor, düşünüyordu: Yarın alessabah hücum edecek o müdhiş Osmanlı ordusuna bu askerle mukavemet olunacak!.. Yarın şafakla beraber burası en dehşetli bir hücum ile dünyada emsali görülmemiş bir mukavemetin kanlı meydan-ı imtihanı olacak!.. Atina'nın, Etnika Eterya'nın istilâ için hazırladığı bu kahraman askerler, şimdi burada müdafaaya mecbur olacak! Ben demin «ileri, ileri» diye bağırdıkça hepsi ayaklarının ucuna doğru bakıyordu. Ah! Gözler, ayakların uçlarına, toprağa değil vâsi ufuklara, büyük şehirlere, azîm kıt'alara mün'atıf olmalı! Yarın şafakla beraber hücum... Askerlikçe bu muhakkak! Ya burası da diğerleri gibi mukavemet edemezse?.. Ah! Bu bulutlar içindeki istihkâm-ı âheninimin burc u bârusunda da Osmanlı bayrağı mı temeyyüc edecek?

Zihnini istilâ eden bu fikrin dehşetiyle nefsine gelen sektelerden dolayı rahatça teneffüs etmek üzere başını saf ve şeffaf semaya doğru kaldırdı...

Hilâl!.. Teselya'nın o sâkit, o âsûde gecesinde, sipihr-i lâciverdînin bir paye-i bülendinde duruyordu...

Ceneral birdenbire başından vurulmuş gibi ayağa

kalkarak çıldırmış gibi : «Sön, sön, ey şule-i meş'um.. Sön!» diye feryat ediyordu; bilâkis, hilâl bâlâ-yı ser-i hayalâtında daha ziyade revnak ve ulviyetiyle nurlar serpiyordu. Ceneral, elleri yanlarına sarkmış olduğu halde iskemlesinin üzerine düştü. Ah! Harareti var, yanıyor; vücudu, beyni ateş içinde... Gözleri yarı açık, yarı kapalı; hem uykuda, hem uyanık! Vücuduna dokunan yerleri yaralar zincirlere sarılmış gibi, içine düştüğü tarihin silsile-i vukuatından kurtulamıyordu. Gözünün önünden hadsiz hesapsız asker geçiyordu. Geçiyor... yüz bin, beş yüz bin, bir milyon asker geçiyor... Lâyenkatı geçiyordu. Hararetin şiddetinden sayıklamağa başlamıştı:

— Bu nihayetsiz, bu bitmek tükenmek bilmez asker kimindir?

Zalam içinde bir ses kendisine cevap veriyordu:

— Osmanlı askeri!

Boğulur gibi bir halde iskemlesinden sıçrayarak gözlerini uğuşturuyor, vakt-i hücum olan sabahın ağarmağa başlayıp başlamadığını anlamak için maşrıka doğru bakıyordu. Maşrıkta daha şafaktan eser olmadığı gibi ileri karakolların da hücuma dair hiç bir işaret vermediklerini görünce tekrar sandalî-i hayalatı olan iskemlenin üzerine düşerek ateş içinde yanan başı arkasına sarkıyordu. Yine gözünün önünde bir mevki-i mahşer gibi asker toplanıyor, toplanıyor, lâyenkatı toplanıyordu!..

Ceneral dehşetle gözlerini açarak, halecan içinde maşrıka nasb-ı nigâh etti. Yunan ilâhelerine maskat ve mesken olan Olemp dağları şevahik-i semaviyesinin mâfevkinde penbe bir şule sönüp parlıyordu. Vakt-i hücum olan sabaha nişane addettiği bu şule her dokunduğu yeri yaka yaka dolaşarak, şimdi piş-i nazarında duş-ber-duş-ı itilâ olan cibal birer yanardağ gibi âteş-feşan görünmeğe

başlayınca hemen zabitleri yanına celb ile ric'at emrini verdi. Bu emri biraz hayretle telâkki eden zabitâna mecal-i sühan bırakmamak için: «Ric'at! Ric'at!» diye bağırıyordu. Bu emir, gayet gizli, kulaktan kulağa tebliğ olunarak tekmil ordu birdenbire her taraftan ric'at etmeğe başladı. Daha sabahtan eser yoktu. Bütün ordu gece yarısı zuhur etmiş bir hayalden kaçıyordu!.. Kendilerini takip eden hayalin piş-i dehşetinde, mütefekkir, yorgun, meyus, perişan bir halde ric'at ederken, ceneralin telgrafındaki ihtar-ı vatanperverane üzerine bu ordunun kazandığı şanlı muzafferiyet için kiliselerde âyin-i ruhanîler, Atina'da şehrâyinler icra olunuyordu.

(**Servet-i Fünun**, Nüsha-i mümtaze, İstanbul 1313/1897, s. 28-32)

KAHRAMAN TÜRK ZABİTİ

Gelibolu şibh-i ceziresinin ileri siperlerinden varid olan mektubunuz resûlân-ı peyam-âverâne gelen ilhamât-ı necat kadar bülenddir. Siz, orada İslâmiyet'in, Türklüğün vücudunu, bütün insaniyetin sıhhatini canlar vererek temin ederken bilmem niçin bir-iki şair ile benim sıhhatimi sormağa lüzum görüyorsunuz? Evet biliyorum, denizden, karadan şibh-i cezireye dökülen tufan-ı ateşe karşı pâ-ber-câ-yı sebat ve mehabet olan ilk millet sizsiniz, yine sizsiniz ki Balkan hezimet-i rezilesini icaz-nümâ bir kudretle maziden silktiniz, Gelibolu şibh-i ceziresini istikbalin âfâk-ı ebediyetine bir hilâl-i ikbal-i Osmanî gibi ta'lik ettiniz. Bugün Türklüğün hudud-ı hayatı olan Seddülbahirlerde, Kum Kalelerde atebe-i millete yüz süren dalgalar oradan geçecek seyyahlara, hattâ asırlara: «Ey yolcu! Ey asır! Biraz tevakkuf et, burası Gelibolu şibh-i ceziresidir. Türkler, İngiltere'nin, Fransa'nın kuva-yı bahriye ve berriyesine göğüs gererek dünyanın en kahraman milleti olduklarını burada da ispat ettiler, bu gördüğünüz semadan denize, denizden karaya, taşlara, topraklara, her yere seyyal ve seyyar ateşler yağarken, Türkler görülmemiş bir aşk-ı vatan ile şarkı söyleyerek hücum ediyorlardı. Ey asırlar! Buradan geçerken medeniyetinin galebesi için müttefiken harbeyleyen İngiltere'yi, Fransa'yı berren ve bahren mağlup eden Türk kahramanlarının hâtıra-i ebediyelerini kemal-i hürmetle eğilerek selâmlayın!» diyecek ferda-yı muzafferiyetinizde doğan her gün, vatanın ebediyetini temin ve tenvir ediyor. Yaşasın Türk kahramanları!

(**Tanin,** nr. 2362, 3 Temmuz 1331/16 Temmuz 1915)

YARALI BİR ASKERLE

Diyordu ki: Dört gün evvel yine hücum ettik. Siz bizim Çanakkale hücumlarını görmediniz mi?

— Hayır. Ben değil, o hücumları dünya da görmemişti...

— Süngülerle hücum ettik. Ne kadar düşman çiğnedik. Ne kadar vakit geçti bilmiyorum, ayaklarımda, bacaklarımda bir yaşlık duydum, baktım, denize girmişiz!.

Demek Çanakkale muhacimleri, İslâmiyet'i, kumları birer kıvılcım olan çöllerden muazzam ve muzaffer olarak geçirdikten sonra atını o zaman aksâ-yı arazi addolunan sahilden ummana sürerek: «İlahî! Bu derya-yı bî-intiha mâni-i meşy ü hareket olmasaydı İslâmiyet'i daha ileri götürürdüm» diyen serdar-ı cihangir-şiar Arabın azim ve cezmiyle, hâlet-i ruhiyesiyle muharebe ediyorlar.

Balkan hezimetinden sonra, bu vatanın, evladına medfen olmaktan başka bir meziyeti kalmamıştı. Kıt'alar zaptı, payitahtlar muhasarası, İstanbul fethi, Silistre, Plevne müdafaaları altı yüz senede kazanılan şan ve şöhretler velhasıl hep bu güneşler sönmüş, serâser vatan bir ridâ-yı siyah-ı matemle örtülmüştü. Her tarafımızda sönen güneşlerin bakiye-i envar-ı bî-kararı iltica edecek köşeler taharri ederek, yalnız azm-perver kalblere sığınmıştı. Asker! Sen bu vatanı ne kadar yükselttin, ne kadar büyülttün.

Çiftçi! Sen tabiatla karşı karşıya gelerek tarlanda çalışırken, başının üstünde dağ tepelerinin rüzgârları ayaklarının altında Anadolu nehirleri geçerken, etrafından güneş esiyor gibi ziyalar, şuleler akarken, tarlada buğday başakları önünde eğilirken sen ne sâkit, ne mutî ne müfid bir rençbersin.

Rençber! Vatan seni imdadına çağırıp da orağı bırakarak silâhı eline aldığın zaman, piş-i celâdet ve şevketinde ne taht ve taçlar eğilmiştir. Şark ve garpta kıt'aların, ikbal ve iclâlin, şan ve şerefin ebvab-ı meshuresini yerinden sökmekle me'luf kollarınla küre-i arzdaki altı asırlık mevkiinden sukut etmiş olan bu vatanı kıyametler içinde kaldırdın. Daha yükseklere, göklere çıkar. Bu vatanın yeri hilâlin mevkiidir.

İclâl, 1924, s. 71-73.

TÜRK MİLLETİNİN DEHASI

Einstein'ın eser-i deha olan nazariyesi ilim âleminde nasıl bir kıyamet-i fikriyeye bàis olduysa orada, Asya-yı sugrada bir milletin, Türk milletinin dehası da mebhasü'l-milelde, tarih-i âlemde bir inkılap vücuda getirse sezâdır.

Bu millet on seneden beri Afrika'da, Avrupa'da, Asya'da cihan ile çarpıştıktan sonra müttefikleri ile beraber yaralı, bî-tab düştü. Yerde iken silâhını elinden aldılar. Ordusunu dağıttılar. Şark alevler içinde! Düştüğü yerde vatanın her mesamından bir volkan fışkırdığını görüyordu. Yanmış vatanın dumanı evlâdının dud-ı âhıyle göklere çıkıyordu. Ufuklar nazar-ı bîtabına ebvab-ı ümidini, minarelerinden sema-pervaz olan ilahî nağmeler kanatlarını kapamıştı. Bir de biliyordu' ki, İslâmiyet'in müessisi Arap, muavin-i kalemi Acem, muhafızı Türk'tü.

Asya bâlin-i ihtizarında ağlıyorken Avrupa'dan Yunanistan'ın, asrın en son, en mükemmel âlât-ı harbiyesiyle mücehhez bir ordusu bu ağır yaralıya saldırıyordu. Bu hal-i ihtizarın dünya seyrine çıkmışken o topraklar üstünde terkolunmuş bu kimsesiz yetimin, bu dünyaya hâkim olmuş altı yüz senelik saltanat-ı muhtazıranın başı ucunda sevgili evlâdından biri, bir Mustafa Kemal peyda oldu. Bütün âlem birbirinden bu kimdir? diye soruyordu. Bir âsidir diyordu, Avrupa! Bir deha-yı rehadır, diyordu vatan! Yangın çıkıyor diye bağırıyordu, düşmanlar. Bir güneş çıkıyor diyordu hâtif!

Zaten bir pîr-i sefid-ser, uçmağa hazırlanmış ruhunun, başına konmuş nuranî kanatları olan beyaz saçlarıyle türbe-i Selim'de Türk'ün, İslâmın dua-yı selâmeti için gece yarıları secde-i vecde kapandığı zaman, topraktan derinden derine gelen Selim-i evvel'in sadası demiş ki «Ağlama! Ben milletimi Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya emanet ettim!» İşte halkın kuva-yı milliye'ye imanı böyle idi.

Bununla beraber millet ağlıyor, bir zaman en büyük, en mağrur saltanatların burc u bârûsunda temevvüc ettikten sonra âfâk-ı ümid-i millete bir perde gibi kapanan sancak ağlıyor, rüzgâr ağlıyor, Boğaziçi gözyaşları dökerek cereyan edip gidiyordu.

Bu hale karşı bütün Anadolu'nun üzerinden ilâhî bir ra'şe geçti. Zira kalbinin en hassas bir noktasına, bin şu kadar seneden beri nev-i beşerin geçirdiği tufan-ı hadisat, sademat-ı inkılap arasından kurtararak hıfzettiği «Uluvv-i cenab ve istiklâline» dokunulmuştu. Bir millet harbeder, mağlup olur, mağlubiyetinin netâyicine katlanır. Fakat onun kendinin bile bilmediği histen daha rakik, hayattan daha ziyade bir ciheti, bir noktası vardır ki oraya dokununca mahvolmuş gibi görünen büyük milletlerin pek amîk ve payansız olan menabi-i deha ve hamasetinden hasıl olacak şerareler birer yıldırımdır ki isabet ettiği devletin bünyan-ı mülkünü sarsar. Şüphe yok ki Gazi Mustafa Kemal Paşa asırların nadiren yetiştirdiği bir dâhidir.

O dâhi, âlem-şümul bir sadme ile düşmüş milletini, bir millet için lem'a-i basar olan iki üç sene içinde dest-i dehasıyle, çocukluk devresini geçirmeden, neşv ü nemaya hacet kalmadan topraktan Hazret-i Âdem gibi tam, mükemmel hilkatten kaldırarak «İleri, Akdeniz'e!» dedi.

Arkasından mevcudiyeti cerihadar edilen bin sene feryad ediyordu.

İşte Afyonkarahisar'ından taarruza geçerek, dostlarının alkışları içinde Bizans imparatorluğunu tekrar tesis etmek sevdasında bir devletin kuva-yı mevcudesini mahveden Türk ordusu o bin senelik menabi'den aldığı silâhlarla mücehhez idi. Her şeyi alınmış Türk'ün kendisinde kalan yegâne âmil ruhu idi. Bu, ona kâfi idi.

Bu anâsır, bu kabiliyetler, bu menabi meydana çıkmak için Mustafa Kemal Paşa gibi bir dâhiyi bekliyordu. Bir deha inkişaf-ı âsârını göstermek için etrafında Anadolu'nun Türklüğe şeref veren erkân-ı askeriyesi Büyük Millet Meclisi gibi anâsıra, muhite muhtaçtır. Zira deha, anâsır halk edemez.

Yalnız Anadolu'nun vazifesini pek ziyade işkâl eden kaba bir düşmanla uğraşmasıdır. Yunan bir millet değil murdar bir illet. Memleketlere kolera gibi giriyor, katil gibi, yangın gibi mazlumlarla harabeler bırakarak çıkıyor.

Siyaset, malikâne-i dehasının haricinde olduğu için bir zaman Yunan ilkaatına aldanarak Yunanı müdafaa maksadıyle Türklerin geçtiği yerlerde birer harabe bıraktığını söyleyen şair, bugün dünyada olsaydı silâh-ı satvetin önünde kaçan Yunan sürülerinin geçtiği yerlerde nişanelerin, izleri olan silâhsız şehit ve şehidelerin, müdafaasız makbere ve harebelerin piş-i azîm ü hazininde belki azab-ı vicdan ile ağlardı.

Asker! Silâh-ı satvetinin piş-i mehabetinde tac ve tahtların eğildiği zamandaki büyüklüğü tekrar gösterdin. Vatanın maneviyatını hilâlin bulunduğu mevkie kadar ilâ ettin. Sabır ve metaneti, necat ve safveti, aşk-ı istiklâli muzaffer eden ordun sayesinde vicdan-ı nev-i beşere karşı istihsaline ibraz-ı istihkak ettiğin sulhde, esasen arslan yatağı olan köyün, yurdun seni idare eden bu ellerde şenlik ve ilim ve hüner ocağı olacağından da emin ol ve şevketinle bin yaşa!

İclâl, 1924, s. 28-32.

MEKTUP

13 Kânun-ı evvel 1916
Perşembe

Nur-ı aynım efendim Hâmid'im,

Buraya geleli sana niçin mektup yazmadım. Niçin yazamadım, bilmiyorum. Galiba kendimi şimdi bilmeğe başladığımdan dolayı! Bir müddetten beri burada seninle beraberim. İştigalim, tevaggulum seninle. **Finten** burada, mütalaa ettim, hâlâ okuyorum, okumakla bitmez bir kitap! Bir kitabe-i kâinat gibi. Kitabının şemmesi, hevâ-yı nesimîsi, baharı, şitası, kusuru, noksanı var; kitabe-i tabiat gibi. Fikrimi sormadığın bu kitabına dair herkes gibi ben de bir iki kelime söyleyeceğim.

Eserinin tiyatroya nisbeti pek az. Londra'ya aidiyeti de pek çok değil. Güzide şair Şeyh Galib'in başlarken yeri göğü birbirine katan **Hüsnü Aşk**'ın mukaddeme-i kıyamet-nümûnunun bir devam-ı mütekâmili veyahut seraser ve nihayet derecede lirik bir kitap. Nef'înin bir büyük kasidesine dehanın bir naziresi. Bern sefaretine gelen gazetelerin içinde okuyup tekmiline vakit bulamadığım Cenab Şehabeddin Bey'in mütalaasında Nedim'in —kalbin teşrih-i tıbb-ı ihmirarı müstesna— dil-rüba bir gazeli! Üzerinde kıyametler kopan bir denizin dalgaları Finten'i Davalaciro'nun bulunduğu vapurun güvertesine atıyor. Emvâc-ı peyâpey-res-i hadisat arasında mecrâ'yı emele bu

kadar muvafık ve müsadif bir dalga galiba âgûş-ı âşıkaneden daha az haşin imiş ki, vapurun üzerine bırakır bırakmaz, Davalaciro'ya doğru koşarak «işi» soruyor. Malum ya Avustralya'daki kocasını öldürmek işi. Finten'i bu derya-yı bî-intihâ-yı mütemevvicin içinden ıslanmayarak çıkmış zannediyordum. Sırsıklam, diyorsun, olamaz. Gecelerin ka'rından nebean ederek denizlerde gezen hayal veya semadan yıldızlarla inerek denize giren leyal ıslanmaz.

Shakespeare, Victor Hugo, sen, tiyatro piyeslerinizde bir kambur, bir cüce, nevâkıs veya zevâid-i hilkat, münkesir veya münkarız cisimler içinde feryat eden ruhları tasvir ediyorsunuz. Fakat onlarınkinde adem-i muvaffakiyet-i hilkat olan müstesnalar az. Seninkinde çok. Aheng-i umumi-i tabiatı ve sıhhat-i tabiiye-i hilkati ihlâl eden bu müstesnaların kesreti cihetiyle eserinin bazı yerleri tiyatroluktan çıkarak bir «excentricité lyrique» oluyor. Bir de tiyatronda en reel olması lâzım gelen yerler mahz-ı hayal iken, kevâkibin mâ-fevkine çıkacak kadar hayal olması lâzım gelen yerler vekayi-i hakikiye gibi musavver! Mesela mehtaplı bir gecede mezaristanda ecsâm-ı mayiadan addolunacak heyet ve kıyafette, sim-abvâri elbise iktısa etmiş ölüler, âdeta bir çay ziyafetindekiler gibi konuşuyor. «Akıllı uslu» bir bezm-i ülfet! Davalaciro ile Finten'e ait temaşalar âli! Davalaciro! Hindistan'daki yanardağların bu evlâd-ı cibal hısali, yirminci asrın kerime-i fâciresi, Londra'nın âfet-i nâiresi olan Finten'in odasında görünüyor. Bu odada her şey zî-hayat! Yunan ilâhelerinin ilhâmat-ı aşkından, Cléopatre'ın erike-i ibtilâ ve istilâsından, kadınlığın cevâzıb-ı sevdasından perdelere, kapılara, şamdanlara kadar bütün eşya zî-hayat! Yatağın perdesi kendi kendine açılıyor. Levnini, ırkını, kendini düşünerek Himalaya dağlarının üzerinden baktığı bu yatağın, bu hoşruba, bu bî-payan uçurumun kenarında başı dönerek sen-

deliyor; bu halde şaşaa-yı zafer içinde odaya giren Finten, nazenin nevazişler, ruha temas eden nermin ve dil-nişin naz ü niyazlar, hep bu kadınlığın kıvılcımları, bu volkanın ateşlerini tar ü mar ediyor.

Kaptanın yerinde yalnız, bir âvâz-ı bülend-i vahşiyane ile ber-vech-i âti tagannüm eder; Davalaciro umman ile yalnız kaldığı zaman taganni eden Finten'in odasında sahibesine, Bibi'ye yalvarır, niyaz ederken, o vahşi ve muazzam sesinde Hind ü Sind'in ağladığı işitiliyor. Emin ol ki **Tayflar Geçidi**'nde Dante'ler, Shakespeare'ler, Sadi'ler, Victor Hugo'lar geçitte tevakkufla dünyada kendilerinden birinin tasvir ettiği bu hali temaşaya vakf-ı nazar-ı takdir ederler. Böyle bir iki temaşası istisna edilirse **Finten, Eşber**'den, hattâ **Zeynep**'ten daha güzel mi? Tekrar okumak üzere şimdilik **Finten**'i kapıyorum. Kapamasam benim de mütalaalarım bir kitap olacak. Mektuplarını büyük bir teessürle mütalaa ettim. Bu teessüratımı gelecek mektubumda yazarım.

Gerek senin, gerek harem-i muhteremenin sıhhat ve rahatınız kemalde olduğunu haber almağı pek arzu ediyorum. Bilmem hatırında mı? Ben İstanbul'da iken sen buraya geleli pek rahat edemedin, biraz seyahat et demişlerdi. Dediğin gibi buraya geleli sıhhatçe çok istifade ettim. Fakat sizi ve kendisini, kendisine lâyık bir surette müdafaa eden vatanı pek göreceğim geldi.

Romanya da düvel-i galibeden olmak için ilân-ı harb edip de düvel-i gaibeden olanlara iltihak etti. Taksim-i gurama ediliyor. İstanbul'da yakında mirasyedi olacak inşallah.

Nâsiye-i bülendini takbil ederek sana ve harem-i muhteremene arz-ı uhuvvet ve hürmet ederim, büyük biraderim efendim.

(**Edebiyat-ı umumiye mecmuası,** nr. 11, 31 Kânun-ı evvel 1332/13 Ocak 1917, s. 192-193)

SÖZLÜK

ab : su
âfâk : ufuklar
âfâk-ı âsudegî : rahat, huzur ufukları
âdât : âdetler
adavet : düşmanlık
adem : yokluk
adem-i husul : ortaya çıkamama
adem-i merkeziyet : bir merkezden değil, tek teşekkülün kendi kendini idare etmesi
adem-i muvaffakiyet : başarısızlık, muvaffakiyetsizlik
âfet-i nâire : yakıcı güzel
âgûş-ı nevazişkârâne : okşayan, gönül alan, iltifat eden göğüs, kucak
âhenin : demirden, demir gibi, pek sağlam
ahfad : hafidler, torunlar
ahibba : dostlar, tanıdıklar
ahterân : yıldızlar
ahu : ceylan
ah ü enîn etmek : inlemek
akaid : akideler, inanışlar
akıbet : son, sonunda
akıbet-i deha-sûz : deha yakan son
aksam : kısımlar
aksâ-yı arazi : arazinin en sonu
aks-endaz-ı letafet : güzelliğin çarpıp durması
akvam : kavimler
alâka etmek : ilgi duymak, aşık olmak
âlâm-ı hayat : hayatın elemleri
âlât : âletler
âlem-i zîbâl : kanatlı âlem, kuş âlemi
alessabah : sabahleyin, erkenden
âlî : yüce, yüksek

allâme : çok bilgin
âmâde bulmak : hazır bulmak
âmâl-i hunhârâne : kanlı emeller
âmik : derin
âmirâne : amircesine, emrederek
amûd : direk, sütun, dik, dikey
an'anat : an'aneler, gelenekler
anâsır : elemanlar, unsurlar
ârâm : durma, eğlenme, dinlenme
ârâm etmek : durmak, dinlenmek, karar kılmak
âri : hür, -sız
arz-ı uhuvvet : kardeşlik, dostluk, bağlılık sunma
âsâr : eserler
a'sâr : asırlar, yüzyıllar
a'sâr-ı sâlife : geçmiş asırlar, geçmiş yüzyıllar
asr-ı münhedim : yıkılmış, harap olmuş yüzyıl
Asya-yı sugra : Anadolu
atebe : eşik, basamak
âteşbâr : ateş yağdıran
âteş-feşan : ateş saçan
âteşin : ateşli, ateşten, canlı
atf-ı nazar : göz atma, bakma
atık : çıkık
avâlim : âlemler, dünyalar
Avâmil : Arapçada kelime sonlarının okunuşuna tesir eden hususları anlatan dilbilgisi bahsi
avâmil : âmiller, sebepler
avâmil-i sanayi : güzel sanatları işleyenler, güzel sanatlarla uğraşanlar
âvâze : ses, bağırma
âvâz-ı sürud-ı sermediyet : süreklilik, ölümsüzlük şarkısının sesi
avdet etmek : dönmek, geri dönmek
azamet-nümâ : büyüklük gösteren
azîm : azametli, büyük, ulu, iri
azîmet : gidiş, gitme
azm-perver : gayretli
azmü cezm : kesin karar
Bağ-ı İrem : Cennet
bahren : denizden, deniz yoluyle
Bahr-i muhit : okyanus

bâ-husus : hususiyle, en çok, hele
bâis-i hayat : hayata sebep olan, hayat sebebi
bâis olmak : sebep olmak
bakiye-i envar-ı bî karar : kararsız ışıkların kalıntısı
bâlâ-yı ser : başın üstü
bâlin-i ihtizar : ölüm döşeği
bedayi : eşi ve benzeri olmayan, güzel ve mükemmel şeyler
behimiyet : hayvanlık hali
behişti : cennete mensup, cennetlik
behiye : güzel
belde-i bedia : güzel şeyler
berren : karadan, kara yoluyla
ber-vech-i âti : aşağıda görüleceği üzere
beyaban-ı bî-payan : sonsuz, uçsuz bucaksız çöl
beyn : ara, arada
beytiye : eve ait malzeme
beyyinat : şahitler, deliller
bî-haber : habersiz
bîhâbü tâb : uykusuz ve halsiz
Bina : edilgen ve dönüşlü fiillerin esasını konu alan kitap
biraderan : biraderler, erkek kardeşler
bî-tab : bitkin, yorgun
bî-tabî-i nekahat : nekahat halsizliği
bu'd-ı nâ-mütenahî : sonsuz uzaklık
burc-ı sema -pervaz : göklere ulaşan burç
burc-ü baru : kalenin en yüksek burcu
bünyan : yapı, bina
bünyan-ı beka : ölümsüzlük yapısı
bürudet : soğukluk
câh : makam
cami olmak : toplamak
can-hıraş : yürek paralayan, iç tırmalayan
celbetmek : çekmek
cemal-i mütebessim : tebessüm eden yüz, güzellik
cemiyet-i hafiye : gizli cemiyet, gizli teşkilât
Cengiz-pesendâne : Cengiz'in beğeneceği tarzda; Cengiz gibi zalimce
cereyan etmek : akmak
cerihadar : yaralı
cevâzıb-ı sevda : sevda çekicilikleri; kadınlık cazibesi

cevv-i **heva** : hava boşluğu
cezbetmek : kendine çekmek
cezire : ada
cibal : dağlar
cidal : kavga, savaş
cihan-şümul : her yanı kaplayan, dünya çapında
cûşan : coşan, coşkun
cûşu huruş etmek : coşmak, taşmak
çehre-i nev-civanî : gençliğin taze yüzü
çeşm : göz
dağdağa : gürültü, patırtı
dağdağa-i mahşer-nüma : mahşere benzer gürültü
dâhiye : musibet, felâket
dâi : dua eden, duacı
damen-i kühsar-ı gam-güsar : dert ortağı, dağın eteği
darabat : darbeler, vurmalar
darülfünun : üniversite
deha-yı reha : kurtuluş dehası
Dersaadet : İstanbul
derun : iç
deryâ-yı bî-intihâ-yı mütemevvic : dalgalı uçsuz bucaksız açık deniz
dest-i muhâleset : dostluk eli
devâhi : felâketler, musibetler
deveran etmek : dönüp dolaşmak, dolanmak
devr-i ahîr : son devir, son dönem
devr-i inkılâb : inkılâp devri
dil-ârâm : gönül alan, gönül okşayan, gönlü dinlendiren
dil-nişin : hoş, latif
dil-nüvaz : gönül okşayan
dil-rüba : gönül kapan, gönlü alan
divit : genellikle kuşak arasında taşınan, kalemliğiyle hokkası bir arada yazı takımı
dûd : duman
dûd-ı siyah : siyah duman
duhul : girme, giriş, dahil olma
dûrâdûr : uzaktan uzağa, uzun uzadıya
duş-ber-duş-ı itilâ olmak : yükselmek için omuz omuza vermek
düvel-i gaibe : yok olan, kaybolan devletler
düvel-i galibe : galip devletler
ebniye-i âliye : yüce binalar

ebvab : bâblar, kapılar
ebvab-ı meshure : büyülenmiş kapılar
ecsam-ı maiye : su gibi cisimler
edebiyat-ı âliye : yüksek seviyede edebiyat
edevat : vasıtalar, âletler
efkâr : fikirler
ekalim-i mutedile : ılıman iklimler
elsine : lisanlar, diller
elsine-i kemal : olgun hale gelmiş diller
Emsile : fiillerin çekim örneklerini içine alan ilk kitabın adı
emvac-ı peyâpey-res-i hadisat : hadiselerin tedricen ulaşan dalgaları
emval : mallar
envar : nurlar, ışıklar
enzar-ı mütecessisâne vü muahazekârâne : tenkit edici ve meraklı bakışlar
erbab-ı sanayi : güzel sanatlarla meşgul kimseler
erike : taht
esatir : masallar, mitolojiler
esbab : sebepler
esir-i âlâmü ıztırap olmak : elemlerin ve ıztırapların esiri olmak
eş'ar : siirler
eşhas : şahıslar
eşhas-ı musavvere : tasvir olunmuş şahıslar
etvar : tavırlar
excentricité lyrique : lirik, gariplik
eyyam : günler
ezhar : çiçekler
fakr : fakirlik, yoksulluk
fasahat : güzel, doğru ve açık seçik konuşma
felemenk küpe : bir cins elmas küpe
fenâyâb olmak : yok olmak
ferda : ertesi gün
fikr-i dakîka : ince düşünce
füruzan : parlak, parıldayan
gaybubet : kaybolma, yok olma, gözönünde olmayış
germiyet : hararet, sıcaklık
gıriv : bağırma, bağırışma
gird-bad : kasırga, hortum
girizan : kaçan, kaçıcı
girye-bar olmak : ağlamak, gözyaşı dökmek

gîsû-yı zer-tar : sırma saç
gubar : toz
gubar-ı gam-âlûd : kederli, hüzünlü toz
gubar-ı hüzn-âlûd : hüzünlü toz
gurub etmek : batmak
gûşe-i nisyan : unutma köşesi
gûşe-i sebz-gûn : yeşil renkli köşe
gülbûn : gül biten yer
güzar : geçme, geçiş
güzar etmek : geçmek
gûyide : seçkin, seçilmiş, beğenilmiş
hab : uyku
hab-ı nuşin : tatlı uyku
hâbide : uykuya dalmış
hacle-i visal : birleşme, kavuşma odası; gerdek odası
hadid : hiddetli
hafî : gizli
hâfiyâne : korkakçasına
hakaik : hakikatler, gerçekler
hakikat-ı mesruka : saklı hakikat
hâkister : ateş külü
hakkolunmak : kazılmak
halecan : kalp çarpıntısı
halel-pezir olmak : bozulucu olmak, halel bulucu olmak
halel vermek : bozmak
hâli : boş, tenha
hal-i inkisar : kırılma, gücenme hali
hamaset : kahramanlık
hâmi : himaye eden, koruyan
hâmil : gebe
hanende : şarkıcı
harem-serâ-yı ruh : ruhun mahrem sarayı
hasail-i âliye : yüce hasletler
hasbıhal etmek : sohbet etmek
hasîse : kötü huy, fena tabiat
hassasiyet-i rakika : ince duygusallık
hasud : kıskanç
hâtif : sesi işitilip kendisi görülmeyen
hatt-ı müteharrik : hareketli hat
havass-ı hamse : beş duyu (işitme, görme, tatma, koklama, dokunma)

havayic-i zaruriye : gerekli ihtiyaçlar
havf : korku
hayalat-ı şebabet : gençlik hayalleri
hayal-ı bîmisal : emsali, eşi benzeri olmayan hayal
hayal-i zulmanî : karanlığa ait hayal
hayat-ı galeyan-engîz : galeyan koparan hayat
hayrü'l-halef : hayırlı oğul
hazain : hazineler
hazan : sonbahar
hem-âheng-i halecan : kalp çarpıntısına uygun
hevâ-yı heves-i masumane : masumca arzular
heyet-i içtimaiye : toplum, cemiyet
heyet-i mecmua : bütün, toplam
hıfzetmek : saklamak
hısal : huylar, tabiatlar, ahlâklar
hıyaban : iki tarafı ağaçlıklı yol
hidemat-ı âdiye : adi, basit hizmetler
hiffet : hafiflik, hoppalık
hilâf-ı itiyad : alışkanlığa aykırı
hitâm : son
hubb-i millî : millet sevgisi
humret-i hicab : utanç kırmızılığı
hun-ı mazlum : mazlum kanı
huş-rüba : akıl kapan
hutut : hatlar
hutut-ı inhitat : çökme, çöküş hatları
hutut-ı zerrin : altından hatlar
hüküm-ferma : hüküm süren
hülefâ : halifeler
hürmet-i dindarâne : dindarca saygı
hüsn-i hat : güzel yazı
hüsn-i rikkat-âver : merhamet uyandıran güzellik
hüsün : güzellik
ıkd-ı Süreyya : Ülker denilen ikişer ikişer karşılıklı yıldız kümesi
ıyd-ı nürânûr : ışıklı bayram
İberî : İber yarımadası halkı
ibraz etmek : meydana çıkarmak
ibtida : önce
ibtida etmek : başlamak
ibtidar etmek : bir işe sür'atle başlamak
ibtida-yı şebabet : gençliğin başlangıcı

icaz-nümâ : bir mucizeyi andıracak kadar eser ve ustalık gösteren
icbar-ı sükût : sükûta zorlama
iclâl : büyültme, gösterme, ikram
iclâs etmek : oturtmak, oturtulmak
icra-yı hükm etmek : emri yerine getirmek
icra-yı lu'biyat : (tiyatro) oyunla ilgili eğlenceler yapmak
ifna : yok etme, tüketme
ifşa etmek : açıklamak
iğbirar : kırılma, gücenme
ihlâl etmek : bozmak
ihmirâr : kızarma, kızıllık
ihrak etmek : yakmak
ihraz etmek : almak, kazanmak, elde etmek
ihtilâlât : ihtilâller
ihtiraz etmek : çekinmek, sakınmak
ihtizaz : titreme
ihzar etmek : hazırlamak
ik'ad etmek : oturtmak, bir hükümdarı tahta çıkarmak
ikmal : tamamlama
iktisab etmek : kazanmak, edinmek
iktisa etmek : giymek, giyinmek
ilâ etmek : yükseltmek, yüceltmek
ilâhe-i hüsn : güzellik tanrıçası
ilhamât-ı necat : kurtuluş ilhamları
ilkaat : bırakmalar, terk etmeler, atmalar
ilka eylemek : bırakmak, bırakılmak, terketmek, atmak
ilm-i heyet : astronomi
imale etmek : meylettirmek, bir tarafa eğmek
imtidad etmek : uzamak, uzanmak
indinde : yanında, tarafında
infiâlât : gücenmeler
inhimak : bir şeyin üzerine fazla düşmek
inhina : eğilme, kavislenme
in'itaf etmek : temâyül etmek, bir tarafa dönmek
inkıraz : tükenme, bitme
intibaat : izlenimler
intihab-ı elvan : renklerin seçimi
intiha-yı sabavet : çocukluğun sonu
intişar : yayılma
intizar etmek : beklemek
inzimam etmek : zam olunmak, katılmak

irad-ı cüz'i : az bir gelir
irae etmek : göstermek, tayin etmek
is'adetmek : yükseltmek
isagoci : medreselerde okutulan skolastik mantık kitabı
isal etmek : ulaştırmak
isar etmek : dökmek, saçmak
isr : iz, eser, nişan
istida etmek : birinin yanına bırakmak, emanet etmek
istiğna : aza kanaat etme, nazlanma, çekinme
istihlâf : birinin yerine geçme
istihsal-i esbab-ı taayyüş : geçinme vasıtalarını elde etme
istikbal : gelecek
istikbal etmek : karşılamak
istilaktit : sarkıt ve dikit
istilâ-yı elîm : elim istilâ
istima eylemek : duymak, işitmek
istinatgâh : dayanak
istirham-ı musırrâne : ısrar ve inatla yalvarma
iş'al etmek : parlatmak, alevlendirmek
işkâl etmek : güçleştirmek
iştira : satın alma, alınma
itikâf : bir yere kapanıp ibadetle vakit geçirme
itilâ : yükselme
itizar etmek : özür dilemek
itmam etmek : tamamlamak
ittikâ etmek : dayanmak, yaslanmak
izâm : büyükler, ulular
izdiham : kalabalık
izhar-ı hayat : hayat belirtisi gösterme
jüp : etek
kadim : eski
kâin : mevcut olan, bulunan, var olan
kânun-ı evvel : aralık ayı
kâr : fayda
ka'r : derinlik
kaviyyü'l-bünye : bünyesi kuvvetli
kehkeşan : samanyolu
kemal-i meskenet ü mezzellet : miskinlik ve alçaklığın son derecesi
kemal-i havf ü telaş : korku ve telaşın son derecesi
kemal-i hilkat : yaratılışın, tabiatın son derecesi, olgunluğu

kemal-i neşe : neşenin son derecesi
kerime-i ber-güzide : seçkin kız evladı
kerime-i fâcire : günahkâr kız evladı
kesb eylemek : çalışıp kazanmak, edinmek
kesb-i âşinayi etmek : tanışmak
kesb-i servet-ı bî-payan etmek : çok büyük servet kazanmak
kesret-ı istimal : kullanış fazlalığı
kesret-ı tevaggül : meşguliyet fazlalığı
ketebe : katipler
kevâkib : yıldızlar
kevkeb : yıldız
kıyl u kal : dedikodu
kısm-ı harici : dış kısım
kıyam etmek : ayağa kalkmak, ayaklanmak
koltuk (merasimi) : eski düğünlerde gelinle güveyin misafirler arasında kol kola geçme töreni
korsaj : elbisenin beden kısmı
kurun-ı vusta : Ortaçağ
kuva-yı bahriye ve berriye : deniz ve kara kuvvetleri
kuvve-ı müsellaha : silahlı kuvvetler
kürsi-i âlülâl-i aşk : aşkın en yüce kürsüsü
kütüb : kitaplar
lâne-saz olmak : yuva yapan olmak
lâtife : şaka
lâyenkatı : ardı kesilmeksizin, durmadan
lâzime-i hayat : hayat için lüzumlu olan şeyler
lekedâr etmek : lekelemek, kirletmek
lem'a-i basar : gözün parlayışı
lerzan : titrek
lerze-nâk : titrek, titreyici
letafet : latiflik, hoşluk, güzellik
levn : renk
leyal : geceler
lutf-ı âlîcenâbâne : cömertçe lütuf
lutf- şiar : lutuflu, lutuf gösteren
maâyib-cû : kusurlar arayan, lekeler arayan
ma'dum : yok olan, mevcut olmayan
mâ-fevk : üst, yukarı, üst derecede bulunan kimse, şef
mâ-fevka't-tabiiye : tabiat üstü
magrib : garb, batı, akşam
maharet : ustalık

mahdum : erkek evlad
mahfi : gizli
mahmidet : medhetme, övme
mahrem-i her-hal : her halinin sırdaşı
mahviyet : alçak gönüllülük
mahz-ı hayal : hayalin ta kendisi
mahzun : hüzünlü
makhuren : kahrolarak, bozguna uğratılmış olarak
maksud : kasdolunan, istenilen şey
maksure : camilerde etrafı parmaklıklı yüksek yer
mâlâmâl : ağzına kadar dolu
mâliyun-ı mübâreze-i kıyamet-nümün : birbirleriyle kıyasıya çarpışan tüccarlar
mamure : mamur olan, bayındır yer
mânâ-yı bülend-i tabiat : tabiatın yüce mânâsı
mansub : nasbolunmuş, konulmuş, dikilmiş
maraz-ı müblik-i sebabet : gençliğin öldürücü hastalığı
masarif : masraflar
maskat : düşecek yer, düşülen yer
masruf : sarf olunmuş
matbu : tab edilmiş
matla : tulû edecek, doğacak yer
matlub : talebedilen, istenilen, aranılan şey
ma'tuf : eğilmiş, bir tarafa çevrilmiş
maşrık : güneşin doğduğu yer
meal : mânâ
mebhasü'l-milel : milletler ilmi
mebhut : hayrette kalmış, şaşmış
mecal-i sühan : söz kudreti
mecruh : yaralı
mecruhe-i kalb : kalbi yaralı (kadın)
meded-res : yardımcı
medeniyet-i atîka : eski medeniyet
medfen olmak : mezar olmak
medfun : gömülü
medhal : giriş
medid : uzun
mehabet : azamet, ululuk
melâl-âver : usandıran, usanç veren
melâmet : ayıplama, kınama
me'luf : alışılmış, huy edilmiş, alışmış
memâlik : memleketler

memâlik-i şâhâne : Osmanlı imparatorluğu
memâlik-i vesia : geniş memleketler
memat : ölüm
memlu : dolu
memzuc : karışık, karıştırılmış
menâbi : menbalar, kaynaklar
menkuş : nakşolunmuş, işlenmiş
mensubiyet : mensup olma hali, ilgililik
meram : söz
mer'iyât : gözle görülen şeyler
mesai-i ten-fersa : vücudu yoran çalışmalar
mesai-i yevmiye : günlük çalışmalar
mesamm : cilt üzerindeki küçük delikler
meserret : sevinç, şenlik
mesmu : duyulmuş, dinlenilen, işitilen
mestur : örtülü
meşâhir-i hükemâ ve ulemâ : meşhur filozoflar ve âlimler
meşhudat : gözle görülen şeyler
meşy : yürüme
metaib : meşakkatler, yorgunluklar
metruk : terkedilmiş, bırakılmış
metrukiyet : terkedilme
mevâkı-ı haliye : boş mevkiler
mevki-i mümtaz : seçkin mevki
mevrûs : miras kalmış
mevzu : vaz edilmiş, konulmuş
mezc : katma, karıştırma
mezru : ekilmiş
muahaze : tenkit, çıkışma, darılma
muahharin : sonrakiler
muannid : inatçı
muasır : çağdaş
mucib-i iştihar ü iftihar : meşhur olma ve övünme sebebi
muhâcim : saldıran, hücum eden
muhakkar : hakarete uğramış
muhakkirâne : tahkir edercesine
muhalif olmak : karşı olmak
muharrib-i kuvvet : kuvveti yok eden
muharrik : tahrik eden
muhasebe-i menfaat : menfaat hesabı
muhat : çevrili

muhataralı : tehlikeli
muhavere : karşılıklı konuşma
muhavvil-i her-hal : her türlü durumu değiştiren
muhayyer : Klasik Türk musikisinde bir makam
muhtar : serbest
muhtefi : saklanan, gizlenen, gizlenmiş
muhteri-i ehval : korkular icat eden
muhteriz : sakınan, çekinen
muhterizâne : sakınarak, çekinerek, çekine çekine
muhtevi olmak : içine almak
mukaddem : önce
mukaddeme-i kıyamet-nümûn : kıyametler gösteren başlangıç
muntazır : hazır
musahabe : sohbet etme, konuşma, görüşme
musibet-engiz : felâket yaratan, belâ koparan
musır : ısrar eden, direnen
mutavaat-ı muhabbetkârâne : sevgiyi gösterici şekilde itaat etme
mutî : itaatli, uysal
muttasıl : aralıksız, hiç durmadan
muvasala : vasıl olma, ulaşma, yetişme
muvazene : denge
mübeyyen : tebeyyün etmiş, meydana çıkarılmış
mücehhez : donanmış, donatılmış
müctemian : toplu bir halde
müdavim : devam eden
müdevver : yuvarlak, değirmi
müessir : tesirli, etkili
müessis : tesis eden, kuran, kurucu
müfid : faydalı
muğfil-i ezhan : zihinleri iğfal eden, zihinleri bozan
müheyya : hazır
mühlik : helâk eden, öldüren
mükâfat-ı nakdiye : para ödülü
mükâleme : konuşma
mülâtafa : latife etme, şakalaşma
mültefitâne : iltifat edercesine
mülûk : melikler, hükümdarlar
mümtedd : uzayan, süren
münakale : ulaştırma, taşıma
mün'atıf : bir tarafa doğru dönen,
münkalip olmak : dönüşmek

münkesir : kırık
müntahab : seçilmiş
müntakil : intikal etmiş, kalmış
müntakimane : öç alırcasına
münteha : nihayet bulmuş, son derece, son uç
münteha-yı garb : batının sonu
müntehâ-yı itilâ : yükselmenin sonu
mürur etmek : geçmek; sona ermek
mürüvvet : insaniyet, mertlik, yiğitlik, cömertlik
müsadif : tesadüf eden, rastlayan
müsellem olmak : teslim edilmiş olmak, herkesçe kabul edilmiş olmak
müşevvik-i evham : vehimleri arttıran, vehimleri teşvik eden
müşkilât : zorluklar
müştak : özleyen, göreceği gelen
mütebbessimâne : gülümseyerek
mütecessisâne : merakla
mütefekkir : tefekkür eden, düşünen, düşünür, düşünceli
mütehassir : hasret çeken
mütehassirâne : hasret çekerek, özleyerek
mütehayyil : hayale dalan
mütelevvin : renkli
mütemmim : tamamlayan
müteneffiz : nüfuzlu, sözü geçen, içe işleyen
mütenevvi : türlü, değişik, çeşitli
mütenezzilâne : tenezzül edercesine
müttehit : birleşmiş, birlik olmuş
müzeyyen : süslü
nağme-sâz : şarkı söyleyen
nahif : zayıf
nâil olmak : muradına ermek, ele geçirmek
nâkıs : noksan, kusuru olan
nakîse : eksiklik, kusur
nâr : ateş
nasayih : nasihatler
nasbetmek : dikmek, saplamak
nasb-ı nigâh etmek : göz dikmek
nâsiye : alın
nâsıye-i bülend : yüce alın
nazar : **bakış**
nazar-ı nevazişkârâne : **iltifat edici bakış**

nâzır : bakan
nebean etmek : fışkırmak
necm-i tev'em : ikiz yıldız
nerm ü nazenin : nazlı ve cilveli
nesim : sabah rüzgârı
neş'et etmek : meydana gelmek, çıkmak, yetişmek
neşretmek : yaymak
neşve : sevinç, hafif sarhoşluk, keyif, neşe
neşve-i şematet-engîz : gürültü koparan sevinç
neşv ü nemâ : gelişme, yetişip büyüme
netâyic : neticeler
nevâkıs-cû : noksanlar arayan
nevaziş : okşama, okşayış
nev-peyda : yeni ortaya çıkmış
nikab : yüz örtüsü, peçe
nîm-mest : yarı sarhoş, biraz sarhoş
nisvan : kadınlar
nisvaniye : kadınlık
nisyan : unutma
nokta-i mürtefie : yüksek nokta
nuranî : ışıklı
nur-ı ayn : gözün nuru
nur-ı sürur : sevinç ışığı
nüfuz etmek : içe geçmek, içe işlemek
nümayan : görünen, meydanda
ömr-i güzeşte : geçmiş ömür
pâ-ber-câ : ayağı yerde, yerinde duran
pâmâl-i istihkar : hor görülerek ezilme
pâmâl-i nazar-ı istihkar etmek : hor gören bakış altında ezilmek
penah : sığınma, sığınacak yer
perdedar olmak : açmak
peyda vü nihan : açık ve gizli
peyveste-i uluhiyet : Allah'a ulaşmış
pîr-i sefîd-ser : ak saçlı ihtiyar
piş-i celâdet ve şevket : kahramanlık ve heybetin önü
piş-i nazar : göz önü
pûşide-i letafet : güzellik örtüsü
pür-figan : ıztırap inleyişiyle dolu
rahîm : merhametli, esirgeyen
râm eylemek : itaat ettirmek, boyun eğdirmek
ra'şe : titreme, titreyiş

ra'şe-i ser-tâ-be-pâ-yı asabî : baştan ayağa kadar sinirli bir ürperme
râyiha : koku
refik : arkadaş
reh-güzar : yolun üstü
rehzen : yol kesen
rengîn : renkli
resûlân-ı peyâm-âver : haber getiren elçiler
revabıt : rabıtalar
revnak : parlaklık, tazelik, güzellik
revnak-ı hoş-rüba : akıl alan güzellik
rida : örtü
rikkat ü şefkat-i maderâne : anneye has şefkat ve incelik
rû-şinasi-i fikr : fikir aşinalığı
rutubet : nem
rüchan : üstünlük, üstün olma
sabavet : çocukluk
sada-yı bülend : yüksek ses
sada-yı dil-rüba : gönül alan ses
safilin : alçaklar
safvet : saflık, temizlik
sahne-i temaşa : tiyatro sahnesi
sahra-nişin : kırda, çölde oturan
sâika : sevkedici, yönlendirici
sakaf-ı sema-nazîr : göğe benzer dam
sâkit : susan, ses çıkarmayan
saltanat-ı muhtazıra : can çekişen saltanat
sâmia : işitme duyusu
sanayi-i nefise : güzel sanatlar
sandalî-i hayalat : hayallerin kürsüsü, sandalyesi
sarf : dilbilgisi
sath-ı arz : yeryüzü
sath-ı mâil : dağ yamacı
savlet : hücum
savmaa : ibadet yeri, tekke
sa'y : çalışma, gayret
saye-i hüsn : güzelliğin gölgesi
sayha : bağırma, nara atma
sazende : çalgıcı
sâz u sûz-ı dil-nüvaz : gönül okşayan musiki
seherî : şafak gibi, şafağa benzer

sekte-dâr : sekteye uğramış, bozulmuş, ahengi, düzeni bozulmuş
selbetmek : gidermek, inkâr etmek
semâ-pâye : çok yüksek
serair-i muzlime-i muhabbet : sevginin karanlık sırları
serâser : baştan başa
seray-ı serâir-âmiz : sırlarla dolu saray
serdar : başkumandan
serdar-ı cihangir-şiar : dünyayı zaptetmiş başkumandan
sermediyet : daimîlik, süreklilik
setretmek : örtmek
sevb-i latif : güzel elbise
sevk-ı fıtrat : yaradılışın sevki
seza : münasip, uygun, yaraşır
sim-abvâri : gümüş gibi su
sinn : yaş
sipihr : sema, gökyüzü; talih
sirayet ettirmek : yaymak, bulaştırmak
sitîze-cû : kavga arayan, kavgacı
soygun : misafirlerin soyunmalarına yardım eden hizmetçi
sugra : küçük
sukut etmek : düşmek
sukut-ı hayal : hayal kırıklığı
sûr : bayram
suret-i maîşet : yaşayış tarzı, geçim tarzı
sükûnet-yâb : sükûnet bulan, durgunlaşan
sür'at-i tayeran : uçuş hızı
sürûr : sevinç
sütre-i serair : sırlar örtüsü
şahika : dağ tepesi, dağ doruğu
şayan-ı iğbirar : gücenmeye lâyık
şebabet : gençlik, tazelik
şebâne : geceye ait, gece ile ilgili
şeb-i iyd : bayram gecesi
şecaat : yiğitlik, yüreklilik
şedaid-i şita : kış felâketleri
şedîd : şiddetli
şehbenderlik : konsolosluk
şehper : kuş kanadının en uzun tüyü
şehrayin : donanma, şenlik
şemme : bir kere koklama
şetaret : neşe, şenlik, sevinç

şevahik-i berf-puş : karla örtülü tepeler
şevke gelmek : keyiflenmek, neşelenmek
şevk-i san'at-perverâne : sanatı koruyucu ışık
şibh-i cezire : yarımada
şihab : kıvılcım; akan yıldız
şikak : uyuşmazlık, anlaşmazlık, bozuşma
şimal : kuzey
şita : kış
şitab etmek : koşmak
şuâ : ışın
şu'le-nisar : alev saçan
şu'un-ı asr : yüzyılın olayları
taalluk : ilişiği, ilgisi olan; ait olma
taam : yemek
tâb : güç, kuvvet, takat
tâbi olmak : uymak
tabh : pişirme, pişirilme
taciz etmek : rahatsız etmek
taganni etmek : şarkı söylemek
tagrib edilmek : gurbete gönderilmek, memleketten uzaklaştırılmak
tagyir etmek : başkalaştırmak, değiştirmek
tahalluk etmek : ahlâklanmak, huy edinmek
taharri-i kusur : kusur arama
tahassüsât : duygulanmalar
tahavvül etmek : değişmek, başka bir şekle girmek
tahayyülat-ı dûrâdûr : uzun uzun hayal kurmalar
tahdid etmek : hudutlandırmak, sınırlamak
tahkir : hakaret etme, hor görme
tahkir-i zâlimâne : zalimce hakaret etme
tahrik-i tahsin : beyeniyi teşvik etme
tahrir : yazma
tahsin : güzelleştirme; güzel bulup takdir etme
takarrüp etmek : yaklaşmak
takat-sûz : takati yakan, gücü eriten
takbil etmek : öpmek
takdir-i istihza-âmiz : alayla karışık beğenme
taksim-i gurama : alacaklıların, hasımların bölüştürülmesi
tâlib : öğrenci
ta'lik edilmek : asılmak
tarassut etmek : gözetmek, dikkatle bakmak

taravet : tazelik
tarîk-i ömr : hayat yolu
târümâr etmek : altüst etmek, dağıtmak
tayf : hayalet
teati : birbirine verme, karşılıklı verme
teatr : tiyatro
tebahhur etmek : buğulanmak
tebeddül : değişme, bir halden başka bir hale girme
tebşir-i kudum : ayak basmayı, gelişi müjdeleme
tebyin etmek : meydana çıkarmak
tecdid : yenileme, yenilenme
tehevvür : öfkelenme
teheyyüc etmek : heyecanlanmak
tehir etmek : ertelemek
tehiyye etmek : selam vermek, hayır dua etmek
tehyic etmek : heyecanlandırmak
tehziz : hareket ettirme, titreme, titretilme
tekemmül : kemale erme, olgunlaşma
tekfin etmek : kefenlemek
tekmil : bütün
temaşa etmek : seyretmek
temâyüz etmek : yükselmek, üstün olmak
temevvüc etmek : dalgalanmak
tenezzüh etmek : gezmek
tenezzül etmek : inmek
tenvir etmek : ışıklandırmak, aydınlatmak
tenzil : indirme, aşağı düşürme, azaltma
terakki : gelişme
terekküp etmek : karışıp birleşmek
tersim etmek : resmetmek, resmini yapmak
teshir etmek : büyülemek
teslih etmek : silahlandırmak
teşdid etmek : şiddetlendirmek
teşeddüt etmek : şiddetlenmek
teşrih : açma, yayma, şerhetme; anatomi
tevaggul : bir işle devamlı uğraşma
tevakkuf etmek : durmak
tev'em : ikiz
tevhid-i kalb : kalb birliği
tevsi olunmak : genişletilmek
tezayüd etmek : artmak

tezeyyün etmek : süslenmek
tıflâne : çocukça
tulânî : boyuna, uzunluğuna
tulu' : doğma, doğuş
tulu' etmek : doğmak
tuyur : kuşlar
uhuvvet : kardeşlik, dostluk
ukba : ahıret, öbür dünya
uluhiyet-nüma : uluhiyet gösteren
ulum-ı tabiiye : tabiat bilimleri
ulviyet : ulvîlik, yücelik, büyüklük
umman-ı adem : yokluk denizi
usul-i müttehaza : tutulan kaideler
ülfet : alışma, kaynaşma; ahbaplık, dostluk
vâ esefa : vâh, yazık
vahdet : birlik
vârid olmak : gelmek, erişmek
vâridat : gelir
vâsıl olmak : ulaşmak, kavuşmak
vâsi : geniş
vâveyl : yazık, eyvâh
vaz'etmek : koymak, tesis etmek
vech-i bî-renk : renksiz, solgun yüz
veleh : şaşkınlık, sersemlik
vukuat : hadiseler, olaylar
vukuf : anlama, bilme
vücut-fersâ : vücudu yoran
yeknesak : monoton, tek düze, değişmez
ye's-efzâ : ümitsizliği, kederi, elemi arttıran
yevm-i mahsus : özel gün
zalam : karanlık
zalam-ı laciverdî : lacivert karanlık
zaviye : açı
zerrat-ı zerrîn : altın gibi zerreler
zevaid-i hilkat : yaradılış fazlalıkları
zeval : zâil olma, sona erme
zeval bulmak : son bulmak
zıll : gölge
zîr-i pâ-yı azamet : azamet ayağının altı
zîr-i pâ-yı tahrib : harap eden ayağın altı
zî-hayat : canlı, yaşar

ziyâ-yı âl : al renkli ziya
ziya-yı nev-zuhur-ı neharî : gündüzün yeni ortaya çıkan ışığı
zuhur etmek : meydana çıkmak
zuhur-ı nâgehanî : aniden ortaya çıkış

SAMİ PAŞAZADE SEZAİ

Doç. Dr. Zeynep Kerman'ın hazırladığı bu kitapta, Tanzimat'ın II. edebî nesline mensup Sami Paşazade Sezai'nin hayat hikâyesi, edebî şahsiyeti ve eserlerinden örnekler yer almaktadır.

Sezai, Türk edebiyatının Halid Ziya Uşaklıgil'den önce yetiştirdiği en büyük üslûp ustası ve küçük hikâye türünün ilk mükemmel örneklerini veren edebiyatçımızdır. Sergüzeşt romanı ise gerek işlediği esaret temi, gerekse roman sanatı bakımından önemli bir merhale teşkil eder.

400.— TL.